"Китаби-Дәдә Горгуд" кими парлаг, дәрин ичтимаи-фәлсәфи мәзмуна малик бир сәнәт абидәсинин саһиби олан халг хошбәхтдир. Онун бизә ирс гојуб кетдији мәнәви дәјәрләри, тарихи гәһрәманлыг ән`әнәләрини көз бәбәји кими горумаг, јашатмаг, нәсилләрдән-нәсилләрә ләјагәтлә чатдырмаг бизим мүгәддәс вәзифәмиз, милли-бәшәри борчумуздур!

Халид Әлимирзәјев

ХАЛИД ӘЛИМИРЗӘЈЕВ

"КИТАБИ-ДӘДӘ ГОРГУД" ДАСТАНЫНДА ШӘХСИЈЈӘТ ВӘ ЧӘМИЈЈӘТ ПРОБЛЕМИ

Бакы-2000

Елми редактору:

филолокија елмләри доктору
БӘҺЛУД АБДУЛЛА

Рә'јчи:

филолокија елмләри намизәди, досент
ФЛОРА ДАВУД гызы

ISBN 5-8066-1228-7

Халид Әлимирзәјев.
"Китаби-Дәдә Горгуд" дастанында шәхсијјәт
вә чәмијјәт проблеми. Бакы - Елм - 2000, 84 сәһ.

Көркәмли әдәбијјатшүнас, филолокија елмләри доктору, профессор Халид Әлимирзәјевин "Китаби-Дәдә Горгуд" дастанында шәхсијјәт вә чәмијјәт проблеми" адлы монографијасы мүасир һәјатымызла сәсләшән, сон дәрәчә актуал бир мөвзуја һәср олунмушдур. Монографијанын јахшы чәһәтләриндән бири одур ки, бурада "Дәдә Горгуд" епосу тәкчә гәһрәманлыг дастаны кими дејил, һәм дә ағыл вә һикмәт китабы кими тәһлил вә тәгдим олунур, онун ичтимаи-фәлсәфи мәзмуну, милли-бәшәри маһијјәти системли шәкилдә, конкрет фактлар әсасында охучулара чатдырылыр.

Ә $\frac{4603000000}{655\ (07) - 2000}$ Сифаришлә

© "Елм" нәшријјаты, 2000

АҒЫЛ ВӘ ҺИКМӘТ КИТАБЫ

Бәшәријјәт өз ичтимаи һәјатыны, тәфәккүр тәрзини, мәдәнијјәт тарихини, кечдији һәјат јолунда үзләшдији һадисәләри вә билаваситә мәишәти илә бағлы адәт-ән'әнәләрини бир чох әдәби-мәдәни абидәләрдә, о чүмләдән түкәнмәз мә'нәви сәрвәт олан фолклорда јашадыр, нәсилләрдән-нәсилләрә чатдырыр. Фолклор исә мәхсус олдуғу халғын мә'нәви аләмини, гејрәтини, ғәһрәманлығыны, вәтәнпәрвәрлик руһуну, ичтимаи-сијаси көрүшләрини јүксәк сәвијјәдә, поетик дилдә ифадә едән спесифик бир јарадычылыг саһәсидир.

Азәрбајчан халғынын да гопуз-озан, саз-ашыг сәнәтинин мүштәрәк мәһсулу кими јаранан вә чилалана-чилалана формалашан зәнкин епос-дастан нүмунәләри вардыр. Бунларын зирвәсиндә исә сөзсүз, "Китаби-Дәдә Горгуд" дајаныр. "Китаби-Дәдә Горгуд"у охумаг, онун һәлә дә там ачылмамыш ичтиимаи-фәлсәфи мәзмунунун, индијәдәк тәдгигата өтәри чәлб олунмуш проблемләринин мүасир елми әсасларла өјрәнилмәси, арашдырылмасы бүкүнкү фолклоршүнаслығымызын гаршысында дуран зәрури вәзифәләрдән биридир.

Бу бахымдан танынмыш алим, профессор Халид Әлимирзәјевин "Китаби-Дәдә Горгуд" дастанында шәхсијјәт вә чәмијјәт проблеми" адлы монографијасы сон дәрәчә актуал бир мөвзуја һәср олунмушдур. Монографијанын јахшы хүсусијјәтләриндән бири одур ки, бурада "Дәдә Горгуд" епосу тәкчә гәһрәманлыг дастаны кими дејил, һәм дә ағыл вә һикмәт китабы кими тәһлил вә тәгдим олунур. Онун иштиракчыларынын ичтимаи-фәлсәфи бахышлары, мә'нәви аләми, вәтәнпәрвәрлик руһу, бүтүн инсани кејфијјәтләринин зирвәсиндә дајанан аилә мүнасибәтләри фактик материаллар әсасында арашдырылыр, јүксәк ичтимаи-бәшәри маһијјәти системли шәкилдә, конкрет фактлар әсасында охучулара чатдырылыр.

Мүәллиф дастанда өз әксини тапмыш дөвләтчилик принсипләриндән данышаркән Бөјүк Оғуз дөвләтинин башчысы, әсас сәлаһијјәт саһиби Бајындыр ханы характеринә, идарә методларына көрә әтрафлы тәһлил едир вә һагглы олараг бе-

лә нәтичәјә кәлир ки, о,Шәргин ән'әнәви деспот һөкмдарларына, шаһлара охшамыр. Бајындыр хан ағыллы, тәмкинли, сәхавәтли, сон дәрәчә һуманист, әдаләтли, демократик фикирли бир дөвләт башчысыдыр. Белә бир шәхсијјәтин идарә етдији дөвләтдә инсанлар азад, сәрбәст, мүстәгилдирләр, өз талеләринин саһибидирләр, онларын ләјагәтләринә, шәхси һәјатларына мүдахилә олунмур. Оғузлар аталарынын вә мәнсуб олдуглары нәслин һесабына киши олуб чәмијјәтдә танынмыр, һәр кәс өз габилијјәтинә, дөвләтчилијә, халгына вә вәтәнә көстәрдији хидмәтләринә көрә ад-сан газаныр, имтијаз саһиби олур. Аталар исә өвладларыны бөјүдөркән онлары оғуз елинә һөрмәт вә шөһрәт кәтирән, вәтән јолунда чанларындан кечән гәһрәманлар кими јетишдирирләр. Бурада һәр бир кәнчин фәрди ләјагәти, инсани хүсусијјәтләри онун башынын тачы кими дәјәрләндирилир.

Дастанын әсас идејасыны ачаркән тәдгигатчынын кәлдији мараглы елми нәтичәләрдән бири дә будур. Бунунла бағлы мүәллиф јазыр: "Оғуз дөвләтиндә халг вә чәмијјәт үзви вәһдәт тәшкил едир, бири-дикәрини тамамлајыр. Милли бирлик, вәһидлик бу чәмијјәтин али мәрамы, гүдрәт мәнбәјидир. Бурада һәр бир шәхсијјәтин, фәрдин гајғысы, хошбәхтлији бүтүнлүкдә ичманын гајғысы, хошбәхтлијидир. Онун талејинә тәкчә өзү дејил, һәм дә мәнсуб олдуғу оғуз дөвләти, чәмијјәт чавабдеһдир. Бу чәмијјәтдә фәрд һеч вахт тәкләнмир, архасыз, кимсәсиз галмыр, она гаршы чевриlмиш дәрдин, бәланын дәф олунмасы һамынын үмуми иши, борчу сајылыр, үмуми дөвләт гајғысындан башламыш аилә дахилиндә баш верән шәхси мүнасибәтләрә гәдәр гаршыја чыхан бүтүн проблемләр "ел күчү, сел күчү" принсипинә әсасланараг һәлл олунур. Галын Оғуз дөвләтинин, онун әсасландығы чәмијјәтин, ичтимаи гурулушун гүдрәти, мәғлубедилмәзлији дә бундадыр".

Монографијанын диггәтәлајиг чәһәтләриндән бири дә будур ки, тәдгигатчы дастанда олан әсас образлары ајры-ајрылыгда, чәмијјәт вә шәхсијјәт проблеми мүстәвисиндә тәһлил едир, онларын бәшәри идејалардан гајнагланан ичтимаи-фәрди мәзијјәтләрини, оғуз чәмијјәти илә бағлы хүсусијјәтләрини јүксәк тәрбијә вә мә'нәви тәкамүлүн бәһрәси кими охучулара чатдырыр, онлары мүасир кәнчләр үчүн ибрәт мәктәби, нүмунә кими тәгдим едир.

Дөвләтчилијин мөһкәмләнмәсиндә вә јағылардан мүдафиә олунмасында оғуз бәјләри ичәрисиндә хүсуси јери вә фәалијјәти олан Газан ханын шәхсијјәти, фәрди хүсусијјәтләри тәдгигатчы тәрәфиндән бөјүк мәһәббәтлә, дастанда чәрәјан едән һадисәләрин фонунда пилә-пиллә ачылыр, әсаслы дәлилләрлә тәһлил олунур. Газан ханын аилә дахилиндә мећрибан вә сәмими мүнасибәти, гоча анасына олан гејри-ади мәһәббәти, инсани мүнасибәти, фәдакарлығы, гәһрәманлығы, ичтимаи мөвгејинә көрә әдаләтли рәфтары һәртәрәфли арашдырылыр, бунунла бағлы тутарлы елми параллелләр, үмумиләшдирмәләр апарылыр. Бу мәсәләдән бәһс едәркән мүәллиф јазыр: "Дәдә Горгуд" дастанында тәсвир олунан оғуз бәјләри ичәрисиндә һәм фәрди хүсусијјәтләринә, һәм дә ичтимаи чәкисинә көрә Газан ханын хүсуси јери, мөвгеји вардыр. О,тәкчә әфсанәви, романтик дастан гәһрәманы дејил, һәм дә реал, һәјати чизкиләрә малик үмумиләшдирилмиш бир образдыр. Онун симасында мәнсуб олдуғу халгын гүдрәти, гәһрәманлыг ән'әнәләри, бүтүнлүкдә оғуз бәјләринин ән али, нәчиб инсани кејфијјәтләри өз әксини тапмышдыр".

Даһа сонра мүәллиф көстәрир ки, Газан ханын һәм шәхси һәјатында, һәм дә әмәли фәалијјәтиндә вәтәндашлыг гајәси, вәтән севкиси илә халга мәһәббәт, милли гүрур анлајышлары вәһдәт тәшкил едир. О өз әслинә, көкүнә, мәнсуб олдуғу елин, чәмијјәтин тарихи гәһрәманлыг ән'әнәләринә бүтүн варлығы илә бағлы бир шәхсијјәтдир. Оғузлара хас олан мәрданәлији, гүруру, ләјагәт һиссинин, бүтүнлүкдә милли мәнлији горујучусудур. Нәтичәдә тәдгигатчы дүзкүн олараг белә гәнаәтә кәлир ки: "Газан хан һәјатынын бүтүн мәрһәләләриндә бу јүксәк мә'нәви-әхлаги кејфијјәтләрә садиг галыр. О, тәкчә азадлыгда дејил, һәтта әсарәтдә, дүшмән әлиндә әсир оланда белә ағајанәлији, мәрдлији, гүрур вә ләјагәтини итирмир, адыны, нүфузуну, әзәмәтини горујуб сахлајыр".

Оғуз икидләринин шәхси кејфијјәтләри, характерик хүсусијјәтләри, вәтәнә мәһәббәти, достлуға е'тибары дастан-

да ән мараглы образлардан бири сајылан Бамсы Бејрәјин тимсалында конкрет мисалларла ачыгланыр. Мүәллиф көстәрир ки, оғуз кәнчләри һәм дә вәтән, халг тәәссүбүнүн, намус, гејрәт, сәдагәт, дәјанәт кими көзәл инсани кејфијјәтләрин дашыјычысыдырлар. Бу үмуми хүсусијјәтләри илә јанашы, онларын фәрди характерләри, чәмијјәт гаршысындакы хидмәтләри мүхтәлифдир, бири-дикәриндән әсаслы шәкилдә сечилир, кәркин мүбаризә шәраитиндә, мүрәккәб һадисәләрин фонунда ачылыр, үзә чыхыр. Бу мәсәләләрдән данышаркән тәдгигатчы даһа чох Уруз, Бејрәк, Гантуралы, Басат, Имран образларыны ән плана чәкир. Китабда охујуруг: "Бејрәк өмрүнүн он алты илини әсирликдә јашајыр. Лакин бу онун әзмини, ирадәсини, өзүнә олан инамыны гыра билмир. О, әсирликдән гачыр, ағлы, зәкасы, ирадәси һесабына гаршысына чыхан бүтүн манеәләри дәф едир, она хәјанәт етмиш намәрдләри чәзасына чатдырыр, һәгигәти үзә чыхардыр. Буну көрән оғуз бәјләри, хүсусилә Газан хан ону тәбрик едир вә "Кәл мурадына јетиш" дејир. Бејрәк бурада да киши ләјагәтинә, аличәнаб тәбиәтинә садиг галыр. Чәмијјәт гаршысындакы вәзифәсини, јолдашлыг, достлуг борчуну шәхси сәадәтиндән үстүн тутур. "Јолдашларымы гуртармајынча, Бајбурт галасыны алмајынча мурадыма чатмајым" дејир вә анчаг дүшмәнә һүчум едиб оғуз кәнчләрини әсирликдән хилас етдикдән сонра узун мүддәт сәдагәтлә јолуну көзләмиш севкилиси Банычичәјә говушур, хошбәхт олур".

Мүәллифин јүксәк икидлик нүмунәси кими тәгдим етдији образлардан бири дә Басатдыр. О, һаглы олараг Басаты ичтимаи нүфузуна, халг гаршысындакы әмәли хидмәтләринә, икидлијинә, горхмазлығына вә инадкарлығына көрә хүсуси мөвгеја малик әсл халг гәһрәманы кими тәгдим едир. Онун оғузларын бир халг кими јашамасында, милли варлығларыны горујуб сахламасында көстәрдији бөјүк вә әвәзсиз хидмәтини дәрин мәһәббәт вә образлы ифадәләрлә ишыгландырыр. Бир инсан кими дахили аләмини ачыр, ону сон дәрәчә чәсарәтли бир гәһрәман, икидләр икиди кими сәчијјәләндирир.

Оғуз елинин нүфузлу бәјләриндән башга халг ичәрисиндән чыхмыш зәһмәткеш вә фөвгәл'адә күчә малик олан Гарача Чобан образы да дигәтдән кәнарда галмамышдыр. Халид Әлимирзәјев һаглы олараг бу образы оғуз халгынын өзәмәт вә гүдрәтинин рәмзи кими характеризә едир. Мәнсуб олдуғу халгын ән јахшы хүсусијјәтләрини өзүндә јашадан, бөјүк гејрәт вә гүрур һиссинә малик олан бу садә әмәк адамының ән чәтин анларда белә ағасына сәдагәтини, өзүнә күвәнмәјини, вар-дөвләтә сатылмамағыны јүксәк гијмәтләндирир.

Оғуз чәмијјәтиндә гадының јери, онун аиләдә һөрмәти, ана кими Танры сөвијјәсиндә дәјәрләндирилмәси тәдгигатчынын нәзәриндән гачмыр. Ајры-ајры гадын образларынын дастандакы мөвгејиндән чыхыш едәрәк мүәллиф онларын һәм үмуми, һәм дә фәрди хүсусијјәтләрини конкрет мисаллар әсасында арашдырыр вә белә бир гәнаәтә кәлир: "Үмумијјәтлә, гадына һуманист, демократик мүнасибәт оғуз тәфәккүр тәрзинин, ишыглы оғуз мә'нәвијјатынын парлаг тәзаһүрүдүр, дөврүнә көрә Шәргдә, бүтүн мүсәлман аләминдә инсан ләјагәтинә һөрмәтин ән јахшы нүмунәсидир. Оғуз чәмијјәтиндә гадына мүнасибәт "Ана һагты Танры һаггыдыр" тезисинә әсасланыр. "Һагг" сөзү исә һүгуг анлајышы илә синонимдир, јахын мә'на чаларларына маликдир. Елә буна көрә дә оғуз мүһитиндә гадын һүгугу Танры һүгугуна бәрабәр тутулур, тохунулмаз, мүгәддәс сајылыр. Онун аиләдә, чәмијјәтдә нүфузу, јери, мөвгеји олдугча јүксәкдир, бир чох һалларда әсас, һәлледичидир".

Өз фәлсәфи бахышлары илә јүксәкдә дајанан вә оғуз чәмијјәтиндә тутдуғу мө'тәбәр мөвгејинә көрә хүсуси һөрмәтиззәт саһиби олан мүдрик ел ағсаггалы Дәдә Горгуду тәдгигатчы һаглы олараг оғуз халгынын мә'нәви атасы, чәмијјәтин ганунвериҹиси, елин адәт-ән'әнәләринин тәнзимчиси кими дәјәрләндирир, она пејғәмбәр мәгамында дајанан һөрмәтли бир шәхсијјәт кими гијмәт верир, өз мәзмун вә маһијјәтинә көрә инсанын әгли, мә'нәви фәалијјәтини мәһдудлашдыран, буховлајан, һәјат ешгини өлдүрән пессимизмдән узаг дүнјакөрүшүнә малик бир инсан, ағыл-зәка тәмсилчиси кими јанашыр. Бу барәдә мүәллиф јазыр: "Дәдә

Горгудун ичтимаи-әхлаги мәрамынын әсас мүддәалары даһа чох дастанын мүгәддимәсиндә өз әксини тапмышдыр. Беш кичик бөлмәдән ибарәт олан бу мүгәддимәнин һәр бир мисрасы јығчам, лаконик ифадә тәрзинә, дәрин, ибрәтамиз мәзмунуна, идеjасына көрә һикмәтли аталар сөзләрини хатырладыр. Биринчи бөлмәдә Дәдә Горгуд тәбиәтин әзәли вә әбәди ганунларыны јада салыр, онларла инсанын дахили аләми, мә'нәвиjjаты арасындакы даими әлагәдән, үзви вәһдәтдән сөһбәт ачыр, хүсуси мүгаjисәләр апарыр..

Икинчи бөлмәдә икидлик вә намәрдлик, хеjир вә шәр, пис вә jахшы кими әхлаги-етик анлаjышларын мәзмуну, һәjати мә'насы ачылыр, онлара инсанын талеjи вә шәхси ләjагәти контекстиндә гиjмәт верилир...

Үчүнчү, дөрдүнчү бөлмәләрдә һәjати тәчрүбәнин фаjдаларындан, ибрәтамиз нәтичәләриндән, инсаны учалдан, көзәлләшдирән нәчиб мә'нәви-әхлаги кеjфиjjәтләрдән бәһс олунур...

Нәһаjәт, ахырынчы - нәсрлә дејилмиш бешинчи бөлмә бүтүнлүкдә гадын проблеминә һәср олунмушдур".

Бизим фикримизчә, мүгәддимәнин бөлмәләр үзрә тәһлили мараглыдыр вә бу тәдгигата jенилик кәтирмәклә јанашы, ejни заманда Дәдә Горгуд образынын әсл мәрамыны, һәjата бахышыны вә чәмиjjәтдәки инсани мүнасибәтләри тәбиәт һадисәләри фонунда ачмаға имкан верир. Мүәллиф дүзкүн олараг белә гәнаәтә кәлир ки, Дәдә Горгудун мүдрик кәламлары, ичтимаи-фәлсәфи тә'лими, әхлаги бахышлары сонралар дастанда тәсвир олунан һадисәләрин вә образларын дахили маһиjjәтинә, характерләринә һопмуш, онун бу күнә гәдәр jашамасына вә өлмәз бир сәнәт абидәси кими дүнja шөһрәти газанмасына сәбәб олмушдур.

"Китаби-Дәдә Горгуд" ун илк дәфә 1815-чи илдә алман алими Һ.Ф.Фон Дитс тәрәфиндән тәдгиг олунмасы мә'лум олса да, онун сонракы тәдгигатчыларынын дәгиг сајы һаггында мә'лумат вермәк чәтиндир. Анчаг ону да гејд етмәлиjик ки, бу тәдгигатчылардан чоху абидәнин jарандығы вә формалашдығы тарихи, мүһити, чоғрафи мәканы, сәнәткарлыг хүсусиjjәтләрини ашкара чыхармаға, мәтндә олан мүбаһисәли проблемләри ајдынлашдырмаға чалышмышдыр вә

тәгдирәлајиг уғурлар газанмышдыр. Биз инанырыг ки, профессор Халид Әлимирзәjевин бу китабы да абидәнин өjрәнилмәси тарихиндә бу күн үчүн актуал олан jени бир мөвзуja - инсан, шәхсиjjәт, чәмиjjәт вә дөвләтчилик принсипләринин "Китаби-Дәдә Горгуд"да әкси проблемләринә һәср олундуғу үчүн елми чәһәтдән мараглыдыр вә охучулар тәрәфиндән рәғбәтлә гаршыланачагдыр.

ФЛОРА ДАВУД гызы
Филолокиja елмләри намизәди, досент
1 мај 2000-чи ил

ӨН СӨЗ

Дүнјада чохлу китаблар вар. Ағыллы, мүдрик, нурлу, мәһәббәт долу китаблар... Китаб вар инсаны хәјалән көјләрә галдырыр, руһуна, тәфәккүрүнә гида верир, ону нәчиб әмәлләрә, үлвиҗҗәтә говушдурур. Китаб вар инсаны сәбрә, төмкинә, дәјанәтә чағырыр, ағыр күндә, дар ајагда онун көмәјинә чатыр, әлиндән тутур, интибаһа, төкамүлә апарыр. Китаб вар инсаны нәчиб, пак мәһәббәт дүнјасына кәтирир, әзаблардан, изтираблардан кечирәрәк сафлашдырыр, вүсала, хошбәхтлијә говушдурур. Китаб вар инсаны ода-алова салыр, ганла-гадајла, ағыр фачиәләрлә үз-үзә гојур, әзмини, ирадәсини сынаға чәкир. Китаб вар инсаны дахилән сарсыдыр, тәрксилаһ едир, гула, көләјә дөндәрир.

Китаблар да вар ки, инсаны даһиләрин, мүдрикләрин дүнјасына апарыр, идрак, мә'рифәт, тәрбијә саһибләри илә һәмсөһбәт едир, икидлијә, мүбаризәјә, һүнәрә сәсләјир, ону јарадан халга шан-шөһрәт, башыучалыг кәтирир, ичтимаи-бәшәри мәзмунуну, бәдии көзәллијини бүтүн дөврләрдә горујуб сахлајыр. Белә китаблардан бири дә халгымызын шаһ әсәри, ана китабы, милли-мә'нәви һәјатымызын вә гәһрәман кечмишимизин парлаг әкс-сәдасы олан өлмәз "Дәдә Горгуд" дастаныдыр.

Мән Дәдә Горгудун адыны әлли-алтмыш ил бундан әввәл, һәлә ушаг икән ағбирчәк әмидостумдан ешитмишәм. Гоншу арвад онун јанына көләндә һәмишә көлининдән шикајәтләнәрди. Әмидостум да өзүнәмәхсус бир мүдрикликлә она гајнана-көлин мүнасибәтләриндән чохлу мисаллар чәкәр, тәскинлик верәрди. А бачы, көрмүрсән елин мүдрикләри нә дејиб?

Көлинә ајран демәди о Дәдә Горгуд.
Ајрана доjран демәди о Дәдә Горгуд.
Иjнәjә тикән демәди о Дәдә Горгуд.
Тикәнә сөкән демәди о Дәдә Горгуд.

Белә сөһбәтләрдән сонра бир дәфә әмидостумдан сорушдум ки, Дәдә Горгуд кимдир? О бу ада һөрмәт әламәти олараг салават чәкди, чидди көркәм алды вә хүсуси ещтирамла деди:

-Дәдә Горгуд бөјүк пејғәмбәрдир, бала. О, чәннәтмәкан һәр шеји билирмиш. Дүнјада нә гәдәр сөз вар, ад вар һамысыны о дүзәлдиб-гошуб.

-Бәс көлинә нијә ајран демәјиб?

-Һә дә, тәк дөрд сөздә сөһв еләјиб. Галан һамысыны дүз дејиб. Аллаһ она рәһмәт еләсин!...

Бу мәним Дәдә Горгуд һаггында илк тәәссүратымдыр.

Дәдә Горгуд вә онун ады илә бағлы дастанла икинчи танышлығым сонралар, университетдә охудуғум илләрдә јаранды. Бу дөврдән башлајараг илк ушаглыг тәәссүратым пиллә-пиллә дәјишди, гәлбимдә кечмишимизлә бағлы бүтөв бир анлајыша, милли ифтихар вә гүрур һиссинә, әсл мә'нәви истинадкаһа чеврилди вә мән гәти шәкилдә дәрк етдим ки, һәр бир фәрдин, милләтин варлығынын көкү, әсасы онун кечмиши илә бағлыдыр. Бу көкдән, өзүлдән ајры дүшмәк, төчрид олунмаг онун фачиәси, чылызлашмасы, нәтичәдә мәһви демәкдир. Мүдрик адамлар наһаг јерә демәјибләр ки, кечмиши олмајанын бу күнү, сабаһы да јохдур.

"Китаби-Дәдә Горгуд" дастанында тәсвир олунан һәјат төрзинә, мә'нәви аләмә, гәһрәманлыг дүнјасына, даһа дәгиг десәк, оғуз әслинә, оғуз сојуна малик бир халг хошбәхт халгдыр. Биз дүнјада һәр тајфаја, милләтә нәсиб олмајан шәрәфли кечмишимизлә, әсрләрин синәсинә һәкк олунмуш шанлы тарихимизлә һаглы олараг фәхр едирик. Бәс бу күнүмүз нечә, онунла фәхр етмәјә, өјүнмәјә һаггымыз вармы? Јох демәјә дилим көлмир.Даһа догрусу, гүрурум, милли ләјагәтим буна јол вермир. Һә демәјә дә чәтинлик чәкирәм. Горхурам јалан данышмыш олам.

Догрудур, сон он илдә Танры бизә бөјүк хошбәхтлик гисмәт етмишдир. Халгымыз әсрләрлә давам едән ағыр зүлмдән, тәһгирамиз мүстәмләкә әсарәтиндән хилас олмушдур. Мүстәгил дөвләтини гурмушдур. Өзү өз талејини һәлл етмәк, азад дүшүнмәк, ədаләтли, демократик бир чәмиҗҗәт гурмаг имканы газанмышдыр. Анчаг фикирләшәндә ки, мәһз бу әрәфәдә биз олан-галан торпагларымызын ијирми фаизини итирдик, бир милјондан јухары вәтәндашымыз гач-

гын, дидәркин вәзиҗәтә дүшдү, милли сәрвәтләримизи һәрача гојуб талан етдирдик, минләрлә кәнчләримизи һагг-наһаг зинданлара долдурдуг, вәтәни тәрк етмәјә, бир лохма чөрәк далынча јад мәмләкәтләрә кетмәјә мәчбур етдик, өлкәмизин дахилини милли бирлијимизә зәрбә ендирән, вањид милләт кими формалашмаға гојмајан әдавәт, чәкишмәләр мејданына чевирдик, чағдаш дурумумузу мадди-мә'нәви тәнәззүл сәвиҗәсинә чатдырдыг, чәмиҗәтдә сабаһа үмидсизлик, инамсызлыг шәраити јаратдыг, онда ортаја белә бир суал чыхыр. Бизим бу күнүмүзлә өјүнмәјә, фәхр етмәјә һаггымыз чатырмы? Һәр шеј јериндәдирми? Биз бачардығымызын һамысыны еләмишикми, нәјә гадир олдуғумузу там ачыб көстәрә билмишикми? Бу суалларын чавабы ачы да олса гәтидир: Јох!

Әлбәттә, белә бир вәзиҗәтә дүшмәјимизин әсас сәбәбини бир милләт кими бизим фитри кејфиҗјәтимиздә, мә'нәви гүсурларымызда ахтармаг лазым дејилдир. Бунун тарихин амансыз ганунларындан доған објектив вә субјектив сәбәбләри вардыр. Халгымыз ики јүз илә јахын мәгсәди һәр васитә илә милли шүурумузу, милли мәнлијимизи мәһв етмәкдән, тарихи кечмишимизи унутдурмагдан ибарәт олан мүстәмләкә ағалығынын әсарәти шәраитиндә јашамышдыр, онун јетмиш илини тоталитар Совет империјасынын зүлмү алтында өзилмишдир. Бир нечә нәсл мангуртлашдырылмыш, бу ијрәнч сијасәтә табе олмајан, мүстәгил дүшүнән, милли ләјагәт саһиби олан минләрлә зијалымыз, вәтәндашымыз амансызчасына мәһв едилмишдир.

Мүстәмләкәчи ағалар заман-заман мадди сәрвәтләримизи талан едиб апармагла јанашы, милли тәфәккүрүмүзү јад бир идеолокија илә өвәз етмиш, мә'нәвиҗјатымыза ағыр зәрбә ендирмиш, ону әсл харабазара чевирмишдир. Шүбһәсиз, бу харабазарын дағынтылары, учгунлары арасындан чыхараг гыса бир мүддәтдә хошбәхт, мүстәгил бир чәмиҗјәт гурмаг, сәадәт сарајлары тикмәк олдугча чәтин вә мүшкүл бир мәсәләдир. Она көрә дә бу күн биз илк нөвбәдә мә'нәвиҗјатымыза дәјмиш ағыр јаралары сағалтмалы, милли шүурумузу, мәнлијимизи, вәтәндашлыг гүрурумузу, тарихи

ләјагәтимизи бәрпа етмәли, бүтүнлүкдә бир милләт кими өзүмүзә, әслимизә, көкүмүзә гајытмалыјыг.

Башга чүр дүшүнмәјә, һәрәкәт етмәјә бизим һаггымыз, һүгугумуз јохдур. Һәркаһ кечмишдә олдуғу кими јенә сәһвләрә јол версәк, индики ағыр, бөһранлы вәзиҗјәтдән бирликдә силкиниб чыха билмәсәк тарих вә көләчәк нәсилләр буну һеч вахт бизә бағышламаз. Бу күн төкчә ағыллы, намуслу, милли гејрәт саһиби олан адамларымыз дејил, һәм дә әсрләр боју вәтәнимизин азадлығы, бүтөвлүјү, шәрәф вә ләјагәти уғрунда мүбаризә апармыш әчдадларымызын, ата-бабаларымызын чисми, мәзарлары нараһатдыр. Газан хан, икид оғуз бөјләри, Чаваншир, Бабәк, Короғлу, Чавад хан кими өлмәз гәһрәманларын руһу кечә-күндүз башымызын үстүндә доланыр, фәрјад гопардыр. Зәрдүшт, Дәдә Горгуд, Низами, Füзули, М.Ф.Ахундов, Ч.Мәммәдгулузадә, Сабир, Һ.Чавид, М.Ә.Рәсулзадә, Үзејир бәј кими ағыл, идрак, үрфан саһиби олан мүтәфәккирләримиз, бөјүк сәнәт корифејләримиз бизи интибаһа, милли бирлијә, мә'нәви тәкамүлә чағырыр.

Тарихимизи јарадан вә јашадан шанлы гәһрәманларымызын, даһи сәнәткарларымызын һәјаты, әмәлләри, әдәби ирси, минләрлә мәдәни-мә'нәви абидәләримиз бу күн бизим үчүн ән јахшы ибрәт дәрси, өрнәк мәктәбидир. Биз мәһз бу истинадкаһа сөјкәнәрәк баш-ајаг олмуш мә'нәвиҗјатымызы бәрпа етмәли, кечмишимизә лајиг бу күнүмүзү гурмалы, ичтимаи шүурун бүтүн саһәләриндә, сөзүн әсл мә'насында, әслимизә, милли мәнлијимизә гајытмалыјыг. Бу саһәдә һәм гәдимлијинә, һәм дә милли мәзмун вә мүндәричәсинә көрә "Китаби-Дәдә Горгуд" дастаны чох јүксәкдә дајаныр вә онун мүасир идраки-тәрбијәви әһәмиҗјәти даһа бөјүкдүр. Чәсарәтлә демәк олар ки, һеч бир тарихи, әдәби, мәдәни абидәмиздә халгымызын милли варлығы, һәјат вә дүшүнчә тәрзи, мә'нәви дүнјасы, өзәмәт вә гүдрәти бу дастанда олдуғу гәдәр парлаг шәкилдә өз әксини тапмамышдыр.

"Бу китабы чәкинмәдән Азәрбајчан шифаһи вә јазылы әдәбиҗјатынын бабасы адландырмаг олар. Гәдим әдәбиҗјатымызын төлгин вә тәгдир етдији мүдрик, мә'налы фикирләр, зәриф бәшәри дујғулар өз башланғычыны "Китаби-Дәдә

Горгуд" нəһриндən көтүрүр...Бу дастан лаконик олдуғу гə-дəр дə монументалдыр, артыг сөздən, харич сəсдən узаг, өз гурулушунун сигləти илə торпағын дəринлијинə ишləјən, өз дады-дузу, ширинлији илə əһдадымызын зənкин идрак вə тəхəјјүлүнүн мəһсулу олан мəһтəшəм бир абидəдир...

"Китаби-Дəдə Горгуд"ун колоритли, пак вə тəравəтли сəтирləриндən оғуз икидləринин һај-һарајыны, дөјүшən ғылынчларын сəдаларыны, ахан суларын шырылтысыны, шаһанə атларын нал сəсləрини ајдын ешидирик...Онун һəр боју ел-обаја, ата-анаја, гардаш-бачыја үлви мəһəббəтин чанлы салнамəсидир, мəрдлик вə гəһрəманлыға, јер үзүндə сəадəт вə бəхтијарлыға гүдрəтли һимндир" (Ф.Зејналов, С.Əлизадə. "Китаби-Дəдə Горгуд",/мүгəддимə/, Бакы,1988,сəһ.5).

"Китаби-Дəдə Горгуд" милли ləјагəт, гүрур нишанəсидир, ваһид дөвлəт, дахили бирлик нүмунəси, бөјүк вəтəндашлыг, гəһрəманлыг тимсалыдыр, һəм бу күнкү, һəм дə кələчəк нəсилləримиз үчүн əбəди гүдрəт вə өзəмəт мənбəјидир. Елə буна көрə дə бүтүн дөврləрдə көзəллијини вə бəдии тəравəтини горујуб сахлајан, өз милли-бəшəри сигləтинə, ичтимаи-əхлаги мəзмунуна, тарихи дəјəринə көрə ағыл, идрак саһибləрини һəмишə һејран гоjан бу өлməз сəнəт абидəси бизим столүстү китабымыза чеврилмəлидир, һəјатымызын бүтүн саһələриндə онун гадир нəфəси, гəһрəманлыг руһу һаким олмалыдыр. Чүнки бу китаб тəкчə кечмишимизə дејил, һəм дə бу күнүмүзə вə кələчəјимизə ишыг сачан сөнмəз бир мајакдыр.

"КИТАБИ-ДƏДƏ ГОРГУД" ДАСТАНЫНДА ШƏХСИЈЈƏТ ВƏ ЧƏМИЈЈƏТ ПРОБЛЕМИ

"Китаби-Дədə Горгуд" дастанында шəхсијjət вə чəмијjət анлајышы ədəбијjатшүнаслыг елминдə дəрин, кениш арашдырмалара, тədгиг вə тəһлилə еһтијачы олан актуал проблемлəрдən биридир. Чүнки дүнја шөһрətли бу сənət абидəси тəкчə шифаһи ədəбијjатымызын парлаг нүмунəси дејил, һəм дə мүəjjən заман кəсијиндə халғымызын ичтимаи варлығыны, милли дүшүнчə вə тəфəккүр тəрзини, һəјат вə чəмијjət һаггындакы анлајышларыны, һуманист дүнjакөрүшүнү, мə'нəви дүнjасыны, бəшəри кејфијjətləрини, əхлаги вə һүгуги бахышларыны өзүндə əкс етдирən өлməз бир тарихи салнамədир.

Бу салнамənин сəһифələринə гызыл һərфləрлə һəкк олунмуш милли һəјатымыз садəчə дүнənимиз олараг галмыр, һəм дə бу күнləримизə бојланыр, бизи сон дөрəчə парлаг, мəзмунлу тарихи кечмишимизи даһа јахшы өјрənмəјə, ондан ибрət вə нүмунə көтүрмəјə чағырыр. Мүасирləримиз үчүн бөјүк вətənпərvərлик тимсалы, идрак мəктəби олан бу шанлы кечмишимиз һəм дə милли ləјагətимиз, гүрур вə ифтихар һиссимизлə бағлы бир анлајышдыр. Онун əсасында, маһијjətиндə исə өз дөврүнə көрə гибтə олуначаг дəрəчədə ədаləтли, мүтərəгги, демократик бир чəмијjət, идарə системи, јүксək əхлаги дəјərlər, милли-бəшəри мəзмун дајаныр.

"Дədə Горгуд" дастанында тəгдим олунан чəмијjətин, ијирми дөрд бөрабəр һүгуглу тајфа бирлијиндən ибарət ичманын - Бөјүк Оғуз дөвлətинин башчысы, əсас рəһбəри ханлар ханы Бајандыр хандыр. О, бөјүк имтијаз, сəлаһијjət саһиби олса да, өз характеринə, идарə методларына көрə Шəргин ən'ənəви деспот һөкмдарларына, шаһлара охшамыр, һəм һаким, һəм дə бир фəрди шəхсијjət ками онлардан əсаслы шəкилдə фəргlənир. Онун сарајында нə тəлхək, нə əли балталы чəллад, нə јалтаг, икиүзлү вəзирlər, нə дə мəддаһ, симасыз шаирlər көрүнмүр. Онун сарајына анчаг Салур Газан, Гаракүнə, Дəли Дондаз, Гарабудаг, Шир Шəмсəддин, Бејрək, Јеjнək, Аруз, Бүкдүз Əмən, Алп Əрən вə с.

кими елин сајылан-сечилән икид, тәһрәман оғуллары, Дәдә Горгуд кими мүдрик ағсаггаллары топлашыр. О, һәмишә белә адамларла отуруб дурур, мәсләһәтләр алыр, өлкәни онларын көмәјилә идарә едир.

Бајандыр ханын бир ичма башчысы кими фәалијјәти, әмәлләри, әтрафындакы бәјләрә, бүтүнлүкдә халга мүнасибәти көстәрир ки, о, ағыллы, тәмкинли, сәхавәтли, хејирхаһ тәбиәтли бир инсандыр. Онун башчылыг етдији чәмијјәтдә сон дәрәчә әдаләтли, һуманист, демократик, һәр чүр чәһаләтдән, фанатизмдән, мүртәче анлајышлардан узаг, дүнјәви, бәшәри ганунлар, мүтәрәгги ичтимаи-әхлаги тә'сисат һакимдир. Бурада инсанлар азад, сәрбәст, мүстәгилдирләр, көләчәк һәјатларыны, талеләрини өзләри һәлл едирләр. Онларын шәхси ишләринә, һүгуг вә ләјагәтләринә һеч ким тохунмур, мүдахилә етмир.

Бу чәмијјәтдә һәр шеј - дөвләтин идарәси, вәтәнин мүдафиәсиндән тутмуш аилә-мәишәт проблемләринә гәдәр бүтүн ишләр: көнүллүлүк принсипинә әсасланыр, һәр чүр зордан, тәзјигдән, мәчбуријјәтдән узагдыр. Һамы, бәјүкдән кичијә ичманын бүтүн үзвләри ишләрини, ичтимаи функсијаларыны јахшы баша дүшүр вә ону ләјагәтлә јеринә јетирмәји өзләринә мүгәддәс борч һесаб едирләр. Бурада тәкчә һөрмәтли бәјләр, хүсуси сәлаһијјәт саһибләри дејил, бүтүн оғуз тајфалары, һәм Ич оғузун, һәм дә Даш оғузун сакинләри өлкәнин, дөвләтин сәрвәтләриндән, милли-мә'нәви не'мәтләриндән, ганун вә имтијазларындан ејни дәрәчәдә истифадә етмәк, бәһрәләнмәк сәлаһијјәтләринә маликдирләр.

Оғуз дөвләтиндә халгла чәмијјәт үзви вәһдәт тәшкил едир, бири дикәрини тамамлајыр. Милли бирлик, вәһидлик бу чәмијјәтин али мәрамы, үдрәт мәнбәјидир. Бурада һәр бир фәрдин, шәхсијјәтин гајғысы, хошбәхтлији бүтүнлүкдә ичманын гајғысы, хошбәхтлијидир. Онун талејинә тәкчә өзү дејил, һәм дә мәнсуб олдуғу оғуз дөвләти, чәмијјәти чавабдеһдир. Бу чәмијјәтдә фәрд һеч вахт тәкләнмир, архасыз, көмәксиз галмыр, она гаршы чеврилмиш дәрдин, бәланын дәф олунмасы һамынын үмуми иши, борчу сајылыр, үмуми дөвләт гајғысындан башламыш аилә дахилиндә баш верән шәхси мүнасибәтләрә гәдәр гаршыја чыхан бүтүн

проблемләр "ел күчү, сел күчү" принсипинә әсасланараг һәлл олунур. Галын оғуз дөвләтинин, онун әсасландығы чәмијјәтин, ичтимаи гурулушун үдрәти, мәғлубедилмәзлији дә бундадыр.

Доғрудур, Бајандыр хан бүтүн ишләрә чавабдеһ олан реал һакимдән даһа чох фәхри дөвләт башчысыны хатырладыр. О, һадисәләрин ахарында өтәри иштирак едир, аз-аз көзә чарпыр, бә'зи епизодларда исә анчаг ады чәкилир. Һеч вахт һәрби сәфәрләрә, мүһарибәјә кетмир, башга оғуз бәјләри кими шәхси икидлик, гәһрәманлыг көстәрмир. Һисс олунур ки, Бајандыр хан өлкәјә үмуми рәһбәрлик едир, даһа чох дахили ишләрлә мәшғул олур. О, өлкәдә сијаси вә мүлки һүгуглары тәнзим едән, јолуна гојан, ән али дөвләт органы сајылан диванын башында дурур. Илдә бир дәфә халг гурултајларыны хатырладан бөјүк јығынчаглар кечирилир, минләрлә дәвә, ат, гоч кәсдириб тәнтәнәли шадлыг мәчлисләри тәшкил едир, елин сајылан, сечилән икид оғулларына бәјлик рүтбәси верир, чамаата гијмәтли һədијјәләр, торпаг бәхш едир.

Бајандыр ханын әлиндә бөјүк сәлаһијјәт олса да, әсабәләринә мүнасибәтдә һеч вахт зора, чәбрә әл атмыр. Үмумијјәтлә, онун рәһбәрлик етдији оғуз чәмијјәтиндә инсан ләјагәтини тәһгир едән, өлүмлә, ганла баша кәлән ағыр чәза тәдбирләри мөвчуд дејилдир. О, һәтта үзүнә ағ олан, бағышладығы һədијјәләри гаршысына атыб кедән адамлары белә чәзаландырмыр, онларын күнаһындан кечмәји бачарыр. Мәһз белә аличәнаб һәрәкәтләринә, мүдрик әмәлләринә көрә бүтүн оғуз тајфалары онун адына, шәхсијјәтинә бөјүк һөрмәтлә јанашыр. Чәтин анларда ондан көмәк вә мәсләһәтләр алыр, һәрби сәфәрләрдән гајыданда ән гијмәтли һədијјә көндәрирләр.

Дастанда тәсвир олунан ичтимаи мүһитин вә онун мә'нәви әсасларынын тәшкилиндә, идарә олунмасында мүһүм рол ојнајан шәхсијјәтләрдән бири вә бәлкә дә башлычасы Дәдә Горгуддур. Бајындыр хан оғуз чәмијјәтин ичтимаи-сијаси рәһбәри, Горгуд ата исә мүдрик ағсаггалы, ганунвериҹиси, адәт-ән'әнәләринин тәнзимчиси, мә'нәви атасы, ағлынын, зәкасынын төмсилчисидир. Дәдә Горгуд Оғуз ели

ичәрисиндә дәрин мәһәббәт, еһтирам саһиби, пејғәмбәр мәгамында бир шәхсијјәтдир. Бајындыр хандан, Салур Газандан тутмуш бүтүн оғуз бәјләри, халг бу надир шәхсијјәтә үрәкдән инаныр, е'тимад көстәрир, чәтин анларда биринчи она мүрачиәт едир, әсас ишләрини онун узагкөрән төвсијјә вә мәсләһәтләри әсасында гурур. Тәсадүфи дејилдир ки, "Дәдә Горгуд" дастаны да мәһз бу һәгигәтин е'тирафы илә башланыр: "Мәһәммәд пејғәмбәрин заманына јахын Бајат бојунда /24 оғуз тајфасындан бири/ Горгуд ата дејилән бир киши варды. О киши оғузларын камил биличиси иди: нә дејирдисә олурду. Аллаһ онун көнлүнә илһам верирди...Горгуд ата оғуз халгынын чәтин ишләрини һәлл едирди. Нә олса Горгуд атаја данышмајынча иш көрмәздиләр. О нә бујурса гәбул едәрдиләр, созун тутуб кедәрдиләр" ("Китаби-Дәдә Горгуд", Бакы,1988, сәһ.129).

Бурадан ајдын олур ки, оғуз чәмијјәти тәкчә һүнәрин, икидлијин, гәһрәманлығын һесабына јашамыр, һәм дә ағлын, зәканын күчүнә архаланыр, даһа чох онун принсипләри әсасында төшәккүл тапыр, формалашыр. Оғузларын вә онларын јаратдығы дөвләтин гадирлији, мәғлубедилмәзлији дә мәһз бу амиллә-ағылла гәһрәманлығын бирлијиндән, вәһдәтиндән доған әзәмәтлә, гүдрәтлә бағлыдыр. Бүтүн оғуз тајфаларына хас олан бу али хүсусијјәти дастанын танынмыш гәһрәманлары өз әмәлләри илә дөнә-дөнә тәсдиг едирләр. Онлар һәмишә, һәр јердә "бу дүнјаны икидләр ағылла тапмышлар" тезисинә архаланараг мүбаризәјә атылыр вә гәләбә чалырлар.

Өлкәнин идарәсиндә әгли принсипләрин бәргәрар олмасы, өн плана каечмәси, илк нөвбәдә Дәдә Горгудун мүдрик шәхсијјәти вә онун өз дөврүнә көрә апологу аз олан ичтимаи функсијасы, әхлаги-етик тә'лими илә бағлыдыр. Бу тә'лим исә өз мәзмун вә маһијјәтинә көрә инсанын әглимә'нәви фәалијјәтини мәһдудлашдыран, буховлајан, һәјат ешгини өлдүрән схоластикадан, фатализм анлајышындан, Аллаһа төвәккүл психолокијасындан узагдыр. Онун әсасында дини тәхәјјүл, фанатизм, тәркидүнјалыг мејлләри дејил, һәјат вә тәбиәт фәлсәфәси, дүнјәви анлајышлар, бәшәри дујғулар, арзулар дајаныр. Бу исә һеч шүбһәсиз о дөврдәки оғуз

чәмијјәтинин мүтәрәгги маһијјәтиндән, интеллектуал сәвијјәсиндән, јүксәк бәшәри кејфијјәтләриндән хәбәр верир.

Дәдә Горгудун ичтимаи-әхлаги мәрамынын әсасмүддәалары даһа чох дастанын мүгәддимәсиндә өз әксини тапмышдыр. Беш кичик бөлмәдән ибарәт бу мүгәддимәнин һәр бир мисрасы јығчам, лаконик ифадә тәрзинә, дәрин, ибрәтамиз мәзмунуна, идејасына көрә мәшһур аталар сөзләрини хатырладыр. Биринчи бөлмәдә Дәдә Горгуд тәбиәтин әзәли вә әбәди ганунларыны јада салыр, онларла инсанын дахили аләми, мә'нәвијјаты арасындакы даими әлагәдән, вәһдәтдән сөһбәт ачыр, хүсуси мүгајисәләр апарыр. "Күл-чичәкли көј-чәмән пајыза, лопа-лопа јаған гарлар јаза галмадығы кими өлән адам дирилмәз, чыхан чан кери кәлмәз, күлдән тәпәчик, көһнә памбыгдан без, гары дүшмәндән дост олмаз" дејир. Бурадан чыхыш едәрәк чәмијјәт вә шәхсијјәт проблемләринә тохунур, мүәјјән идраки-әхлаги нәтичәләрә кәлир. Инсанын шәрәф вә ләјагәтинин сәхавәтлә, оғулун, гызын намус вә гејрәтинин исә ата-ананын вердији тәрбијә илә, јашадығы мүһитлә бағлы олдуғуну көстәрир.

Икинчи бөлмәдә икидлик вә намәрдлик, хејир вә шәр, пислик вә јахшылыг кими әхлаги-етик анлајышларын мәзмуну, һәјаты мә'насы ачылыр, онлара инсан талеји вә шәхси ләјагәт конитекстиндә гијмәт верилир. "Бәрк јүјүрәк Газылыг ата намәрд икид мининчә, минмәсә,чалыб-кәсән ити гылынчы мүхәннәтләр чалынча, чалмаса јахшыдыр, гонағы кәлмәјән бөјүк евләр јыхылса јахшыдыр, ат јемәјән ачы отлар битинчә, битмәсә, адам ичмәјән ачы сулар сызынча сызмаса јахшыдыр, јалан сөз бу дүнјада олунча олмаса јахшыдыр, доғручул адамлар јүз ил јашаса јахшыдыр" кими һуманист идејалар тәсдигләнир, өн плана чәкилир.

Үчүнчү, дөрдүнчү бөлмәләрдә һәјати тәчрүбәнин фајдаларындан, ибрәтамиз нәтичәләриндән, инсаны учалдан, көзәлләшдирән нәчиб мә'нәви-әхлаги кејфијјәтләрдән бәһс олунур. Буна халг ичиндән чыхмыш мүдрик ағсаггалларын, Мәһәммәд пејғәмбәр, Әбубәкр, Әли Осман кими али, ишыглы шәхсијјәтләрин һәјаты, әмәлләри нүмунә көстәрилир вә бурада бәјан едилән ибрәтамиз фикирләр оғуз чә-

мијјәтиндә бәјүк нүфуза, һөрмәтә малик олан озанлар һаггында хүсуси тә'риф вә алгышларла баша чатдырылыр.

"Голча гопуз көтүрүб елдән-елә, бәјдән-бәјә озан кәзәр:
Әр чөмәрдини, әр намәрдини озан биләр.
Елиниздә-евиниздә чалыб-дејән озан олсун!
Азыб кәлән гәзаны танры совушдурсун, ханым, һеј!".

(Китаби-Дәдә Горгуд. Бакы, 1988, сәһ.130)

Нәһајәт, ахырынчы, нәсрлә дејилмиш бешинчи бөлмә бүтүнлүкдә гадын проблеминә һәср олунмушдур. Гадынын аиләдә, чәмијјәтдә јерини, мөвгејини, әр-арвад, ичтимаијјәт гаршысындакы борчуну, әхлаги-тәрбијәви функсијасыны јүксәк гијмәтләндирән Дәдә Горгуд онлары "бириси сој солдурандыр, бириси тој долдурандыр, бириси нечә десән бајағыдыр, бириси евин дајағыдыр" кими адлар алтында дөрд група бөлүр вә реал һәјати фактлар әсасында һәр биринин характерини, хасијјәтини, инсани хүсусијјәтләрини, рәфтар вә давраныш нормаларыны јығчам шәкилдә тәһлил едир. Оғуз сојунун кишиләрини "сој солдуран", әсли чылызлашдыран, дүшдүјү очағы сөндүрән, јурд дағыдан, әрини, аиләсини, нәслини ел гаршысында күсвај, хәчил едән әсилсиз, бајағы, тәрбијәсиз, е'тибарсыз, дүшкүн тәбиәтли арвадлардан узаг олмаға чағырыр. Белә арвадлардан "дүнјаја өвлад, ушаг көлмәсин,көлсә дә бәјүмәсин" дејир.

Дәдә Горгуда көрә көлдији очагла көк салан, мәнсуб олдуғу сојун адәт-ән'әнәләринә һөрмәт едән, әслинин-нәслинин шәрәфини, ләјагәтини горујуб сахламағы бачаран гадын аиләнин өзүлү, бүтүнлүкдә чәмијјәтин дајағыдыр. О, һәр бир оғуз очағынын башында мәһз белә гадынларын отурмасыны арзулајыр, онлардан олан ушаглары алгышлајыр, онлара хејир-дуа верир. Евин дајағы, дирәји елә гадындыр ки, "чөлдән-бајырдан евә бир гонаг көлсә, әри евдә олмаса, о көлән адамы једирир-ичирир, өзизләјиб-охшајыб јола салыр. О чүр арвад Аишә, Фатма чинслидир. Онун ушаглары сағ олсун. Очағына бу чүр арвад көлсин" дејир. Дәдә

Горгудун тәгдир етдији бу чүр јүксәк инсани кејфијјәтләр сонралар дастанын мүхтәлиф бојларында тәсвир олунан гадын гәһрәманларымызын ән үмдә, характер хүсусијјәтләри кими үзә чыхыр, реаллашыр.

Шүбһәсиз, мүгәддимәдә ирәли сүрүлән әхлаги-етик анлајышлар, мүдрик көламлар, фәлсәфи мүһакимәләр тәкчә өз-өзлүјүндә дәрин идраки-тәрбијәви әһәмијјәтә малик олараг галмыр. Онлар һәм дә сонралар бүтүнлүкдә "Дәдә Горгуд" дастанынын үмуми мәзмунуна, идејасына, образларын характеринә, дахили аләминә, дүшүнчә тәрзинә һопмуш, поетик мәзијјәтә чеврилмиш, онун емосионаллығыны, бәдии-естетик тә'сирини артырмыш, дүнја шөһрәти газанмасына сәбәб олмушдур.

Үмумијјәтлә, дастанда тәсвир олунан оғуз тајфаларыны, онун гәһрәманларынын фәалијјәтини, мүбаризәсини Дәдә Горгуд анлајышындан, бу парлаг шәхсијјәтин ағыл вә зәкасынын ишығындан кәнарда тәсәввүр етмәк мүмкүн дејилдир. Онун оғузларын бир милләт кими төшәккүлүндә, вањид бир дөвләт, бир бајраг алтында бирләшмәсиндә, бүтүнлүкдә ичтимаи-әхлаги тәкамүлүндә хидмәтләри сон дәрәчә бөјүк, әвәзсиздир. О, Галын оғуз тајфаларынын кечирдији бүтүн тәдбирләрдә, хејир-шәр мәчлисләриндә, аилә јығынчагларында јахындан иштирак едир, күсүлүләри, әдавәтлиләри барышдырыр, ән чәтин мүбаһисәләри јолуна гојур. Ушаглара, јенијетмә кәнчләрә характерләринә,әмәлләринә үјгун адлар верир.

Бу адгојма мәрасимләри оғуз чәмијјәтинин һәјатында мүһүм рол ојнајан чох чидди бир һадисәјә - елин, обанын, бүтүн ағсаггалларын, һөрмәтли бәјләрин иштиракы илә кечирилән әсил халг мәчлисләринә чеврилир, өзүнүн формасына, ичтимаи-әхлаги гајәсинә, әдаләтли, демократик мәзмунуна көрә диггәти чәлб едир. Белә мәчлисләрдә Дәдә Горгуд һәгиги мә'нада али сәлаһијјәт саһиби, ганунверичилик һүгугуна малик бир шәхсијјәт кими чыхыш едир. О, әввәлчә фәрдин ад алана гәдәр көстәрдији хидмәтләри нәзәрә алараг, онун чәмијјәтдә көләчәк сәлаһијјәтини, һүгуги мәсәләләрини тәнзимләјир, јерини, мөвгејини мүәјјәнләш-

дирир, мал-дөвләт, варисликлә бағлы проблемләрини һәлл едир вә нәһајәт, сон һөкмүнү верир:

"Һеј Дирсә хан! Оғлуна бәјлик вер,
Тахт вер күчлүдүр, әрдәмлидир!
Бојну узун бәдәви ат вер,
Гој минсин, һүнәрлидир!
Јајлағындан он гојун вер,
Бу оғлана шишлик олсун, чүссәлидир!
Гајтабандан гызылы дәвә вер бу оғлана,
Гој јүкләсин һүнәрлидир!
Гызыл таҹлы һүндүр ев вер бу оғлана,
Көлкә олсун, әрдәмлидир!
Чијни гушлу чүббә-дон вер сән бу оғлана
Гој кејинсин, һүнәрлидир!"

Бу оғлан Бајындыр ханын уча мејданында вурушмушдур. Сәнин оғлун бир буға өлдүрмүшдүр, гој ады "Буғач" олсун. Ады мән вердим, јашыны Аллаһ версин" дејир. (Китаби-Дәдә Горгуд, Бакы, 1988, сәһ.134) Танрыдан ад вердији кәнчә узун өмүр, хошбахтлыг арзулајыр. Дәдә Горгудун гојдуғу бу гануна сөзсүз әмәл етмәк һамынын мүгәддәс борчу, вәзифәсидир. Оғуз чәмиҹјәтиндә һеч кимин ону позмаға, дәјишдирмәјә һагты, һүгугу јохдур. Мәһз бу мәрасимдән сонра бүтүн халгын иштиракы вә үмуми рә'ји илә јени ад алмыш кәнч чәмиҹјәтдә өз лајигли јерини тутур, һамыја хас олан һүгуг вә сәлаһиҹјәтләрин саһибинә чеврилир, онун мүдафиәси вә тәрәггиси уғрунда һәјата кечирилән бүтүн тәдбирләрдә ејни сәвиҹјәдә иштирак етмәк һагты газаныр.

Дәдә Горгудун оғуз чәмиҹјәти гаршысындакы төмөннасыз хидмәтләри бунунла битмир. О, вәтәнин мүдафиәсинә галхан, елин-обанын шәрәфини, ләјагәтини горујан мәрд оғуллары алгышлајыр, гәләбәјә руһландырыр, бојларын сонунда һәрби сәфәрләрдән зәфәрлә гајыдан гәһрәманлара, икид оғуз бәјләринә хүсуси хејир-дуа, нәсиһәтләр верир, шө'нинә тә'рифләр сөјләјир:

"Һаны дедијим бәј әрәнләр?
Дүнја мәнимдир дејәнләр?
Әчәл алды, јер кизләди,

Фани дүнја кимә галды?
Көлимли-кедимли дүнја,
Сон учу өлүмлү дүнја!".

- дејә онлара инсани-дүнјәви борчларыны хатырладыр, һәјатын мүвәггәти, фани олдуғуну баша салыр, тәкәббүрдән, ловғалыгдан узаг олмағы төвсијә едир.

Дәдә Горгудла нәинки достлары, һәтта халгын ән гаты дүшмәнләри белә һесаблашыр, онун сон дәрәчә ағыллы, хејирхаһ тәклифләри гаршысында кери чәкилир, мәсәләтләри илә разылашыр. Онун оғуз торпағының бүтүн адлы-санлы икидләрини мәғлуб етмиш, ели чыхылмаз вәзиҹјәтә салмыш Тәпәкөзлә, јахуд бачысы Банычичәклә евләнмәк истәјән кәнчләри өлдүрән Дәли Гарарла олан көрүшләри, сөһбәтләри буна ән јахшы нүмунә, мисал ола биләр. Бу көрүшләрлә Дәдә Горгуд, сөзүн әсл мә'насында, халг дипломатијасындан истифадә едир, елин мә'тәбәр ағсаггалы, "вилајәтин мә'нәви атасы" олдуғуна бахмајараг, өзүнү чох садә апарыр, гаршысындакы адамларын сәвиҹјәсинә енир, һәтта һүзурларында баш әјиб салам верир, онларла өз психолокијаларына ујғун бир дилдә данышыр, бәркә дүшәндә сынагдан чыхмыш тә'сирли тәрбијә васитәләринә, мүдрик кәламлара әл атыр, чәтинликлә дә олса истәдијинә наил олур.

Белә сәһнәләрдә Дәдә Горгуд фәрди шәхсиҹјәтликдән чыхыр, үмумиләшир, мәнсуб олдуғу халгын, бүтүнлүкдә чәмиҹјәтин ағыл вә зәкасынын, мүдрик тәбиәтинин чанлы тәмсилчисинә, тимсалына чеврилир. Онун һәр бир һәрәкәти, дедији һәр бир сөз, кәлам дәрин ичтимаи-фәлсәфи мәзмуна маликдир, о дәврку оғузларын идраки сәвиҹјәсини, милли тәфәккүр тәрзинин әлванлығыны, чевиклијини, халгын һәјати бахышларынын, адәт-ән'әнәләринин һикмәтини, дәринлијини өзүндә әкс етдирир.

Бу дејиләнләрин нә дәрәчәдә һәгигәтә ујғун олдуғуну сүбут етмәк үчүн Дәдә Горгудун јүзләрлә һикмәтли ифадәләриндән бириндә - "кәлимли-кедимли дүнја, сон учу өлүмлү дүнја" кәламына мүрачиәт етмәк кифајәтдир.Јүксәк бәдии үмумиләшдирмәнин мәһсулу олан бу кәламын тиәкчә пое-

тик мәзиҗәти дејил, һәм дә фәлсәфи чәкиси, бәшәри мә'насы зәнкин вә чохчаларлыдыр. Фәрд, шәхс кеч-тез өлүб кедир, анчаг онун изи-нишанәси итмир. О, төзә нәслин һесабына јенидән дүнјаја кәлир, инсанлығын, бәшәриҗәтин симасында әбәди јашајыр. Бу үзвү вәһдәт, ганунауҗғунлуг позулса, җә'ни кедәнләрин әвәзинә һәјата јениләри кәлмәсә, бүтүнлүкдә инсаглыг өләр, бәшәриҗәт мәһв олар, дүнја әбәди бош галар. Она көрә дә инсан үчүн өвлад дүнјаја кәтирмәк, ону горумаг, бәсләмәк, бөјүтмәк тәкчә шәхси борч дејмил, һәм дә бәшәри борчдур, чәмиҗәт вә инсанлыг гаршысындакы мүгәддәс вәзифәси, өһдәчилиҗидир.

Мәһз бу анлајышдан чыхыш едәрәк өлкәнин башчысы Бајындыр хан оғуз бәјләри илә кечирдиҗи бир иллик бөјүк јығынчагда бир јердә ағ, бир јердә гырмызы, бир јердә дә гара отаг гурдурур. "Кимин оғлу-гызы јохдурса, гара отагда отурдун, алтына гара кечә дөшәјин, өнүнә гара гојун әтинин говурмасындан кәтирин. Јејир-јесин, јемирсә дурсун кетсин. Оғлу оланы ағ отаға, гызы оланы гырмызы отаға јерләшдирин" дејир (Китаби Дәдә Горгуд. Бакы, 1988,сәһ.132). Мәчлисә гонаг кәлмиш өвладсыз Дирсә хаңы әмрә әсасән өлүм, сонсузлуг вә зүлмәт рәмзи олан гара отаға көндәрирләр.

Бунунла Бајындыр хан гәтиҗәи Дирсә хаңы һөрмәтдән салмаг, тәһгир етмәк мәгсәдини күдмүр. Әксинә, мүдрикчәсинә һәрәкәт едир, долаҗы јолла она нәсилсиз һәјатын пуч, мә'насыз олдуғуну баша салыр, һәм өз әсли, көкү, һәм инсанлыг, һәм дә Танры гаршысындакы борчуну хатырладыр. Ону өвлад һагтында дүшүнмәјә, арзусуна чатмаг үчүн үрәји кениш, сәхавәтлии олмаға, хејир ишләр көрмәјә тәһрик едир. Бајындыр ханын халг тәфәккүрүндән доған, дәрин рәмзи мә'на дашыјан һәрәкәти Дирсә хаңы дахилән сарсыдыр, санки јухудан ојадыр, һәрәкәтә кәтирир. Дастанда дејилдиҗи кими: "Дирсә хан бөјүк мәчлис гурдурду, Аллаһдан истәдиҗини диләди. Атдан ајғыр, дәвәдән буғра, гојундан гоч гырдырды. Ич оғуз, Даш оғуз бәјләрини ораја топлады. Ач көрдүсә доҗдурду. Јалын кордүсә кејиндирди. Борчлуну борчундан гуртарды. Тәпә кими ат јығды. Көл кими гымыз сағдырды. Әл көтүрүб арзуларыны диләдиләр. Аллаһ бир ағзы дуалынын алғышы илә өвлад верди...Бир нечә мүддәтдән сонра бир оғлу олду" (Китаби Дәдә Горгуд, Бакы, 1988, сәһ.134).

Беләликлә, әсл һәгигәти дәрк едән, Аллаһ вә инсанлар гаршысындакы борчуну сигд үрәкдән өдәјән Дирсә хан арзусуна чатыр, хошбахт олур.

Дастанын "Бајбөрәнин оғлу Бамсы Бејрәк боју"нда да буна охшар бир вәзиҗәтлә гаршылашырыг. Бајындыр ханын бөјүк мәчлисинә гонаг кәлән Бајбөрә бәј онун гаршысында оғлу Гарабудағын, сағында Газан оғлу Урузун, солунда Газылыг оғлу Јеҗнәкин даҗандығыны көрдүкдә өзүнүн өвладсыз, нәсилчә кимсәсиз олдуғуну хатырлајараг кәдәрләнир,.дәриндән ah чәкир, дәсмалыны әлинә алыб һөнкүр-һөнкүр ағлајыр. О, бу ишдән тәәччүбләнән вә нејчүн белә һәрәкәт етдиҗини сорушан бәјләрә дејир: "Нечә ағламајым, нечә зарымајым? Оғулдан даҗағым јох, гардашдан сајылмағым! Аллаһ-таала мәни гарғыјыбдыр...Бәјләр, тахтым-тачым үчүн ағлајырам. Бир күн ола, дүшәм өләм,јеримдә-јурдумда кимсә галмаҗачаг. Белә дедикдә Галын оғуз бәјләри көҗә үз тутдулар. Әл галдырыб дуа ејләдиләр. "Аллаһ-таала сәнә бир оғул версин!" - дедиләр. О заманлар бәјләрин алғышы алғыш, гарғышы гарғыш иди. Дуалары јерини тутурду" (Китаби-Дәдә Горгуд. Бакы,1988,сәһ.150).

Будур, бизим кечмиш бәјләримизин, улу бабаларымызын Дәдә Горгудун һәр бојун сонунда мүтәмади олараг хатырлатдығы "кәлимли-кедимли дүнја, сон учу өлүмлү дүнја" анлајышынын һәјат, инсан, ахирәт һагтындакы фәлсәфи мә'насына мүнасибәти. Бурада тәбии өвлад һәсрәти илә јанашы, һәм дә дүнјәвилик, мадди аләмә баглылыг, түкәнмәз һәјат ешги өзүнү көстәрир, оғузлара хас олан спесифик бир хүсусиҗәт, милли-мә'нәви-әхлаги кејфиҗәт кими тәсдигләнир.

Дәдә Горгудун фәлсәфи тә'лими әсасында формалашмыш гәдим оғуз тәфәккүр төрзи үчүн характер олан һәјат ешги, дүнјаја баглылыг, өлүмә е'тираз, онунла мүбаризә мејлләри "Духа гоча оғлу Дәли Домрул боју"нда даһа габарыг шәкилдә өз ифадәсини тапмышдыр. Елин, обанын танынмыш икидләриндән олан Дәли Домрул она гәдәр һеч кимин чәсарәт еитмәдиҗи чәтин, гејри-ади бир ишә кири-

шир, өлүмə вə онун рəмзи олан Əзраjыла гаршы мүбаризə е'лан едир. О, биләндə ки, Əзраjыл чаван, көзəл бир икидин чаныны алыб буну hагсызлыг, намəрдлик hесаб едир вə бəрк гəзəбләнир. "Eh, Əзраjыл дедиjиниз нə кишидир ки, адамын чаныны алыр? Jа гадир Аллаh, бирлиjин, варлыгын хатиринə Əзраjылы мəним көзүмə көстəр, вурушум, күләшим, дөjүшүм - jахшы икидləрин чаныны алмасын" - дejир.

Дəли Домрулун хаһиши гəбул олунур. Əзраjыл сачы-сагалы ағармыш, домбакөз бир гоча гиjафəсиндə онун көзүнə көрүнүр. Илк һəмləдə Дəли Домрул гələбə чалыр, лакин Əзраjыл сонрадан фəнд ишлədир, атыны һүркүдүб ону jерə jыхыр, гəфилдən синəсинə гоноб чаныны алмаға башлаjыр. Вəзиjjəтин чыхылмаз олдуғуну көрəн Дəли Домрул əввəлки иддиасындан əл чəкир, чаван олдуғуну, һəлə бəjликдəн, икидликдəн дојмадығыны бəһанə едəрəк Əзраjылдан аман истəjир". Əзраjыл деди: "Aj дəли ахмаг, мənə нијə jалварырсан, Аллаh-таалаjа jалвар. Мəним əлимдə нə вар? Мəн буjруг гулуjам". Дəли Домрул деди: "Бəс чан верəн, чан алан да Аллаһдырмы?". "Бəли, одур" - деди. Əзраjыла дөнүб деди: "Бəс сəн нə иш көрүрсəн? Сəн арадан чых, мəн Аллаh-таала илə хəбəрləшим" (Китаби-Дədə Горгуд. Бакы, 19988, сəh.178-179).

Белəликлə, Дəли Домрул өлүмүн əсл сəбəбкары олан Аллаһла үз-үзə галыр. Бурада артыг ајдын олур ки, Домрул өзүнү дəли, əһликеф кими апарса да, бə'зən артыг-əскик һəрəкəтləрə jол версə дə, əслиндə бөjүк-кичик jери билән, даим һəjат ешги илə jашajан, ағыллы, һушjар бир кəнчдир. О, Əзраjыл кими ејбəчəр, зəиф бир гочаја чан вермəjи шə'нинə, гүруруна сығышдыра билмир, буну өзү үчүн ејиб, əскиклик һесаб едир. Буна көрə дə үзүнү Аллаһа тутараг əдəб-ərканла она мүрачиəт едир: "Көзəл Танры, учалардан учасан, сəн бөjүксəн, гүдрəтлисəн, əбəди сирр саһибисəн, чанымы алсан өзүн ал, гојма Əзраjыл алсын" - дejир.

Һəр шеjи көрəн, мүбһəм мəтləбləри һамыдан jахшы билән, бөjүк мəрһəмəт саһиби олан гадир Аллаһ ону бағышлаjыр, күнаһындан кечир. Əзраjыла тапшырыр ки, һəркаһ Дəли Домрул өз чаны əвəзинə башга бир чан тапыб кəтирə билсə, онунла иши олмасын, сəрбəст бурахсын. Вəзиjjəти

белə көрəн Дəли Домрул гоча ата-анасынын һүзуруна көлир вə онлардан чан истəjир. Индиjəдəк чəрəjан едəн һадисəлəрин əсас мəзмуну, идеjасы, ичтимаи мəрамы да мəһз бурада ачылыр, үзə чыхыр. Ејни заманда бу факт сон дəрəчə мүбаһисəли, мүрəккəб бир суал доғурур. Гоча ата-ана, һəтта гаршысындакы доғма өвлады, баласы олса белə онун jеринə чан вермəлидирми? Һəркаһ вермирсə, буна көрə онлары күнаһландырмаг, иттиһам етмək олармы? Jох! Əслиндə гəдим оғуз чəмиjjətиндə өвлада, оғул-ушаға ата-ана сəдагətинин, мəһəббəт вə гајғынын нечə jүксək бир сəвиjjədə олдуғу бүтүн дүнjаја мə'лумдур. Бурада исə сəһбəт башга бир мəтləбдəн, ата-ананын чаван оғлуна чан вериб-вермəмəсиндəн даһа чох, онларын фəрди һүгугундан, мухтариjjətиндəн, инсани һагларындан кедир вə һəм дə əсас маһиjjətинə көрə Дədə Горгуд мүдриклиjинин, бүтүнлүклə оғуз дүнjакөрүшүнүн, һəjатсевəрлиjинин тəсдиги, мəнтиги нəтичəси олан "дүнја ширин, чан əзиздир" кими мə'нəви анлаjыша, бəшəри тезисə əсасланыр.

"Дədə Горгуд" дастанында фəлсəфи тə'лим, хүсуси аформзм сəвиjjəсинə галхмыш "Дүнја ширин, чан əзиздир" кəламынын мə'насы, ичтимаи мəзмун вə гајəси кениш вə дəриндир. Бу анлаjыш фəрди мүнасибəтлəрдəн, аилə, өвлад гајғыларындан кənара чыхыр, чох-чох jүксəкдə дајаныр, бүтүнлүкдə оғуз һəjат тəрзинин реал мənзəрəсини, дүнjави маһиjjətини өзүнəд əкс етдирир. Инсан мал-дөвлəти итирсə ону чалышыб jенидən газана биләр, өвлад, оғул-ушаг итирсə ону тəзədən доғуб-төрədиб дүнjаја кətирə биләр, анчаг чаныны версə ону даһа һеч вахт керијə гајтармаға, бəрпа етмəjə гадир дејилдир. Инсана танры чаны бир дəфə верир. О, һəjата бир дəфə кəлир, бир дəфə јашајыр, бир дəфə өлүр. Белəликлə дə һəр шеj гуртарыр, сона чатыр.

Буна көрə дə инсан үчүн чан дүнjанын бүтүн не'мəтləриндəн, һəтта доғма баласындан да ширин, əзиздир. Онун һəjатда өвəзи, гиjмəти jохдур, ону башгасына вермək, дəjишмək, мүбадилə етмək гејри-мүмкүндүр. Фəрди имкандан харич, кənар бир ишдир, даһа доғрусу, һагсызлыг, ədaлəтсизликдир. Көрүн, jеканə оғлуна чан вермəкдəн имтина едəн ата бу һəjати һəгигəти она нечə тутарлы дəлилləрлə,

мәнтиги ардычыллыгла башa салыр, өз јашамаг һаггыны,һүгугуну нечә мүдафиә едир:

"Оғул, оғул, ај оғул!
Чанымын бир парчасы оғул!...
Гызыл тағлы уча евимин дирәји оғул!
Газа бәнзәр гызымын-көлинимин чичәји оғул!
Гаршы јатан уча дағым көрәксә,
Сәјлә, олсун Өзрајылын јајлағы!
Төвлә-төвлә шаһ атларым көрәксә,
онун минији олсун!
Гатар-гатар дәвәләрим көрәксә,
онун јүклүју олсун!
Јајлагдакы аг гојунум көрәксә,
Мәтбәхләрдә олсун она шүләнлик!
Гызыл-күмүш, пул көрәксә
Хәрчләсин, гурсун бојүк бир шәнлик!
Дүнја ширин, чан әзиздир,
Чанымы гыја билмәрәм".

(Китаби-Дәдә Горгуд, Бакы, 1988, сәһ.179)

Дәли Домрулун анасы ондан чан истәјән оғлуна даһа тутарлы чаваб верир. Ону доғуз ај гарнында көздирдијини, әзаб-әзијјәтлә дүнјаја кәтирдијини, аг сүдү илә бәсләдијини, әзизләјиб боја-баша чатдырдығыны, бүтүн өмрүнү бу јолда гурбан вердијини сөјләјир, "анчаг чаныма гыја билмәрәм, чүнки јаман јерә кедирсән" дејир. Һәјата, дүнјаја бағлылығын, мәһәббәтин бундан јүксәк нүмунәсини тапмаг, тәсәввүр етмәк чәтиндир. "Дәли Домрул" бојунун әсас идеjасы, ичтимаи мәзмуну, идраки әһәмијјәти дә мәһз бунунла бағлыдыр. Мәсәләјә башга контекстдән јанашмаг, оғуз ата-анасынын јеканә оғлуна чан вермәмәсини лагејдлик, өвлада биканәлик, намәрдлик кими дүшүнмәк, шәрһ етмәк елми чәһәтдән јанлыш, әсассыздыр.

Дастанда Дәдә Горгудун ады илә бағлы олан вә онун шәхсиjjәтини, характерини тамамлајан белә мисаллар, мүдрик, чохчаларлы ифадәләр, кәламлар һәддиндән артыг чохдур вә бу ајрыча тәһлилә еһтијачы олан бир мөвзудур.

"Дәдә Горгуд" дастанында чәрәјан едән һадисәләрин мәркәзиндә өз ады-саны, нәсли, соју, нүфузу, сәлаһијјәти, ајрыча һакимијјәт даирәси олан оғуз бәјләри дајаныб. Бу бәјләри һәр бири ајры-ајрылыгда фәрди характерә, мә'нәви-әхлаги кејфијјәтләрә малик, тәрчүмеји-һалларына сајсыз-һесабсыз шүчаәт, икидлик сәһифәләри јазылмыш халг гәһрәманларыдыр. Онлар тәкчә өз аиләләринин, ичмаларынын дејил, һәм дә даһид иттифагда бирләшдикләри Галын оғуз дөвләтинин сарсылмаз архасы, дајағыдырлар, бүтөвлүкдә оғуз чәмиjjәтинин бел сүтунудурлар. Онларын һәр бириниn халг,вәтән, оғуз дөвләти гаршысындакы хидмәтләринә вә шәхси гәһрәманлыгларына көрә чәмиjjәтдә хүсуси jери, мөвгеји вардыр.

Танынмыш оғуз бәјләринин шәхси кејфијјәтләри, һүнәр вә ләјагәтләри һаггында ајдын тәсәввүр јаратмаг үчүн халгын онлара вердиji јүксәк гиjмәтә, фәрди адлара нәзәр салмаг кифајәтдир. Озан онлары белә тәгдим едир: "Гарадәрә ағзында Аллаһ верән гара буға дәрисиндән бешијинин өртүjү олан, ачығы тутанда гара дашы күл еләјән, бығыны бојну далында jедди дәjә дүjүнләjән, икидләр икиди Газан бәjин гардашы Гаракүнә, Дәмир гапы Дәрбәнди һүчумла алан, алтмыш тутамлыг бәjүк низәсинин учунда икидләри бәjүрдән, Газан кими пәһләваны бир савашда үч дәфә атындан jыхан Гајан Сәлчик оғлу Дәли Дондаз, Амидлә Мәрдин галасыны вуруб-jыхан, Дәмир јајлы Гыпчаг Мәликә ган гусдуран, көләрәк Газанын гызыны мәрдликлә алан, оғузун аг саггаллы гочалары көрәндә о икидә "Әһсән" дејән, ал мәхмәр шалварлы, аты мави готазлы Гаракүнә оғлу Гарабудаг,ичазәсиз Бајындыр ханын дүшмәнини басан, алтмыш мин кафирә ган гусдуран, аг-боз атынын јалы үзәринә гар јағылан Гәфләт гоча оғлу Шир Шәмсәддин,Парасарын Бајбурт һасарыны сычрајыб ашан...,Галын оғузун мүждәчиси, Газан бәjин силаһдашы Боз ајғырлы Бејрәк, чал гарагуш әрдәмли, гулағы гызыл күпәли /сырғалы/, Галын оғуз бәјләрини бир-бир атындан jыхан Газлыг гоча оғлу Jеjнәк, алтмыш тәкә дәрисиндән олан күркү топугларыны өртмәjән, алты еркәк дәрисиндән папағы гулагларыны өртмәjән, голу-буду узунча, балдырлары инчә Газан бәjин дајысы Ат ағызлы

Аруз гоча, кедиб пејғәмбәрин үзүнү көрән, көләрәк оғузлар ичиндә она тәрәфдар чыхан, ачығы тутанда бығларындан ган чыхан Бүкдүз Әмән, кафирләри ит ардына гошуб алчалдан, елдән чыхыб Ајғыр көлү сујунда ат үздүрән, әлли једди галанын ачарыны алан, Ағ Мәлијин Чешмә гызына евләнән, Суфи Сандал Мәликә ган гусдуран Иләк гоча оғлу Алп Әрән вә б. Сајмагла оғуз бәјләри түкәнмәз" (Китаби-Дәдә Горгуд. Бакы, 1988, сәһ.147-148).

Оғуз дөвләтинин бүтүн ағырлығы белә парлаг шәхси кејфијјәтләрә малик, лазым көлән анларда, чәтин мәгамларда бир јумруг кими бирләшмәјә, дүшмәнә гаршы вәһид чәбһәдә дајанмаға гадир олан халг гәһрәманларынын чијниндә дајаныр. Мәһз оңларын бу бирлији нәтичәсиндә оғузлар гаршылашдыглары бүтүн мүбаризәләрдән галиб чыхыр, дүшмәнләрини даим ләрзәјә салырлар. Белә бир хүсусијјәт тәкчә милли бирлијин, вәһид тәфәккүр тәрзинин нишанәси, реал нүмунәси дејил, ејни заманда Оғуз тарихиндә фәрдлә чәмијјәти бирләшдирән, монолит гүввәјә чевирән гаршылыглы мүнасибәтләрин парлаг тәзаһүрүдүр.

Адларыны чәкдијимиз оғуз бәјләри дастанда даһа чох күтләви образлар кими тәсвир олунур. Буна көрә дә онлар мүбаризә мејданында бирләшәндә фәрдиликдән чыхыр, үмумиләшир, оғуз ләјагәтини вә гәһрәманлығыны өз варлыгларында дашыјан вәһид гүввәјә, бүтүнлүкдә халг гүдрәтинин чанлы тимсалына чеврилирләр.

Мүхтәлиф бојлардакы үмуми фәалијјәтләри көстәрир ки, оғуз бәјләри тәкчә дүшмәнләрини ләрзәјә салан гылынч гәһрәманлары дејил, онлар һәм дә мәнсуб олдуғу халгын нәчиб инсани сифәтләринин, һуманист, аличәнаб тәбиәтинин лајигли тәмсилчиләридирләр. Онлар һеч вахт чидди сәбәб олмадан бәјүк һәрби сәфәрләрә, мүһарибәләрә кетмирләр, дүшмәнләриндән гат-гат күчлү олдугларына бахмајараг ишгалчылыгла, башгаларынын торпагларыны тутмагла мәшғул олмурлар, гәләбәләрдән сонра өз өлкәләринә, вәтәнләринә гајыдырлар. Оғуз характеринә, милли мәнлијинә зидд олан оғурлуг,.гулдурлуг, чапғынчылыг, чинајәткарлыг, күнаһсыз јерә адам өлдүрмәк, чәза вермәк кими јарамаз әмәлләрдән, ријакарлыг, икиүзлүлүк, хәјанәт, сатғынлыг, горхаглыг, тамаһкарлыг кими мә'нәви-әхлаги гәбаһәтләрдән узагдырлар. Тәслим оланы, аман истәјәни бағышламаг, күнаһындан кечмәк, гачаны говмамаг, ән чәтин анларда белә инсани ләјагәтләрини горујуб сахламаг бачарығына, али, мәрданә кејфијјәтләрә маликдирләр.

Оғуз бәјләри адәтән бир јерә топлашыб бәјүк дөјүшә һазырлашанда, өлүм-дирим әрәфәсиндә һәм чисмани, һәм дә мә'нәви чәһәтдән паклашыр, әввәлчә ајдынлыг, шәфа рәмзи олан дуру суда јујунур, сонра исә гадир Аллаһын, улу пејғәмбәрин адыны чағырараг, руһән сакит бир вәзијјәтдә мүбаризә мејданына дахил олурлар. Бу исә онлары ағыр чарпышмаларда ејни мәгсәд, амал әтрафында бирләшдирир, вәһид, монолит гүввәјә чевирир, гәлбләриндә чәсарәт, мәтанәт, гәләбәјә инам һиссләри ојадыр, ирадәләрини әјилмәз даға, алынмаз галаја дөндәрир.

Бу просесин нечә бәјүк, тәнтәнәли һадисәјә, дахили тәкана чеврилдијини, һансы нәтичәләрлә тамамландығыны даһа ајдын тәсәввүр етмәк үчүн дастанда бу вә ја башга шәкилдә дәфәләрлә тәкрар олунан епизодлардан бири илә таныш олмаг кифајәтдир: "Сајмагла оғуз бәјләри түкәнмәз. Һамы јетишди. Тәмиз суда јујундулар. Ағ алынларыны јерә гојдулар. Ики рүк'әт намаз гылдылар. Ады әзиз Мәһәммәдә салават кәтирдиләр. Сакитчә кафирин үстүнә ат салдылар, гылынч чалдылар. Кумбур-кумбур нағаралар дөјүлдү. Бурмасы гызыл тунч борулар чалынды.

О күн чәсур икидләр бәлли олду. О күн намәрдләр кизләнмәјә јер ахтарды. О күн бир гијамәт саваш олду, мејдан долу баш олду, башлар топ кими кәсилди. Шаһанә атлар гачанда налы дүшдү. Бәјүк-узун низәләр санчылыб сүстләшди. Бәјүк, ити полад гылынчлар чалынды, тијәси кошалды. Үч ләләкли гајын охлар атылды, дәмир учлуғу дүшдү. О күн елә бил гијамәтин бир күнү иди. Бәј нөкәрдән, нөкәр бәјдән ајрылды...Дәрәләрдә, тәпәләрдә кафирләрә гырғын дүшдү. Он ики мин кафир гылынчдан кечди...Оғуз икидләри гачаны говмады, "аман" дејәни өлдүрмәди. Галын оғуз бәјләри бәјүк гәнимәт әлдә етдиләр" (Китаби-Дәдә Горгуд. Бакы, 1988, сәһ.148-149).

Оғуз бәјләринин характер хүсусијјәтләриндән бири дә будур ки, онлар истәр тәк, истәрсә дә груп һалында дүшмәнлә мүбаризәјә башлајанда һеч вахт биринчии һүчума кечмирләр. Әввәлчә мүнагишәни сүлһ јолу илә һәлл етмәјә чалышырлар, һәтта јерсиз ган төкмәмәк үчүн лазым кәлсә пул, вар-дөвләт вермәјә белә һазыр олдугларыны билдирирләр. Белә бир һәрәкәт һеч дә онларын зәифлијиндән, горхаглыгындан дејил, әксинә, апичәнаблыгларындан, хуманист тәбиәтләриндән ирәли кәлир.

"Дәдә Горгуд" дастанында тәсвир олунан оғуз бәјләри ичәрисиндә һәм фәрди хүсусијјәтләринә, һәм дә ичтимаи чәкисинә көрә Газан ханын хүсуси јери, мөвгеји вардыр. О, тәкчә әфсанәви, романтик дастан гәһрәманы дејил, һәм дә реал, һәјати чизкиләрә малик үмумиләшдирилмиш бир образдыр. Онун симасында мәнсуб олдуғу халгын үдрәти, гәһрәманлыг ән'әнәләри, бүтүнлүкдә оғуз бәјләринин ән али, нәчиб инсани кејфијјәтләри өз әксини тапмышдыр. Газан хан оғуз чәмијјәти гаршысындакы хидмәтләринә, әмәли фәалијјәтинә, шәхси һүнәр вә ләјагәтинә, јүксәк әхлаги мәзијјәтләринә көрә әһатәсиндә олан адамлардан сечилир, ирәлидә дурур. Тәсадүфи дејилдир ки, дастандакы дахили һадисәләрин, харичи дүшмәнләрә гаршы тәшкил олунан һәрби сәфәрләрин әксәријјәти, хүсусилә бу адибәнин үмуми мәзмун вә маһијјәтини, ичтимаи гајәсини даһа јахшы өзүндә әкс етдирән дөрд бој бүтүнлүклә Газан ханын ады илә бағлыдыр. Мәһз бунун нәтичәсидир ки, бүтүн оғуз тајфалары Газан ханы "Түлү гушун /шаһин/ баласы, јазыгларын үмиди, Амид сојунун асланы, Гарачығын гаплаңы, Гонур атын јиҹәси, Уруз ханын ағасы, Бајындыр ханын күрәкәни, Галын оғузун дајағы, икидләрин архасы" кими таныјыр, она һамыдан чох күвәнир, инаныр, һөрмәт едирләр.

"Дәдә Горгуд" дастаны илә таныш олanлар јахшы билир ки, халг көркәмли оғуз гәһрәманларындан һеч бирини бу дәрәчәдә јүксәк гијмәтләндирмәмишдир, онун һагтында белә тәнтәнәли сөзләр, әлван епитетләр ишләтмәмишдир. Хүсусилә "Галын оғузун дајағы", "јазыгларын үмиди", "икидләрин архасы" ифадәләри Газан ханын бүтүн оғуз елиндә чох бөјүк нүфуза, еһтирама малик олдуғуну көстәрир. О, анчаг

гошун бөјүјү, мәғлубедилмәз сәркәрдә, халгын вуран әли, шаһин, аслан, гаплан тәбиәтли икид, әјилмәз гәһрәман дејил, һәм дә мәзлумларын пәнаһы, ағыллы, мүдрик ел атасы, хејирхаһ инсан, әвәзсиз сөхавәт саһибидир.

Мә'лумдур ки, Газан хан һәр үч илдән бир хатунунун әлиндән тутараг евиндән чыхыр, кәнара чәкилир, бүтүн вар-дөвләтини оғуз елинин ихтијарына верир, нәји варса һамысыны онлара пајлајыр. Дүнјада бәрабәри олмајан бу ичәнаб, һуманист һәрәкәтдән ајдын олур ки, Газан хан бир фәрд, шәхсијјәт олараг өзү үчүн јашамыр, тәкчә аиләсини, шәхси сәадәтини дүшүнмүр. О, анчаг өз нәслинин, тајфасынын дејил, бүтүнлүкдә оғуз елинин оғлу, өвладыдыр. Ад өзүнүн олса да, әслиндә, Газан ханын мүлкү-дөвләти, бүтүн варидаты халга мәхсусдур, мәнсуб олдуғу чәмијјәтин ихтијарындадыр. Онун өмрү боју көрдүјү ишләр, көстәрдији гәһрәманлыглар, газандығы сајсыз-һесабсыз наилијјәтләр анчаг вә анчаг бу амала хидмәт едир.

Бөјүк гәлб, кениш үрәк саһиби олан Газан ханын сөхавәти үч илдән бир евини, варидатыны јағмалатмагла битмир. О, һәмишә, һәр јердә һәгигәтән кимсәсизләрин, көмәјә еһтијачы оланларын дајағы, "јазыгларын үмиди" олдуғуну көстәрир, буну әјани шәкилдә сүбута јетирир. О, чәтинлијә дүшмүш, вәзијјәти ағыр олан адамлары севиндирмәк, овундурмаг хатириндә нәинки дөвләтиндән, һәтта јери кәләндә бүтүн ад-санындан кечмәјә, шәхси имтијазларыны, бәјлик сәлаһијјәтини белә онлара вермәјә һазырдыр. "Бәјбөрәнин оғлу Бамсы Бејрәк боју"нда тәсвир олунан бир епизод буна ән јахшы әјани мисалдыр.

Он алты иллик әсирликдән хилас олуб вәтәнә гајыдан Бејрәк севкилиси Банычичәјин әрә верилдијини ешидәндә дәли озан гијафәсиндә тој мәчлисинә кәлир. Сәфил, әјнинә көһнә дәвә чулу кечирмиш, гәрибә һәрәкәтләр едән Бејрәји һеч ким танымыр. Адамлар бу јад, чағрылмамыш гонағы әлә салыр, күлүб әјләнирләр. Буну көрән Газан хан Бејрәји јанына чағырыр, башгаларындан фәргли олараг она хош үз, нәвазиш көстәрир вә сорушур: "Ај дәли озан, мәндән нә истәјирсән? Арзун чәтирли чадырдырмы? Гул-гаравашмы истәјирсән? Гызыл-күмүшмү истәјирсән, верим?".

Бејрәк деди: "Султаным, мәни гојсана тој сүфрәсинин јанына кедим. Гарным ачдыр, доjурсана!". Газан деди: "Дәли озан, бәхтин кәтирди. Бәjләр бу күнкү бәjлиjим бунун олсун. Гojун һара кедирсә-кетсин, неjләjирсә еләсин" (Китаби-Дәдә Горгуд.Бакы,1988,сәһ.162).

Газан ханын аличәнаблығындан, она вердиjи сәлаһиjjәтдән истифадә едән Бејрәк һеч кимдән чәкинмәдән севкилисинин чадырына кедир, онун өлүмү һаггында jаландан хәбәр jајмыш Jаланчы оғлу Jалынчығы ифша едир, һәгигәти үзә чыхардыр, истәдиjинә говушур, хошбәхт олур.

Газан хан һәрби сәфәрләрдән гәләбә илә гајыданда һәмишә бөjүк гонаглыг, jемәк-ичмәк мәчлисләри тәшкил едир, әлдә етдиjи гәнимәтләри сәхавәтлә бөлүшдүрүр, адамлара чохлу һədиjjәләр пајлајыр, бөjүк севинч, хошбахтлыг бәхш едир. Оғлуну әсирликдән хилас етдикдән сонра онун һәjата кечирдиjи аличәнаб тәдбирләр, көрдүjү нәчиб, хеjирхаһ ишләр буна jахшы мисалдыр: "Газан Ағча Гала Сүрмәлиjә көлиб гырх отаг тикдирди. Jедди күн, jедди кечә jемәк-ичмәк олду. Газан гырх евли гулла гырх хидмәтчи гызы оғлунун башына чевириб азад еләди. Гәһрәманлыг көстәрәнләрә бөjүк өлкә верди, чүббә-чуха верди" (Китаби-Дәдә Горгуд. Бакы, 1988, сәһ.176).

Газан хан гәдим оғузларын һәjат вә дүшүнчә тәрзини, мә'нәви-әхлаги дәjәрләрини өз варлығында jашадан, реал ишә, әмәлә чевирән, өлмәк халг гәһрәманы, сөзүн әсл мә'насында милли характердир, дөврүнүн фөвгүндә дајанан, өзәмәтли, бүтөв тәбиәтли бир шәхсиjjәтдир. Онун һәjаты, ичтимаи фәалиjjәти инсан сәадәтинин, хошбахтлығынын өзүлү, илкин шәрти олан шәхсиjjәтлә чәмиjjәтин вәһдәти, бүтөвлүjү анлајышына ән jахшы нүмунәдир.

Газан хан аличәнаб инсан, милли характер вә гәһрәман сәвиjjәсинә тәсадүфән галхмамышдыр. О, һәр шеjдән әввәл, бөjүк вәтәнпәрвәрдир. Елини-обасыны, оғуз торпағыны үрәкдән севән, онун гejрәтини чәкән, шөрәфини, ләjагәтини горуjан, һәр ан бу jолда өлүмә кетмәjә һазыр олан фәдакар бир инсандыр. Онун үчүн төкчә өз jурду-jувасы, шәхси мүлкиjjәтиндә олан әразi дејил, бүтүн оғуз торпағы вә оғуз тајфалары ејни дәрәчәдә әзиз, доғмадыр. О, вәтән торпағынын һәр бир күшәсини өз доғма еви, мәскәни сајдығына көрә һәмишә онун мүдафиәси уғрунда кедән мүбаризәләрин өнүндә дајаныр, әтрафына топлашмыш оғуз гәһрәманларыны гәләбәдән-гәләбәjә апарыр. Елә буна көрә дә халг она "Салур /командан/ Газан, Галын оғузун дајағы, икидләрин архасы" кими шәрәфли адлар вермишдир.

Газан хан ишиндә, әмәлләриндә вәтән тәәссүбү, вәтәнпәрвәрлик садәчә ичтимаи борч олараг галмыр,дәрк олунмуш идеjаjа, намус, гejрәт мәсәләсинә, милли ләjагәт, милли гүрур анлајышына чеврилир, оғузлара хас олан спесифик чәһәт, дүнjакөрүшү, али инсани кејфиjjәт сәвиjjәсинә галхыр. Өзү сәфәрдә оларкән евинин, jурдунун дүшмән тәрәфиндән намәрдчәсинә jағаландығыны, виран гоjулдуғуну, мал-дөвләтинин талан едилдиjини, шәхсиjjәтинин, мәнлиjинин тәһгир олундуғуну көрән Газан ханын кечирдиjи изтираблар, дахили сарсынты, гәзәб вә нифрәт һиссләри онун вәтән,очаг гајғысыны нечә дәрк етдиjин реал нүмунәдир:

"Гоһум-гәбиләли комам-jурдум!
Гуланла сығына-кејикә гоншу jурдум!
Сәни дүшмән һарадан талајыб, көзәл jурдум!
Уча евимин тикилиси, jурду галмыш,
Гоча анамын отурдуғу jер дә галмыш.
Оғлум Урузун ох атдығы нишан галмыш,
Бәjләрин ат чапдырдығы меjдан галмыш.
Гара мәтбәхин jериндә очаг галмыш..."

Бу һалы көрдүкдә Газанын гара гыjыг көзләри ган-jашла долду. Ганы дамарларында гајнады. Гара бағры сарсылды" (Китаби-Дәдә Горгуд. Бакы,1988,сәһ.142).

Мәһз бу һиссләрин - вәтәнә, елинә, обасына олан дәрин мәһәббәтин тә'сири алтында Газан ханын jағыја олан нифрәти ашыб-дашан чошғун чаја чеврилир, голларына бир ордунун гүввәси көлир, әзми, ирадәси әjилмәз даға дөнүр, гejрәти чошур, һәрәкәтә көлир. Елә бу мәһәббәт һисси ону күчлү дүшмән үстүнә тәкбашына кетмәjә руһландырыр, дахилән сәфәрбәр едир. Газан ханын нәзәриндә вәтәнә, халга хидмәт, онун шәрәф вә ләjагәтини горумаг бүтүн башга ичтимаи тәһдүдләрдән али, үстүндүр. Вәтәнин талеjи һәлл

олунан јердә фәрдин талеји, шәхси мәнафеји, хошбахтлығы икинчи плана кечир. Артыг бурада шәхси сәадәтдән, оғул, гардаш, гоһум тәәссүбкешлијиндән, чәмијјәтин шәрәфини, шөһрәтини фәрдин мәнафејинә гурбан вермәк мејлиндән сөһбәт кедә билмәз.

Оғуз чәмијјәти үчүн характер олан бу хүсусијјәт Газан хан үчүн дәјишмәз принсип, мүгәддәс ганундур. О, анчаг бу ганунун тәләбләриндән чыхыш едәрәк дүшмән гаршысындан гачан, достларыны тәк гојуб фәрарилик едән оғлуна өлүм чәзасы кәсир, мал-дөвләт үстүндә Ич оғузун Даш оғуза аси олдугуну, өлкәнин, милләтин парчаланмаг, бир-бириня дүшмән кәсилмәк горхусу гаршысында галдығыны көрдүкдә хәјанәткар бәјләри, о чүмләдән онлара башчылыг едән доғма дајысы Арузу төрәддүд етмәдән гәтлә јетирир. Галын оғуз дөвләтини чох бәјүк бир бәладан - дағылмаг, мәһв олмаг тәһлүкәсиндән хилас едир, вәтәнин, халғын бирлији, торпагларынын бүтөвлүјү наминә ән јахын, доғма адамларына белә аман вермир.

Газан ханын һәм шәхси һәјатында, һәм дә әмәли фәалијјәтиндә вәтәндашлыг гајәси, вәтән севкиси илә халга мәһәббәт, милли гүрур анлајышлары вәһдәт тәшкил едир. О өз әслинә, көкүнә, мәнсуб олдуғу елин, чәмијјәтин тарихи гәһрәманлыг ән'әнәләринә бүтүн варлығы илә бағлы бир шәхсијјәтдир, оғузлара хас олан мәрданәлијин, гүрурун, ләјагәт һиссинин, бүтүнлүкдә милли мәнлијин горујучусудур. Газан хан һәјатынын бүтүн мәрһәләләриндә бу јүксәк мә'нәви-әхлаги кејфијәтләрә садиг галыр. О, тәкчә азадлыгда дејил, һәтта әсарәтдә, дүшмән әлиндә әсир оланда белә ағајанәлијини, мәрдлијини, гүрур вә ләјагәтини итирмир, адыны, нүфузуну, өзәмәтини горујуб сахлајыр, јүксәк тутур. Газан ханы бүтүн оғуз тајфаларынын асланы, гапланы сәвијјәсинә галдыран бу али хүсусијјәт "Салур Газанын дустаг олдуғу вә оғлу Урузун ону хилас етдији бој"да даһа ајдын шәкилдә өз әксини тапмышдыр.

Трабзонун тәкур бәјләри јухуда икән намәрдликлә өлә кечирдиб әсир сахладыглары Газан ханын гаршысына хүсуси шәртләр гојурлар: "Анд ич ки, елимизә дүшмәнчилијә кәлмәјәчәксән.Һәм дәм дә бизи тә'рифлә, оғуз елини хәчил елә, учуз тут, сәни бурахаг, чых кет!" Газан деди: "Валлаһ, биллаһ, доғру јолу көрүркән әјри јолдан кәлмәрәм!". Дедиләр: "Валлаһ, Газан јахшы анд ичди. Инди Газан бәј ди, бизи тә'рифлә!" Газан деди: "Мән јер үстүндә адам тә'рифләмәрәм. Бир адам кәтирин мән сизи тә'рифләјим". Кетдиләр, кафирләрдән бир киши кәтирдиләр. "Бир јәһәр, бир јүјән" - деди, кәтирдиләр. Газан кафирин белинә јәһәр салды, ағзына јүјән кечирди. Голаныны /тапгырыны/ чәкди, сычрајыб белинә минди. Дизләрини онун дизләринә вурду, габырғасыны гарнына јапышдырды. Јүјәнини чәкди, ағзыны ајырды, кафири өлдүрдү. Әјилиб үзәриндә отурду. Деди: "Ај кафирләр, гопузуму кәтирин, сизи тә'рифләјим" (Китаби-Дәдә Горгуд. Бакы,1988, сәһ.218).

Бу мараглы, ибрәтамиз сәһнәдән ајдын олур ки, Газан хан әсир олдуғуна бахмајараг дүшмәнләрини сајмыр, һеч нәдән чәкинмәдән онлары әлә салыр,тәһгир едир,күлүнч вә ахмаг вәзијјәтдә гојур. Дүшүнүлмүш һәрәкәтләри, чохмә'налы, икибашлы, кинајәли сөзләри көстәрир ки, о, садәчә гылынч вә күч гәһрәманы дејилб һәм дә јаранмыш вәзијјәти дүзкүн гијмәтләндирмәји бачаран, дәрин ағыл, идарк саһибидир, јахшы дипломатдыр, күчлү ironијаја, јумор һиссинә малик бир шәхсијјәтдир. Газан хан нөинки дүшмәнини тә'рифләмир, әксинә, "Ит кими мырылдајан мәним көпәјим кафир, мән өлүмдән горхан дејиләм, оғузун икидләри дура-дура мән сәнин шәрәфинә, шә'нинә тә'риф јахан дејиләм" - дејә ачыг-ачығына онлара мејдан охујур вә белә ликлә өзүнүн ән чәтин анларда белә горху билмәјән, мәрд, әјилмәз, икид олдуғуну бир даһа сүбута јетирир. О, тәкүрә хош кәлән сөзләр әвәзинә бәјүк фәхрлә өз әслиндән, көкүндән, нәслинин тарихиндән, гәһрәманлығындан данышыр, оғуз сојунун өзәмәтиндән, гүдрәтиндән, дүнјаја сәс салмыш шанлы кечмишиндән, һүнәрлә долу бу күнүндән сөһбәт ачыр:

"Ағ гајанын гапланынын өркәјиндә бир көкүм вар,
Ортач гырда сизин кејик сүрүнүзү раһат гојмаз.
Ағ сазын мешә асланындан бир көкүм вар
Ала газ тәк отламаға дүзәнләрдә бир ат гојмаз.

Горху билмәз гурд баласы еркәиндә бир көкүм вар
Горхусундан чобанларын гојунлары отараммаз.
Ағ сунгур гушунун еркәиндә бир көкүм вар,
Горхусундан ала өрдәк, гара газын суја гонмаз.
Уруз адлы оғул вердим Галын Оғуз елинә,
Бир гардашым вар ки, мәним, ады икид Гаракүнә,
Хәбәр тутуб, голундакы шаһинини сағ гојмазлар!
Әлинә дүшмүш икән ej кафир, өлдүр мәни!
Мән ки, сәнин гылынчындан горхан дејиләм!
Өз әслимә, өз көкүмә хаин чыхан дејиләм!"

(Китаби-Дәдә Горгуд, Бакы,1988, сәһ.217)

Улу кечмишимиздән, милли варлығымызын парлаг сәһифәләриндән хәбәр верән, бөјүк вәтәндашлыг дујғуларынын ифадәси олан бу сөзләр Газан ханы бир гејрәтли шәхсиjjәт, гәһрәман кими күнүмүздә бөјүтмәклә бәрабәр, һәм дә гәлбимиздә ифтихар һисси ојадыр, бизә өзүмүзү даһа јахшы танымаға көмәк едир.

Газан хан аличәнаб инсан, көзәл вәтәндаш олмагла јанашы, ејни заманда јүксәк ләјагәт, гүрур саһибидир. О, мин, беш јүз мин, һәтта јүз мин дүшмән гаршысындан кери гајытмајан, сајсыз-һесабсыз галалар фәтһ едән, дөјүш күнү мејданда биринчи ат ојнадан, һәм өлкә дахилиндә, һәм дә онун сәрһәдләриндән кәнарда јағылары ләрзәјә салан, бүтүн оғуз елинин сарсылмаз даjағы, архасы сајылан, дағдан јумаланыб көлән нәһәнк дашлары дизи илә сахлајыб кери гајтаран, фөвгәл'адә күчә,гүдрәтә малик, "ағ күмүшә һечдир, пучдур, гызыла,алтына адичә мисдир" дејән, шөһрәтә,сәрвәтә ујмајан, әсли-нәфәси тәмиз бир икид олса да һеч вахт ловғаланмыр, өјүнмүр, өзүнү сон дәрәчә тәвазөкар апарыр, өзүндән разы, вара-дөвләтә, тә'рифә ујан адамлары киши һесаб етмир;

"Уча дағда долу јағса, гара-гаты думан дурса,
Гарачыг атын гулаглары човғунлугда көрунмәсә,
Бәләдчисиз горху чәкән икидләр дә јол јанылса,
Бәләдчисиз јол таныjан, јол бачаран Газан мәнәм.
Једдибашлы әждаһаја раст кәлиб јетишдим,
Һејбәтиндән, горхусундан бу сол көзүм јашарды.

"Һеј көзүм, бир иланда нә вар белә горхдун" -дедим.
Мән онда "әрәм-бәјәм" дејә өјунмәдим.
Чох өјүнән кишиләрдә бир кишилик көрмәдим".

(Китаби-Дәдә Горгуд. Бакы,1988,сәһ.216)

Газан хан үчүн ләјагәт, кишилик ејни заманда намусла, гејрәтлә бағлы бир анлајышдыр. О, јахшы билир ки, намусдан, гејрәтдән, кишилик шәрәфиндән мәһрум фәрд, шәхсиjjәт оғуз чәмиjjәтинә јаддыр, ләкәдир. Оғуз киши үчүн намус, гејрәт анлајышы илк нөвбәдә евинә, аиләсинә мүнасибәтдән башлајыр, онун адыны, һүгугуну, шәрәфини һәр чүр ләкәдән, тәһлүкәдән горумаг бачарығы илә өлчүлүр, гиjмәтләндирилир. Газан хан мәһз бу чәһәтдән дә бүтүн оғуз бәјләриндән сечилир, ән чәркәдә дајаныр. О, аилә шәрәфинин горунмасына, һәр шејдән әввәл ләјагәт мәсәләси, кишилик анлајышынын илкин шәрти кими бахыр. Газан хан еви, јурду јағмалананда, бүтүн аиләси, анасы, арвады, оғлу Шөкүлү Мәлијин адамлары тәрәфиндән апарыланда садәчә мүлкүнү, мал-дөвләтини итирдији үчүн дејил, даһа чох шәхси гүруру, ләјагәти тапдаландығына көрә гәзәбләнир, чошуб-дашыр.

Елә буна көрә дә о, аиләсини хилас етмәк үчүн һеч кимдән јардым алмадан дүшмәнин үстүнә өзү тәк кедир. Һәтта она бөјүк хидмәтләр көстәрмиш, гојун сүрүләрини јағылардан горумуш, үч јүздән јухары кафири өлдүрмүш Гарача Чобанын көмәjиндән белә имтина едир, буну өзү үчүн ејиб,әскиклик билир. Белә фикирләшир ки, "Әкәр чобанла кетмәли олсам, Галын Оғуз бәјләри буну башыма гахынч едәрләр. Чобанла олмасајды, Газан кафири мәғлуб етмәзди, дејәрләр" (Китаби-Дәдә Горгуд, Бакы,1988, сәһ.114).

Әслиндә Газан хан башга чүр һәрәкәт едә билмәзди. Чүнки оғуз дүшүнчә тәрзинә көрә өз евини, аиләсини, обасыны горумағы бачармајан һәр һансы бир фәрд, шәхсиjjәт һеч вахт бүтүнлүкдә оғуз чәмиjjәтинин милли мәнафеjини шәрәф вә ләјагәтини мүдафиә етмәjә гадир олан икид, гәһрәман сәвиjjәсинә галха билмәз, халғын дајағына, севимли рәһбәринә, сәркәрдәсинә чеврилә билмәз. Дикәр тәрәф-

дән, оғуз чәмиҹәтиндә аилә мүгәддәсдир, тохунулмаздыр. Онун шәрәфи, ләјагәти чәмиҹәтин, бүтүнлүкдә оғуз елинин шәрәфи, ләјагәтидир. Газан ханын вә башга оғуз бәјләринин аилә проблеми илә бағлы дөјүшләрә, һәрби сәфәрләрә әввәлчә тәк кетмәләринин сирри, сәбәби дә будур.

Јухарыда дедијимиз кими, Газан хан гарәтчи Шөклү Мәлијин үстүнә мал-дөвләт үчүн һүчума кечмәмишдир, даһа чох аиләсинии кери гајтармаг, тапдаланмыш һејсиҹәтини, ләјагәтини бәрпа етмәк, оғуз чәмиҹәтиндәки нүфузуну, һөрмәтини горујуб сахламаг үчүн кетмишди. Буну онун дүшмәнлә үз-үзә кәлдиији илк дәгигәләрдә дедији сөзләр дә сүбут едир:

"Ај Шөклү Мәлик!
Гызыл тағлы уча евләрими көтүрүб кәлмисән,
сәнә көлкәлик олсун!
Гиҹмәтли хәзинәми, бол күмүшүмү көтүрмүсән,
сәнә хәрчлик олсун!
Гырх инчә белли гызла Бурла хануту көтирмисән,
сәнә әсир олсун!
Гырх икидлә оғлум Уруzу көтириб кәлмисән,
сәнин гулун олсун!
Төвлә-төвлә шаһанә атларымы көтириб кәлмисән,
сәнин миниҹин олсун!
Гатар-гатар дәвәләрими көтириб кәлмисән,
сәнин јүкүнү дашысын!
Гоча анамы көтирмисән, ај кафәр,
анамы вер мәнә!
Савашмадан-вурушмадан гајыдым кери,
дөнүб кедим"!

(Китаби-Дәдә Горгуд. Бакы, 1988, сәһ. 146-147)

Мараглыдыр ки, бәс нә үчүн Газан хан дүшмәндән бүтүн аиләсини јох, төкчә анасыны төләб едир? Әввәла, она көрә ки, оғуз чәмиҹәтиндә ана һаггы танры һаггына бәрабәр тутулур. Ана аиләнин өзүлү, әсасыдыр. Ана борчу һәр шејдән јүксәк, уча, әвәзсиздир. Ана намусу әслин-нәслин, елин-обанын, бүтүнлүкдә чәмиҹәтин, вәтәнин намусудур. Бу чәмиҹәтдә ана намусу анлајышы фәрди чәрчивәдән кә-

нара чыхыр, үмумиләшир. Онун мүдафиәси төкчә әрин, оғулун, гардашын дејил, бүтүн елин, халғын борчуна чеврилир. Чәтин анда Газан ханын көмәјинә кәлән бәјләр дә, һәр шејдән әввәл, бу принсипә әсасланыр. Онлар Газан ханын аиләси илә бәрабәр, һәм дә оғуз елинин, оғуз чәмиҹәтинин намусуну, шәрәф вә ләјагәтини мүдафиә етмәк үчүн ајаға галхыр, мүбаризәјә атылырлар.

Дикәр тәрәфдән Газан ханын дүшмәндән әввәлчә анасыны истәмәсинин Шәрг мүдриклијиндән вә оғуз дүнјакөрүшүндән кәлән дәрин, һикмәтамиз, һуманист бир мә'насы вардыр. Киши гадыныны итирсә, јенидән евләнә биләр, оғлуну итирсә, тәзәдән дүнјаја өвлад кәтирә биләр, өлдән чыхмыш мал-дөвләти дә јенидән газанмаг олар. Анчаг ана иткиси һеч вахт әвәз олунмур, ону бир даһа кери гајтармаг мүмкүн дејилдир. Һәм дә варлығымыз Аллаһын ирадәсинә табе олса да, бизи дүнјаја ана кәтирир. Танрыдан сонра хилгәтин әсасыны ана гојур, ана јашадыр. Анасыз дүнја бош галарды. Газан хан мәһз бу өгидәјә әсасланараг һәрәкәт едир вә сөзүн әсл мәкнасында, бөјүк гәлб, үрәк саһиби, мүдрик бир инсан олдуғуну көстәрир.

Ана әвәзолунмаздыр анлајышы оғуз чәмиҹәтиндә атаја да ејни дәрәчәдә аиддир. Бу, оғуз гәһрәманларынын фәалиҹәтиндә, һәјат тәрзиндә, аилә мүнасибәтләриндә дөнә-дөнә тәсдиг олунур. Әсирликдә олан Уруз ону төкбашына дүшмәнләрдән хилас етмәк үчүн кәлмиш атасы Газан ханын өлүм тәһлүкәси гаршысында галдығыны көрдүкдә дејир:

"Гаршы јатан уча дағлар истәсә,
ел јајлар.
Ашгын-дашгын селләр-сулар истәсә,
ахар-чағлар.
Гарачыг атлар сағлам олса,
гулун верәр.
Гајтабанда гызыл дәвә сағлам олса,
доғар-төрәр.
Јајлагдакы ағча гојун сағлам олса,
гузулајар.
Икид бәјләр сағлам олса, оғлу доғулар.
Сән саг ол, анам саг олсун,

Аллаһ сизə мəндən јахшы оғул верəр,
Анам мəнə һалал етсин ағ судуну,
Вурушма сəн, гајыт, ата, гајыт кери!"

(Китаби-Дədə Горгуд. Бакы, 1988, сəһ. 173)

Үмумијјətlə, оғуз чəмијјətиндə анадан сонра икинчи ən али, һөрмətli шəхсијјət атадыр. Ата һаггы да ана һаггы ки-ми тохунулмаз, мүгəддəсдир. Она еһтирам көстəрмək, һөр-мət етмək, адыны, ләјагətини јүксək тутмаг бəјүкдən-кичи-ја бүтүн чəмијјət үзвләринин вəзифəси, борчудур. Атанын үзүнə ағ олмаг, она һөрмətсизлик Танрыја һөрмətсизлик гə-дəр ағыр күнаһ, гəбаһətдир. Атанын оғуз аиләсиндə, оғуз ичтимаијјətиндə јери, мөвгеји сон дəрəчə бəјүк, мəс'улиј-јətлидир. Илк нөвбəдə о, аиләнин вə чəмијјətин талејинə, варлығынын горунмасына чавабдеһдир. Оғуз дөвләтинин шəрəфи, үдрəти, бүтүн ичтимаи, əхлаги-мə'нəви гајғылары даһа чох онун чијнində дајаныр, əзми, дəјанəти, гејрəти илə өлчүлүр.

Газан ханын мəзмунлу һəјаты, əməlləри оғуз чəмијјətин-дə ən нəчиб, мərданə сифəтləри өз варлығында бирləшди-рən əсл ата анлајышына көзəл нүмунədир. О, тəкчə өз нəс-линə, аиләсинə дејил, бүтүнлүкдə оғуз ичтимаијјətинə ата-лыг, ағсаггаллыг етмəјə гадир олан əвəзсиз һөрмəт, нүфуз саһибидир. Газан хан һəм дə јахшы аилə башчысыдыр, сə-дагəтли, е'тибарлы əр, елин-обанын фəхри олан икид оғул атасы, ачығы тутанда гара дашы күл еjləjən, икидləр икиди Гаракүнə кими гəһрəманын бəјүк гардашыдыр. Арвады Бојү узун Бурла хатун ону "Сулар бəји, сулар көјчəји, башымын бəхти,евимин тахты, көз ачараг көрдүүм, көнүл вериб сев-дијим, икид бəјим Газан" кими таныjыр, охшајыр, өзизləјир. Оғлу Уруз исə она "Бəј ата, ата оғул газанар ад үчүн, оғул да ғылынч гуршанар ата гејрəти үчүн, мəним дə башым гур-бан олсун сəнə" дејир вə һəр ан јолунда өлүмə кетмəјə һа-зыр олдуғуну билдирир. Газан хана аиләнин башга үзвləри, һəтта нөкərləр, чобанлар да мəһз белə бəјүк һөрмəт вə еһ-тирамла јанашырлар. Онун Гарача Чобанла олан сəмими мү-насибəтləри буна əјани мисалдыр.

Газан хан јахшы ата, аилə башчысы олмагла јанашы, һəм дə намуслу, гејрəтли вətəндашдыр. О, аиләсини, өвладлары-ны да мəһз бу руһда бəјүдүр, тəрбијə едир. Газан хан оғлу Урузу хүсуси бир мəһəббəтлə севир, она һəмишə бəјүк үмидлə бахыр, ифтихар һиссии илə јанашыр. О, чалышыр ки, јеканə оғлу онун өзү, гардашы Гаракүнə, башга оғуз икидləри кими шəрəфли һəјат јолу кечсин, чəмијјətдə лə-јагətли оғул, һəгиги вətəндаш сəвијјəсинə галхсын, өзүнə лајиг jер тутсун. Бунун үчүн о, оғлуну ən чətин, тəһлүкəли сынаглардан кечирмəјə һазырдыр. Дастанын "Газан бəјин оғлу Уруз бəјин дустаг олдуғу бој"да мараглы вə ибрəтамиз бир сəһнə тəсвир олунур. Газан хан тəшкил етдиji бəјүк шəнлик мəчлисləринин биринdə гаршысында мил кими да-јанмыш он алты јашлы оғлуна бахыр вə һамынын көзү өнүндə əлини-əлинə чалыб ағлајыр. Атасынын бу көзləнил-мəз һəрəкəти Уруза хош кəлмир. Онун пəрт олдуғуну кө-рəн Газан хан дејир:

"Бəри кəл, гулунум оғул!
Сағ тəрəфə баханда мəн
Гардашым Гаракүнəни көрдүм -
Баш кəсиб - ган төкүбдүр.
Һаггын алыб, ад газаныбдыр.
Сол тəрəфə баханда
дајым Арузу көрдүм -
Баш кəсиб - ган төкүбдүр.
Һаггын алыб, ад газаныбдыр.
Гаршыма баханда сəни көрдүм.
Он алты јашын олду,
Бир күн ола, дүшүм өлəм,сəн галарсан;
Јај чəкмəмисəн, ох атмамысан,
баш кəсмəjибсəн, ган төкмəjибсəн.
Ганлы оғуз јурдунда бир мүкафат алмајыбсан."

Сабаһкы күн вахт кələр, мəн өлүб сəн галанда тахт-та-чымы бирдən сəнə вермəзləр - дејə сонуму андым, ағладым, оғул"! (Китаби-Дədə Горгуд. Бакы, 1988,сəһ.166-167).

Бурадан ајдын олур ки, кимлијиндəн аслылы олмајараг һəр бир оғуз кəнчи чəмијјətдə һаггыны алмаг, өзүнə лајиг

jер тутмаг үчүн мүтләг мүәjjән икидлик көстәрмәлидир. Газан ханын дедиjи кими дүшмәнлә мүбаризәдә баш кәсиб ган төкмәлидир, даһа доғрусу, һүнәрини, ләjагәтини сбүт етмәлидир. "Вахт кәләр мән өлүб сән галанда тахт-тачымы бирдән сәнә вермәзләр" ифадәси даһа вачиб бир мәтләбдән хәбәр верир. Демәли, оғуз чәмиjjәтиндә һеч бир фәрд, шәхсиjjәт атасынын, нәслинин архасында кизләниб, онун адындан, нүфузундан истифадә едәрәк өзүнә мүәjjән сәлаһиjjәт, имтиjаз газана билмәз. Чүнки бу чәмиjjәтдә синиф, тәбәгә, зүмрә анлаjышлары даһа чох нисби характер дашыjыр, фәрдин һәjатында, талеjиндә әсас амилб шәрт дејилдир. Бурада фәрдин һүгуг вә сәлаһиjjәтләрини нәсллә бағлы ад-сан, вар-дөвләт, онун өз шәхси арзусу, иддиасы дејил, ичма, халг һәлл едир. Буна көрә дә һәркаһ фәрд аилә, ичма, оғуз халғы арасындакы борчларыны ләjагәтлә jеринә jетирмәjибсә, о, нәинки чәмиjjәт дахилиндәки һүгугларындан, һәтта шәхси мүлкиjjәтиндән, варисликдән, бүтүн аилә имтиjазларындан мәһрум едилә биләр.

Оғуз чәмиjjәтиндә шәхси ләjагәт анлаjышы тәкчә һүнәрлә, икидликлә, дүшмән башы кәсиб ган төкмәклә битмир. Бунун үчүн шәхсиjjәт, ejни заманда кениш үрәк, бөjүк сәхавәт саһиби кими танынмалыдыр. "Ушун гоча оғлу Сеjрәк боjу"нда дејилдиjи кими, "чөрәк верән, ачларын гарныны доjуздуран, jалынлары кеjиндирән", лазым кәләндә ел jолунда һәм чанындан, һәм дә малындан кечмәjи бачаран бир вәтәндаш олмалыдыр.

Дастанда тәсвир едилән Уруз, Буғач, Беjрәк, Басат, Гантуралы, Имран, Jеjнәк, Сеjрәк, Әjрәк кими чаванлар мәһз бу руһда, белә бир jүксәк мә'нәви-әхлаги принсип әсасында тәрбиjә алмыш кәнчләрдир. Онлар оғуз дөвләтинин, Галын оғуз тajфаларынын варлығыны, шәрәфини, гүдрәтини горуjан, jашадан бүтүн тәдбирләрдә атиалары илә бирликдә иштирак едир, һүнәр вә ләjагәтләрини әмәли ишдә, мүбаризә мејданында сүбут едирләр.

Оғуз кәнчләрини таныдан, учалдан, халғын севимлисинә чевирән ән нәчиб, али хүсусиjjәтләрдән бири вә башлычасы онларын өз тарихи көкләринә, әсилләринә-нәсилләринә, мәнсуб олдугларына чәмиjjәтин милли тәфәккүр тәрзинә,

мүгәддәс адәт-ән'әнәләринә бағлылығыдыр. Бу кәнчләрин бүтүн һәjатлары, әмәлләри, фәрди, ичтимаи фәалиjjәтләри елин мүдрик атасы, башбиләни Дәдә Горгудун дастанын мүгәддимәсиндә әрз етдиjи "ата адыны учалтмаjан фәрсиз оғул ата белиндән енинчә, енмәсә jахшыдыр, ана бәтнинә дүшүнчә, доғулмаса jахшыдыр, ата адыны jашатмагчын ағыллы оғул jахшыдыр, оғул атанын jетирмәси, ики көзүнүн биридир, ағыллы оғул олса, очағын көзүдүр" кими дәрин мә'налы, һикмәтамиз кәламиларына әсасланыр. Оғуз кәнчләри үчүн ата-анаjа, бөjүjә, ағсаггала итаәт, һөрмәт, еһтирам һәр шеjдән jүксәкдир. Онларын ағыллы, нәсиһәтамиз төвсиjjәләринә гулаг асмаг, тапшырыгларына сөзсүз әмәл етмәк позулмаз ганундур, биринчи дәрәчәли вәзифә, борчдур. Дастанда дејилдиjи кими: "О заманлар оғул ата сөзүнү ики еләмәзди. Ики еләсәjди, о чүр оғулу гәбул етмәздиләр" (Китаби-Дәдә Горгуд. Бакы, 1988,сәһ.169). Мәһз бу хүсусиjjәтләринә көрә онлар өлмәз, әбәди jашамаға гадир олан оғуз руһунун, милли мә'нәвиjjатынын, дүнjаjа сәс салан гәһрәманлыг ән'әнәләринин е'тибарлы, ләjагәтли давамчыларына, һәгиги варисләринә чеврилирләр.

Оғуз кәнчләри һәм дә вәтән, халг төәссүбүнүн, намус, гejрәт, сәдагәт, дәjанәт кими көзәл инсани кеjфиjjәтләрин дашыjычыларыдырлар. Бу үмуми хүсусиjjәтләри илә jанашы, онларын фәрди характерләри, чәмиjjәт гаршысындакы хидмәтләри мүхтәлифдир, бири-дикәриндән әсаслы шәкилдә сечилир, көркин мүбаризә шәраитиндә, мүрәккәб һадисәләрин фонунда, кедишиндә ачылыр, үзә чыхыр. Бу чәһәтдән jухарыда адларыны чәкдиjимиз кәнчләр ичәрисиндә Уруз, Беjрәк, Гантуралы, Басат, Имран образлары даһа чох диггәтәлајигдир.

Уруз һәлә чох чаван олдуғуна бахмajараг ики дәфә өзү ағыр, әзаблы әсир һәjаты кечирир, бир дәфә дә әсир дүшмүш атасыны дүшмәнләрдән хилас едир. Бу һадисәләрин ахарында о чох чәтин сынаглардан кечир, бөjүк ирадә, әзм, намус, гejрәт нүмаjиш етдирир, бир фәрди шәхсиjjәт, кәнч гәһрәман кими һүнәр, ирадә саһиби олдуғуну көстәрир. О, гаршысына чыхан илк чәтин имтаһандан "Салур Газанын евинин jағмаландығы боjу"нда чыхыр. Кафирләрин башчы-

сы Шөклү Мәлијин адамлары Газан ханын евини јағмаламаја башлајанда малы-дөвләти, бүтүн аиләси илә бирликдә Урузу да әли-голу бағлы әсир апарыр. Бунунла үрәји сојумајан дүшмән даһа ағыр интигам васитәләринә әл атмаг, Газан ханын көзәл, севимли арвады Боју узун Бурла хатуну кеф мәчлисинә кәтирмәк, әлә салмаг, тәһгир етмәк гәрарына кәлир.

"Шөклү Мәлик кефи көк, кафирләрлә јеји-ичиб отурмушду. Деди: "Бәјләр, билирсинизми, Газана нечә һејиф вурмаг лазымдыр? Боју узун Бурла хатуну кәтирдәк, бадә пајласын!".

Боју узун Бурла хатун буну ешитди, үрәјинә-чанына од дүшдү. Гырх инчә белли гызын ичинә кириб, өјүд-нәсиһәт верди, деди: "Газан бәјин хатуну һансыныздыр?" дејә һансыныза јапышларса, гырх јердән сәс верәрсиз". Шөклү Мәликдән адам кәлди: "Газан бәјин хатуну һансыныздыр?" дејә сорушду. Гырх јердән сәс кәлди. Һансыдыр, билмәдиләр. Кафирә хәбәр вердиләр: "Биринә јапышдыг, гырх јердән аваз кәлди. Билмәдик һансыдыр"- дедиләр.

Кафир деди: "Әдә, кедин Газанын оғлу Урузу дартыб чәнкәлдән асын. Ағ әтиндән гыјма-гыјма чәкин, гара говурма бишириб, гырх бәј гызына апарын. Һәр ким једи, о дејил. Һәр ким јемәди, одур. Көтүрүн кәлин, шәраб пајласын!" (Китаби-Дәдә Горгуд, Б.,1988,сәһ.145).

Беләликлә, Уруз мисли көрүнмәмиш дәрәчәдә ағыр, психолоҗи чәһәтдән мүрәккәб бир вәзијјәтә дүшүр. Буна бахмајараг о, дүшмән гаршысында әјилмир, ән чәтин анларда белә гүруруну, мәтанәтини итирмир. Һәлә чох кәнч олдуғуна бахмајараг, өзүнү әсл икид кими апарыр, тәкчә атасынын, анасынын дејил, ејни заманда ону јетишдирән, бәјүдән оғуз чәмијјәтинин шәрәф вә ләјагәтини горумаға гадир олдуғуну сүбут едир, намуссуз, гејрәтсиз, вичданы ләкәли јашамагданса, киши кими өлмәји үстүн тутур.

Урузун әр намусу илә оғул мәһәббәти арасында галан, һәр икисини итирмәк тәһлүкәси гаршысында бәјүк дахили сарсынты кечирдән, үрәји гана дөнән анасы Бурла хатунун "Сәнин әтиндән, ај оғул, јејимми? Јохса ијрәнч динли кафирин дөшәјинә киримми?" суалына вердији чаваб бу кәнч гәһрәманын нечә јүксәк дәјанәт, әзм, ирадә саһиби

олдуғуну, һәр чәһәтдән халгына, оғуз адына лајиг бир оғул кими бөјүдүјүнү көстәрир. Онун өчдадларымызын руһундан, әјилмәз, һәмишәјчә оғуз тәбиәтиндән доған, гидаланан пак, нәчиб, одлу дахили аләминдән, һисс вә һәјәчанларындан хәбәр верән бу һәрәкәти үрәјимизи даға дөндәрир, гәлбимизи гүрур һисси илә долдурур: "Ағзын гурусун, ана! Дилин чүрүсүн ана! "Ана һагты - Танры һагты" дејилмәсәјди, галхыб јеримдән дурардым, јахандан-боғазындан тутардым. Габа дизимин алтына салардым. Ағ үзүнү гара јерә чырпардым...Чан ширинлијини сәнә көстәрәрдим. Бу нә сөздүр? Сағын, ханым ана! Мәним үзәримә кәлмәјәсән! Мәним үчүн ағламыјасан! Гој мәни, ханым ана чәнкәлә санчсынлар! Гој әтимдән чәксинләр, гара говурма едиб, гырх бәј гызынын өнүнә апарсынлар. Онлар бир јејәндә сән ики дәфә је! Кафирләр дујмасынлар, сәни танымасынлар. Тәки мурдар динли кафирин дөшәјинә дүшмәјәсән. Онлара шәраб пајлајыб, атам Газанын намусуну сындырмајасан. Сағын!" (Китаби-Дәдә Горгуд.Бакы,1988, сәһ.145).

Анасына үнванланан бу тә'сирли, емосионал чағырышда Урузун бир фәрд кими характери, шәхсијјәти, јүксәк инсани кејфијјәтләри чох парлаг шәкилдә өз әксини тапдығы үчүн онун әлавә изаһата, кениш тәһлилә еһтијачы галмыр.

Һадисәләрин сонракы мәрһәләсиндә, хүсусилә "Салур Газанын дустаг олдуғу вә оғлу Урузун ону хилас етдији бој"да Урузу башга бир гијафәдә көрүрүк. Артыг о, бөјүк ел мәчлисләриндә, һәрби сфәрләрдә јахындан иштирак едән, чәтин күнләрдә икид оғуз бәјләри илә чијин-чијинә дајанан, онларын арасында хүсуси һөрмәти олан, өлкә дахилиндә танынан, сајылан, сечилән әсл халг гәһрәманларындан биридир. Онунла тәкчә атасы, анасы, өз улусу дејил, бүтүн оғуз чәмијјәти фәхр едир.

Уруз бир фәрд, шәхсијјәт кими чәмијјәт арасына чыхдығы илк күнләрдән өзүнү һәгигәтән атасы Газан хана лајиг бир өвлад, икид кими апарыр. Ағыр мүһарибә мејданларындан бириндә чох күчлү, һијләкәр дүшмән гошуну илә үз-үзә кәлән Газан хан чох кәнч олан, һәлә "јағы" сөзүнүн мә'насыны белә баша дүшмәјән тәчрүбәсиз Урузу дөјүш мејданына бурахмаг истәмир, горхур ки, ара гарышанда әл-ајаға до-

лаша, тапдаг алтында гала. О, вуруша чан атан оғлуну баша салыр ки, "бу сән дејән дүшмән дејил. Онун охчусу вар, атдығы үч охдан бири боша чыхмаз. "Һы" демәдән башлар кәсән чәллады вар". Лакин бунларын һеч бири Урузу горхутмур. О, "ата өлсә оғул үчүн ејибдир" дејир вә артыг әслинә-нәслинә лајиг бир икид олдуғуну сүбут етмәк үчүн кафирләрлә саваша биринчи өзү кедәчәјини билдирир:

"Галхыб јеримдән бәдәви атымы сахлајырдым бу күн үчүн.
Күнү кәлди, һүндүр мејдана сәјирдим мән сәнин үчүн!
Узаг вуран сүр низәми сахлајырдым бу күн үчүн.
Күнү кәлди, гарынлара-көкләрә санчым сәнин үчүн!
Бөјүк, ити полад гылынчымы сахлајырдым бу күн үчүн...
Күнү кәлди, кафир башыны кәсдирим сәнин үчүн!
Аслан адымы сахлајырдым сәнин үчүн.
Кафирлә әлбәјаха туташым мән сәнин үчүн!
Ағыз-дилдән бир нечә сөз сөјлә мәнә!
Гара башым гурбан олсун, ағам, сәнә!"

(Китаби-Дәдә Горгуд. Бакы, 1988, сәһ. 168)

Уруз, бә'зи епизодларда, һәтта Газан хана белә галиб кәлмәјә гадир олан бир икид кими тәсвир олунур. О, атасыны әсирликдән хилас етмәк үчүн јолдашлары илә бирликдә Тәкүр бәјләринә һүчум едир, бир нечә һәмләдән сонра онлары ағыр мәғлубијјәтә уғрадыр. Вәзијјәтин чыхылмаз олдуғуну көрән кафирләр Газан ханы азад едир вә онлара көмәк мәгсәдилә дөјүш меjданына көндәрирләр. Газан хан оғлуну вә оғуз бәјләрини таныса да, өзүнү о јерә гојмур, елә-белә, сынаг үчүн онларла тәкбәтәк вурушмаг гәрарына кәлир. Бир-биринин ардынча танынмыш оғуз бәјләриндән Бејрәји, Түләквураны, Алп Рүстәми мәғлуб едиб кери гајтарыр. Буну көрән Уруз дөзә билмир, гылынч чәкиб дүшмән сәркәрдәси һесаб етдији атасынын үстүнә атылыр. Бир нечә чәсарәтли һәмләдән сонра ону ағыр јаралајыр. Урузун артыг бөјүк һүнәр саһиби, камил икид олдуғуну көрән Газан хан вурушу дајандырыр вә хүсуси сәмимијјәтлә оғлуна мүрачиәт едир:

"Уча дағымын зирвәси, гүруру оғул!
Гаранлыг чөкмүш көзләримин
ишығы, нуру оғул!
Икидим Уруз, асланым Уруз,
Аг саггаллы атана гыјма, оғул!

Урузун дамарларындакы ган шәфгәтлә гајнады. Гара гыјма көзләри ган-јашла долду. Атдан јерә дүшүб, атасынын әлини өпдү. Газан атдан ендирилди. О, оғлунун бојнуну өпдү. Бәјләр онлары чевrәјә алдылар. Һамы атдан дүшүб Газанын әлини өпдү. Һүчум едиб кафирләрин үстүнә ат салдылар, гылынч чалдылар...Уруз ганлы кафир әлиндән атасыны хилас етди" (Китаби-Дәдә Горгуд. Бакы, 1988, сәһ.220)

"Дәдә Горгуд" дастанында тәсвир олунан кәнч нәсл ичәрисиндә өз фәрди симасына, ичтимаи-әхлаги кејфијјәтләринә көрә сечилән вә камил образ, бүтөв характер сәвијјәсинә галхан гәһрәманлардан бири дә Бамсы Бејрәк образыдыр. Бејрәк елин, обанын даһа чох танынмыш дөрд икидиндән бири сајылыр: "Оғузларда дөрд икид үз өртүјү илә кәзирди. Бири Гантуралы, бири Гарачәкир вә оғлу Гырхгыназ, бири дә Боз ајғырлы Бејрәк иди".

Мәнсуб олдуғу чәмијјәтин мәрд,икид оғлу, ләјагәтли вәтәндашы олан бу кәнчи бүтүн оғуз тајфалары "икидләр меjданынын асланы, пәһләванларын гапланы, Боз атлы Бејрәк" кими таныjыр, она хүсуси һөрмәт вә мәһәббәтлә јанашырлар. О, белә бир јүксәк ады, һөрмәти тәсадүфән, јахуд да ки, киминсә иззәти, шөһрәти һесабына газанмамышдыр.

Бејрәк һәлә чох кәнч икән бөјүк икидлик көстәрир. О, һеч кимин хәбәри олмадан, һәтта ата-анасынын белә көзләмәдији һалда оғуз тачирләрини онлары гарәт едән, бүтүн малларыны, пулларыны әлиндән алан кафирләрдән хилас едир. Көстәрдији һүнәрин, хејирхаһлығын мүгабилиндә тачирләр она чохлу пул, бәхшеjиш тәклиф едирләр. О, анчаг Боз ајғыр аты, дәстәји аг тозлу мөһкәм јајы, бир дә алты пәрли күрзү истәдијини билдирир. Бу сечим хүсуси мә'на дашыjыр. Ат, јај-ох, күрз Бејрәјин јашадығы оғуз чәмијјәтиндә мәрдлик, кишилик нишанәси, шәхси ләјагәт, гәһрәманлыг рәмзидир. Бу һәм дә Бејрәјин мүбаризәләрлә долу

кәләчәк һәјат јолундан, фәрди талеjиндән, оғуз тәбиәтиндән, милли дүшүнчә тәрзиндән кәлән гәһрәманлыг ән'әнәләриндә сәдагәтиндән, бағлылығындан хәбәр верән, мараглы бир факт, бүтөвлүкдә оғуз кәнчлиjи үчүн характер деталдыр.

Мәһз бу һадисәдән сонра Бејрәк атасынын саг тәрәфиндә отурмаг шәрәфинә наил олур, елин мә'нәви атасы Дәдә Горгуд тәрәфиндән "Боз атлы Бамсы Бејрәк" адыjла мүкафатландырылыр. "Бу ад икид үчүн уғурлу олсун" дејән һөрмәтли оғуз бәjләринин хеjир-дуасыны газаныр. Бејрәк әjилмәз, икид халг гәһрәманы олмагла јанашы, өз сәадәти, хошбахтлығы уғрунда ахыра гәдәр чарпышмағы бачаран, әһдинә, илгарына садиг галан, фәдакар, һәссас гәлбли бир кәнчдир. О, мүстәгил һәјата башладығы илк күнләрдән чәтин, әзаблы, ағыр изтираб вә сынаглардан кечән бир тале илә гаршылашыр.

Бејрәк өмрүнүн он алты илини әсирликдә јашајыр. Лакин бу онун әзмини, ирадәсини, өзүнә олан инамыны гыра билмир. О, әсирликдән гачыр, ағлы, зәкасы, ирадәси һесабына гаршысына чыхан бүтүн манеәләри дәф едир, она хәјанәт етмиш намәрдләри чәзасына чатдырыр, һәгигәти үзә чыхардыр. Буну көрән оғуз бәјләри, хүсусилә Газан хан ону тәбрик едир вә "көл мурадына jетиш" дејир. Бејрәк бурада да киши ләјагәтинә, аличәнаб тәбиәтинә садиг галыр. Чәмиjjәт гаршысындакы вәзифәсини, jолдашлыг, достлуг борчуну шәхси сәадәтиндән үстүн тутур: "Jолдашларымы гуртармајынча, Бајбурт галасыны алмајынча мурадыма чатмајым" дејир вә анчаг дүшмәнә һүчум едиб оғуз кәнчләрини әсирликдән хилас етдикдән сонра узун мүддәт сәдагәтлә jолуну көзләмиш севкилиси Банычичәjә говушур, хошбәхт олур.

Халғын, бүтүн танынмыш оғуз бәјләринин иштиракы илә Бејрәк вә онун дүшмән әсарәтиндән jеничә азад олмуш гырх jолдашы үчүн оғузларын jүксәк мәдәни сәвиjjәсиндән, мә'нәви үдрәтиндән, кәнчлиjә олан гајғыкеш, һуманист мүнасибәтиндән вә милли бирлиjиндән хәбәр верән, бөjүк тәрбиjәви әһәмиjjәтә малик ән'әнәви тоj мәчлиси гурулур: "Гырх икидин бир нечәсинә Газан хан, бир нечәсинә Бајындыр хан гыз вердиләр. Бејрәк дә jедди бачысыны jедди

икидә верди. Гырх jердә отаг тикдирди. Отуз доггуз гыз һәрә бәхтинә-талеjинә көрә бир-бир ох атды. Отуз доггуз икидин һәр бири өз охунун ардынча кетди. Гырх күн-гырх кечә тоj-дүjүн етдиләр. Бејрәк икидләрлә бирликдә өз мурадына чатды" (Китаби-Дәдә Горгуд, Бакы,1988,сәһ.165).

Гыса мүддәтдә оғуз чәмиjjәтинин ән һөрмәтли, танынмыш гәһрәманларындан биринә чеврилән Бејрәjин сонракы талеjи дә мараглы, ибрәтамиздир. Үмуми дөвләт әтрафында бирләшән, һәмишә дүшмәнә гаршы мүбаризәдә ваһид бир аилә, милләт кими чыхыш едән, хеjирини-шәрини бирликдә jола верән, чәтин күнләрдә бир-биринә арха, дајаг дуран, елә буна көрә дә күчлү, әзәмәтли, сарсылмаз олан Ич оғузла Даш оғуз арасында көзләнилмәдән мүнагишә дүшүр, Галын оғузун парчаланмасы, иттифагын дағылмасы тәһлүкәси jараныр.

Башда Аруз олмагла Даш оғузун бәјләри, Газан ханын еви, мал-дөвләти ел арасында бөлүшдүрүләркән онлара паj дүшмәдиjини бәһанә едәрәк гиjам галдырырлар, Ич оғуза аси олурлар. Белә ағыр, мүрәккәб бир шәраитдә Аруз һәм гоһумлуг әлагәләрини /Бејрәjин хатуну Банычичәк Даш оғузун танынмыш гәһрәманларындан олан Бајбечан бәjин гызыдыр/, һәм дә Бејрәjин бүтүн оғуз тајфалары ичәрисиндә бөjүк һөрмәти олан бир икид, шүчаәтли гәһрәман олдуғуну нәзәрә алараг ону сүлһ данышыглары ады илә jанына чағырыр, өз тәрәфинә чәкмәк гәрарына кәлир.

Даш оғуз бәјләринин хәбис, ријакар әмәлләриндән хәбәрсиз олан Бејрәк тәклифи гәбул едир вә силаһсыз, јарагсыз онларын мәчлисинә кәлир. Арузун вә онун әтрафына топланмыш бәјләрин хәjанәт jолуна дүшдүjүнү, Галын Оғуз дөвләтини дахилдән сарсытмаг, онун чәсур сәркәрдәси, дајағы олан Газан ханы мәһв етмәк вә ону да бу алчаг, чинајәткар ишә гошмаг истәдикләрини көрдүкдә буна гәти е'тиразыны билдирир. Әхлаг вә аилә мүнасибәтләрини позан, доғма бачысы оғлу Газан хана тәбиәтән сатғынлыгдан узаг олан оғуз мәнлиjинә, оғуз ләагәтинә дөнүк чыхан Аруза мүрачиәтлә: "Ај јарамаз, мән бу иши дуjсајдым, сәнин көрүшүнә белә кәлмәздим. Икиди алдатмаг арвад ишиди...Истәjирсиниз jүз пара един, мән Газана хаин чыхмарам" дејир.

Бунунла да өзүнүн халғын, оғуз чәмиҹҹәтинин бирлијини һәр шеҹдән уча тутан әсл вәтәндаш, чөрәҹә, достлуға, нәчиб инсани мүнасибәтләрә хәјанәт етмәји алчаглыг, шәрәфсизлик һесаб едән, мөһкәм ирадә, дәјанәт саһиби, өлүм ајағында белә әјилмәјән мәтин, дөнмәз бир шәхсиҹҹәт олдуғуну мәрданә шәкилдә нүмајиш етдирир.

Бүтүн вә'дләри, тәләбләри, һәдә-горхулары чәсарәтлә рәдд едән, шәрәфсиз бир јола дүшмәкдән, виҹданы ләкәли јашамагданса өлүмү үстүн тутан Бејрәк өз мә'нәви күчү, гүдрәти илә хаинләри ифша едир, онлара сон вә гәти сөзүнү дејир:

"Мән Газаның не'мәтини чох јемишәм,
билмәзсәм, көзүмү тутсун!
Гарачыгда Газлыг атына чох минмишәм,
билмәзсәм, табутум олсун!
Јахшы гафтанларыны чох кејмишәм,
билмәзсәм, кәфәним олсун!
Бөјүк, кениш отағына чох кирмишәм,
Билмәзсәм, зинданым олсун!
Мән Газана дөнүк чыхмарам, гәти билин!".

(Китаби-Дәдә Горгуд. Бакы, 1988,сәһ.222)

Беләликлә, Бејрәк вәтән, халг вә оғуз чәмиҹҹәтинин бирлији хатиринә шүурлу шәкилдә өлүмә кедир, өзүнү гурбан верир, адыны, онун бүтөвлүјүнү горујан, бәрпа едән гәһрәманларын өн чәркәсиндә һәкк едир, оғузларын руһунда, тарихи јаддашында әбәди јашамаг һүгугу газаныр.

Дастанда тәсвир олунан оғуз кәнчләри ичәрисиндә ичтимаи функсијасына, халг гаршысындакы әмәли хидмәтләринә көрә Басатын хүсуси јери, мөвгеји вардыр. Уруз вә Бејрәкдән фәргли олараг онун һәјаты, гәһрәманлыг фәалиҹҹәти реал зәминдән даһа чох гејри-ади һадисәләрлә, мөвһуми, фантастик гүввәләрлә бағлыдыр. Басат көрпә икән иткин дүшмүш, узун мүддәт инсанлардан кәнарда, бөјүк гамышлыгда ширин һимајәсиндә јашамыш, онун сүдү илә бөјүјүб боја-баша чатмышдыр. Буна көрә дә фөвгәл'адә күчә, чәсарәтә маликдир, горхмаз вә инадкардыр. О, сонралар она

бөјүк шөһрәт кәтирән ад-саныны да инсанларла мүбаризәдә дејил, бүтүн оғуз елини өлүм, ја олум тәһлүкәси гаршысында гојмуш гејри-ади бир варлыгла, бәшәриҹҹәтин әбәди дүшмәнинә чеврилмиш гара, шәр гүввәләрин чанлы рәмзи, тәмсилчиси олан Тәпәкөзлә чарпышмада газаныр.

Басатын үмуми фәалиҹҹәт даирәси, көрдүҹү ишләрин мигјасы дастанда тәсвир олунан башга кәнчләрә нисбәтән мәһдуд вә өтәри көрүнсә дә, онун оғузларын бир халг кими јашамасында, милли варлыгларынын горунуб сахланылмасында ролу, хидмәти сон дәрәчә бөјүк вә әвәзсиздир. О, Галын оғуз тајфаларыны адлы-санлы оғуз бәјләринин, танынмыш ел көһрәманларынын нә тәкә-тәк, нә дә бир јерә топлашыб гаршысыны ала билмәдији, әлиндә әсир-јесир олдуғу дәһшәтли бир бәладан, үммилли фәлакәтдән гуртарыр, хилас едир.

Бу бәланын мигјасыны, фачиәли маһиҹҹәтини, төрәтдији ағыр, дәһшәтли нәтичәләри ајдын тәсәввүр етмәк үчүн дастанда Тәпәкөз һагтында верилән мә'лумата өтәри нәзәр салмаг кифајәтдир: "Тәпәкөз бир уча дағда мәскән салды. Јол кәсди, адам оғурлады, бөјүк гулдур олду...Чобан-чолуг галмады, Тәпәкөз һамысыны једи. Оғузларын ичиндә адам јемәјә башлады. Оғузлар јығышыб онун үзәринә кәлдиләр. Тәпәкөз гәзәбләнди...Икидләрин башчысы Газана елә зәрбә вурду, дүнја башына даралды. Газанын гардашы Гаракүнә Тәпәкөзүн әлиндә мәғлуб олду. Дөзәноғлу Алп Рүстәм һәлак олду. Ушун гоча кими пәһләван онун әлиндә өлдү, онун ики гардашы да Тәпәкөзүн әлиндә пак чаныны тапшырды.

Дмир донлу Мамаг онун әлиндә мәһв олду. Бығы ганлы Бүкдүз Әмән дә Тәпәкөз тәрәфиндән мәғлуб едилди. Тәпәкөз ағсаггаллы Аруз гоча ја ган гусдурду. Гыјан Сәлчикин өду јарылды. Оғузлар Тәпәкөзә һеч нә едә билмәдиләр, ваһимәјә дүшүб гачдылар. Тәпәкөз онларын гаршысыны алды, кери гајтарды. Хүласә, оғузлар једди дәфә гачды, Тәпәкөз онларын гаршысыны алыб једди дәфә кери отуртду. Оғуз јурду Тәпәкөзүн әлиндә әсир-јесир олуб галды" (Китаби-Дәдә Горгуд. Бакы, 1988, сәһ.197).

Оғуз ҷәмиҷҷәтинин белә чәтин, үмидсиз бир мәрһәләсиндә, әли һәр јердән үзүлдүҷү бир вахтда Басат мејдана чыхыр. О, атасынын, Газан ханын исрарлы хәбәрдарлыгларына бахмајараг, мәһв олмуш оғуз икидләринин интигамыны алмаг вә халгы әсарәтдән һәмишәлик хилас етмәк үчүн чәсарәтлә Тәпәкөзүн үстүнә кедир, онунла өлүм-дирим савашына галхыр. Бу чәтин, гејри-бәрабәр мүбаризәдә бөјүк һүнәр, әзм нүмајиш етдирир, өзүндән гат-гат күчлү дүшмәнә тәкчә гылынч, гол күчүнә дејил, һәм дә әввәлдән өлчүлүб-бичилмиш, сон дәрәчә јахшы дүшүнүлмүш чевик тактиканын, дүзкүн, ағыллы һәрәкәтләрин, хүсуси фәндләрин көмәји илә галиб кәлир, бүтүн Оғуз елинә јенидән севинч, хошбахтлыг кәтирир.

Оғуз ҷәмиҷҷәтиндә лазыми сынаглардан чыхмыш, артыг мүәјјән ад-сан газаныб мүстәгил һәјата гәдәм гојмуш кәнчләр азад вә сәрбәстдирләр, хүсуси сәлаһиҷҷәт саһибидирләр. Онлар шәхси талеләри һәлл олунаркән истәдикләри гәрары гәбул етмәк, ону өз арзу вә диләкләринә ујғун шәкилдә һәјата кечирмәк һүгугуна маликдирләр. Белә бир хүсусиҷҷәт аилә гурмаг, евләнмәк кими фәрди мәишәт проблемләри үчүн даһа характердир. Оғузларда аилә гурмаг чох чидди вә мүгәддәс бир борч сајылыр. Бурада аилә тәкчә бир нәслин дејил, һәм дә ҷәмиҷҷәтин өзүлү, әсасыдыр, онун кәләчәк сәадәти, хошбахтлығы үчүн ата-ана илә бәрабәр бүтүн оғуз ҷәмиҷҷәти чавабдеһдир.

Оғуз ҷәмиҷҷәтиндә аилә гурмағын әсрләрлә јашајан өз спесифик чәһәтләри, демократик, һуманист принсипләри, һамынын горудуғу, һөрмәт етдији әбәди, дәјишмәз ганун вә гајдалары вардыр. Бу ҷәмиҷҷәтдә бүтүн мәсәләләр гаршылыглы е'тимад, мәсләһәт, разылыг, евләнмәк истәјән кәнчин рә'јинә, арзусуна һөрмәт әсасында гурулур, һәлл олунур. Аилә башчысы, ата-ана һеч вахт өзүнә һәмдәм, нишанлы сечмәк истәјән кәнчләрин арзусуна јерсиз мүдахилә етмир, зор, тәзјиг васитәләринә әл атмыр, онлара анчаг мәдди-мә'нәви чәһәтдән арха дурур, бүтүн ишләрдә лазыми көмәклик көстәрирләр. Оғуз ҷәмиҷҷәтиндә аилә гурмағын вачиб, үмдә принсипләриндән бири дә будур ки, евләнмәк истәјән кәнч өзүнә һәмдәм сечдији гыз-кәлин мүтләг она ла-

јиг олмалыдыр, һәр чәһәтдән онунла ејни сәвиҷҷәдә дајанмалыдыр. Бу сечимдә вар-дөвләт, нәсил, ад-сан зәрури дејил, әсас вә мүһүм шәрт гызын шәхси кејфиҷҷәтләри, хүсуси һүнәр вә ләјагәти илә бағлыдыр.

Оғуз аиләси үчүн мүгәддәс ганун сајылан белә спесифик, сәчиҷҷәви принсипләр "Ганлы гоча оғлу Гантуралы боју"нда даһа дәгиг вә ардычыл шәкилдә өз әксини тапмышдыр. Бојун әсас гәһрәманы кәнч Гантуралы ону евләндирмәк истәјән атасына белә чаваб верир: "Ата, мәни евләндирмәк истәјирсәнсә, билирсәнми мәнә лајиг гыз нечә олмалыдыр? Мән јеримдән дурмадан о дурмуш олсун! Мән Гарачыг атыма минмәдән о минмиш олсун! Мән ганлы кафир елинә кетмәмиш о кедиб мәнә баш кәтирмиш олсун". Ганлы гоча деди: "Оғул, сән гыз истәмирсәнмиш, бир чәсур пәһләван истәјирсәнмиш..." "Бәли, атачан, еләсини тстәјирәм. Бәс кедәсән, бир чичи-мичи түркмән гызы аласан, бирдән сүрүшүб үзәринә дүшәм, гарны јыртыла?" Ганлы гоча деди: "Оғул, гыз тапмаг сәндән, мал-пул хәрчләмәк мәндән!" (Китаби-Дәдә Горгуд. Бакы,1988,сәһ.183).

Мәсәлә бунунла битмир. Евләнмәк истәјән оғуз кәнчи һәм сечдији гыза, һәм дә чәтин, шәрәфли аилә һәјатына лајиг олдуғуну сүбут етмәлидир. Бу јолда бөјүк, ағыр сынаглардан кечмәлидир, хүсуси һүнәр, чәсарәт саһиби олдуғуну көстәрмәлидир, пула, дөвләтә, аилә имтијазына архаланмамалыдыр, гаршысына чыхан бүтүн проблемләри даһа чох өз әмәли иши, шәхси ләјагәти, ирадәси һесабына һәлл етмәлидир. Һадисәләрин сонракы мәрһәләси көстәрир ки, Гантуралы белә јүксәк мә'нәви-әхлаги кејфиҷҷәтләри өз варлығында јашадан, дашыјан, ишдә, әмәлдә сүбута јетирән оғуз кәнчләринин реал тәмсилчиси, типик, характер нүмајәндәсидир.

Атасы, сечдији гызы кәтирмәк үчүн сәфәрә һазырлашаркән Гантуралыны дөнә-дөнә хәбәрдар едир, чох чәтин, горхулу бир јола чыхдығыны сөјләјир, "о гыз үчүн вәһши һејван сахлајырлар, ким о үч һејваны басыб өлдүрсә, о гызы она верирләр.Өлдүрмәсә, онун башыны кәсиб бүрчдән асырлар... Јаман јерә кедирсән, гочалмыш ананы ағлатма, ананы инчитмә, гајыт, дөн кери" дејир. Белә бир тәклифи өзүнә тәһгир һесаб едән Гантуралы атасына гәти чаваб ве-

рир, кетмәсә бу һәрәкәтин "башына гахынч, үзүнә ришхәнд" олачағыны, чәтинликдән горхан адамын икид сајылмадығыны, мәрд оғулу белә шејләрлә горхутмағын ејиб олдуғуну, намуса, гејрәтә сығмадығыны вә нәһајәт, тутдуғу јолдан һеч вахт дөнмәјәчәјини билдирир.

Гантуралы атасына дедији сөзләрин доғрулуғуну - әсл һүнәр вә шүчаәт саһиби олдуғуну, севкисили Селчан ханымын атасы Тәкүр бәјинин тәшкил етдији сынаг мејданында ләјагәтлә сүбута јетирир. О, үстүнә көндәрилән вәһши буғаны, гудуз асланы, гызмыш нәр дәвәни бир-биринин ардынча мәғлуб едир, бөјүк, мисли көрүнмәмиш рәшадәт, икидлик нүмунәси көстәрир, индијәдәк һеч кимә нәсиб олмајан чәтин бир имтаһандан шәрәфлә чыхыр, һамыны һејрәтдә гојур. Бу әмәли ишдә, гәһрәманлыг мејданында Гантуралынын оғуз тәбиәтиндән, милли мә'нәвијјатындан доған ән јахшы кејфијјәтләри үзә чыхыр.

Мә'лум олур ки, о, өлүм-диримлә үз-үзә дајананда тәкчә өз шәхси талејини, хошбахтлығыны дүшүнмүр. Ону бу ишә илк нөвбәдә ел намусу, ана, ата гејрәти тәһрик едир, руһландырыр. О, дөјүш мејданына атыларкән јолдашлары илә бирликдә белә гәрара кәлир: һәркаһ һарын буғаја диз чөкдүрмәсә, гудуз аслан кәләндә белини бүкмәсә, гара буғра кәләндә дөјүкүб горхса уча дағлардан ашыб Галын оғуз елләринә хәбәр кедәр, бөјүк-кичик арасында сөз-сөһбәт олар, гары-гоча галмаз шаијә јајылар, аг сағаллы атасынын бели бүкүләр, гарачыг олмуш анасы ган-јаш төкәр.

Мәһз бу һиссләрин көмәји вә тә'сири алтында Гантуралы азғынлашмыш һејванлара галиб кәлир, көзәл Селчан ханыма саһиб олмаг һүгугу газаныр. Бу гәләбәјә көрә Гантуралынын достлары илә бәрабәр Селчанын атасы Тәкүр дә севинир, "валлаһ, бу икиди көзүм көрдү, көнлүм севди" дејир. "Тәкур гырх јердә бөјүк, гырмызы бәј-кәлин отағы тикдирди. Гантуралы илә гызы кәтириб отаға салдылар. Озан кәлди, кәлин һавасы чалды. Оғуз икидинин синәси габарды, гылынчыны чыхарыб јери чалды-чапды. Деди ки, јер ким чатлајым, торпаг ким соврулум, гылынчымла доғраным, охума санчылым, оғлум доғулмасын, доғуларса он күнлүк олмасын, әкәр бәј атамын вә ханым анамын үзүнү көрмә-

миш бу отаға кириб јатсам. Чадырынын ипләрини ачды. Дәвәләрини нә'рилдәтди, атларыны кишнәтди. Кечәни күндүзә гатды, көчдү" (Китаби-Дәдә Горгуд. Бакы,1988, сәһ.188).

Вүсал анында гәбул етдији дәјанәтли, кишијанә гәрар, фөвгәлбәшәри анлајышлардан тамамилә узаг, оғуз тәфәккүр тәрзинин мәһсулу олан сон дәрәчә тәбии, реал һәјати мәзмун дашыјан бу андлар Гантуралынын әсл оғуз характеринә малик икид олдуғуну бир даһа тәсдиг едир. Онун елин мүгәддәс адәт-ән'әнәләринә, милли-мә'нәви дәјәрләрә садиг олдуғуну, ата-анаја, бөјүјә бөјүк һөрмәт вә еһтирамла јанашдығыны көстәрир.

Бу сәфәрдә Гантуралынын симасында оғуз елинә, онун икид әрәнләринә хас олан јени бир кејфијјәт дә мејдана чыхыр. Севкилиси илә бирликдә вәтәнә гајыдан Гантуралы гәфләтән она һүчум едән дүшмәнләрлә ағыр саваша кириширир. Вурушун ән чәтин, кәркин анларында кәнардан кәлән чаван бир икид она гәһмәр дурур, "кафирләри бир учундан гырыб о бири учундан чыхыр". Бунун палтарыны дәјишмиш Селчан ханым олдуғуну билмәјән Гантуралы гәзәбләнир. Танымадығы бир икидин ичазәсиз онун көмәјинә галхмасыны өзү үчүн әксиклик һесаб едир, шө'нинә, гүруруна сығышдырмыр, буна оғуз ләјагәтинә сығмајан, јарашмајан јерсиз бир һәрәкәт кими бахыр. Буна көрә дә о, һеч нәјә фикир вермиәдән дүшмәнләри гырыб-чатан икиддән дајанмағы, онун ишинә гарышмамағы, саг-саламат чыхыб кетмәјии тәләб едир, әкс-тәгдирдә онунла һагг-һесаб чәкәчәјини билдирир:

"Галхыб јериндән дуран икид, нә икидсән?
Гарајаллы Газлыг ата минән икид, нә икидсән?
Гәфилдән башлар кәсән,
Изинсиз дөјүшә кирән икид, нә икидсән?
Чых кет! Гызылгуш олараг учумму?
Саггалындан, боғазындан тутумму?
"Сәс-сәмирсиз сәнин башыны кәсимми?
Ал ганыны јер үзүнә төкүммү?
Гара башыны атынын тәркиндән асыммы?
Ај хатасы чатмыш икид, нә икидсән, гајыт, дөн кери

(Китаби-Дәдә Горгуд. Бакы, 1988,сәһ.190)

Көрүндүjү кими, бу сәһнә мараглы олдуғу гәдәр дә ибрәтамиздир. Шүбһәсиз, мәнлијини, гүруруну, киши тәбиәтини бу дәрәчәдә јүксәк тутан икидләр тәкчә өз милләтинин дејил, ејни заманда бәшәри ләјагәтин тәмсилчиләри сәвијјәсинә галхырлар.

Оғуз көнчләри үчүн нүмунә сајылан ән јахшы гәһрәманлардан бири дә Бәкил оғлу Имран образыдыр. Мәркәздән узагда, атасы илә бирликдә өлкәнин сәрһәдләрини дүшмәндән горујан бу көнч әсл оғуз характеринә маликдир. Онда нәслиндән, оғуз тәбиәтиндән көлән мәнлик, өзүнә инам, гүрур һисси чох күчлүдүр. О, бу али кејфијјәтләрини сөздә дејил, реал ишдә, әмәлдә, чәтин мүбаризә мејданында сүбут әјетирир. Ағыр јаралы олдуғуна көрә үзәринә көлән дүшмәнин гаршысыны ала билмәјәчәјини дүшүнән Бәкил тә'чили көмәк үчүн оғлуну Газан ханын һүзуруна көндәрмәк гәрарына көлир вә ону јанына чағырыб дејир:

"Гарајаллы көзәл Газлыг атыны мин!
Јалчын гајалы Ала дағы кечәјә ашыб,
Ағ алынлы Бајындыр ханын диванына кет!
Әдәб-ərканла Бајындыр хана салам вер.
Бәјләр бәји олан Газанын әлини өп!
"Ағ саггаллы атам хәстәдир", сөјлә.
Газан бәј мүтләг мәнә јетишсин - сөјлә!
Көлмәсән,јурдумуз таланды - сөјлә!"

(Китаби-Дәдә Горгуд. Бакы, 1988,сәһ.205)

Имран атасынын бу тәклифинә гәти е'тираз едир, белә бир һәрәкәтин онун адына, шәрәфинә јарашмадығыны, горхаглыг кими гәбул едиләчәјини сөјләјир. Бу ишдә кәнарда heч кимин көмәјинә еһтијачы олмадығыны, һәтта Газан хан кими гәһрәмандан белә төмәнна уммағы өзү үчүн әскиклик hесаб етдијини,дүшмән нә гәдәр күчлү олурса-олсун, она тәкбашына чаваб вермәјә гадир олдуғуну билдирир:

"Ата, нә сөјләјир, нә данышырсан?
Үрәјими,бағрымы нә дағлајырсан?..
Газан кимдир? Мән онун әлини өпмәмишәм.

Алтындакы Ал аjғырыны мәнә вер,
Елә чапым,бассын ону гој ган-тәр!..
Бөјүк, ити полад гылынчыны мәнә вер,
Бирчә анда башлар кәсим сәнинчин!...
Ағ ләкәли ити охуну вер мәнә,
Атыб санчым истәдијин дүшмәнә!...

Бәкил деди: "Өлүм ағзын үчүн оғул! Бәлкә дә мәним кечмиш күнләримми хатырламајачагсан...Ајә, кејимми кәтирин, оғлум кејинсин!, Ал ајғырымы кәтирин, оғлум минсин! Ел вahимәјә дүшмәмиш оғлум кедиб дөјүш мејданына кетсин! Оғланы кејиндириб-кечиндирдиләр. Кәлиб ата-анасы илә көрүшдү. Әлләрини өпдү. Үч јүз икиди јанына салыб дөјүш мејданына кирсин" (Китаби-Дәдә Горгуд. Бакы,1988, сәһ.205).

Имран атасына вердији вә'дә ләјагәтлә әмәл едир. Өзүнүн һәгигәтән әслинә, оғуз елинә лајиг бир икид олдуғуну көстәрир. Мүһарибәдә бөјүк рәшадәтлә вурушур, дүшмәнләрини мәглубијјәтә уградыр, һәтта онун икидлији гаршысында һејрәтә дүшән, буна көрә дә өз дининдән дөнүб ислама иман кәтирән, өлүм ајағында бағышланмасыны хаһиш едән кафирләрин башчысына тохунмур, она бөјүк аличәнаблыгла јанашыр, аман верир, азад бурахыр. Беләликлә, Имран ата-анасыны, оғуз елини бөјүк бир бәладан хилас едир, евләринә үзү ағ, алны ачыг гајыдыр.

Имран вә јухарыда адларыны чәкдијимиз көнчләр чәмијјәтин бүтүн саһәләриндә "Дәдә Горгуд" дастанында тәсвир олунан әсас оғуз гәһрәманларынын лајигли, е'тибарлы давамчыларыдырлар вә бу өлмәз абидәнин идеја, бәдии-естетик чәһәтдән јүксәк сәвијјәјә галхмасында, кениш шәһрәт газанмасында шүбһәсиз, онларын да мүһүм хидмәтләри вардыр.

"Дәдә Горгуд" дастанында мараглы, диггәтәлајиг образлардан бири дә Гарача Чобандыр. Фөвгәл'адә күчә малик олан Гарача Чобан халгын өзәмәт вә гүдрәтинин рәмзидир. О, тәкбашына јүзләрлә икиди әвәз етмәјә гадир бир бahадыр, мәглубедилмәз халг гәһрәманыдыр. Онун һүнәри, дәјанәти гаршысында heч ким таб кәтирә билмир, нәинки өзү, һәтта әлиндәки сапанды белә кафирләри ләрзәјә салыр, ва-

hимə ичиндə гачмаға мəчбур едир. Чүнки бу ади сапанд дежилдир. Онун дашлығы үчјашар дана дəрисиндəн, голлары исə үч кечи түкүндəн дүзəлдилмишдир. "Гарача Чобан онунла həр атанда он ики батман даш атырды. Атдығы даш јерə дүшмəзди. Јерə дүшсə дə, тоз кими соврулар, күл кими овуларды. Үч илəдək дашынын дүшдүјү јерин оту битмəзди" (Китаби-Дədə Горгуд. Бакы, 1988, сəh.146).

Гарача Чобан бүтүн өмрүнү кечə-күндүз дағда-араңда гојун сүрүləри јанында кечирсə дə, досту илə дүшмəнини таныјан, хејирдəн, шəрдəн башы чыхан, мənсуб олдуғу халғын ən јахшы хүсусиjjətləрини варлығында дашыјан, бөјүк гејрət hиссинə малик бир икиддир. О, бүтүн оғуз елинин севимлиси олан Газан ханын чобаныдыр. Гарача Чобан бунун нə демək олдуғуну јахшы баша дүшүр вə чətин анларда həгигəтəн ағасына лајиг, вəзифəсинə, једиjи чөрəjə садиг бир шəхс олдуғуну сүбут едир.

Газан ханын евини јағмаламыш кафирləр онун гојун сүрүləрини дə ələ кечирмək мəгсəдилə Гарача Чобанын үстүнə кəлирləр. Она өз башчылары Шөклү Мəлијин адындан чохлу мал-дөвлəт, пул, həтта бəјлик тəклиф едир, тəслим олмаса зор ишлəдəчəкləрини билдирирləр. Белə чətин бир мəгамда əсл оғуз ləjагəтини нүмајиш етдирən Гарача Чобан дүшмəнин ријакар вə'дləрини гəтиjjətlə рəдд едир, hədə-горхулардан чəкинмир, гаршыларында дағ кими өзəмətlə, вүгарла дајаныр, онлара нифтəрlə чаваб верир:

"Бош-бош данышма, итим кафир!
Итимлə бир јалагдан јал ичən азғын кафир,
Алтындакы алача атыны нə өjүрсəн?
Ала башлы кечимчə көрүнмəз мənə!
Алтмыш тутам низəни нə өjүрсəн, мурдар кафир?
Гырмызы дəjənəjimчə көрүнмəз мənə!
Гылынчыны нə өjүрсəн, ај кафир?
Өjри башлы човканымча көрүнмəз мənə!
Белиндə дохсан охуну нə өjүрсəн, ај кафир?
Ала голлу сапандымча көрүнмəз мənə!

Кафирləр сакитчə ирəли чумуб ох атдылар. Икидləр икиди Гарача Чобан сапандынын ағзына даш гојду, атды.

Бирини атанда иксини-үчүнү јыхды. Икисини атанда үчүнүдөрдүнү јыхды. Кафирləрин көзүнə горху дүшдү. Гарача Чобан кафирləрин үч јүзүнү сапанд дашы илə јерə сəрди. Ики гардашы исə охланды, həлак олду.

Чобанын дашы түкəнди, гојун демир, кечи демир, сапандын ағзына гојур-атыр, кафири јыхырды. Кафирин көзү горхду, дүнја-аləм башына гаранлыг олду. Дедиləр: "Арзусу көзүндə галсын, бирдən бу чобан бизим hамымызы гырар?! Даha дурмајыб гачдылар" (Китаби-Дədə Горгуд. Бакы,1988,сəh.142).

Гарача Чобанын белə əвəзсиз hүнəри, гəhрəманлығы ади өhдəчиликдən, үмуми борчдан, ага-нөкəр сədагəтиндən ирəли кəлмир. Бу, илк нөвбədə шəхси ləjагəт hисси илə, jенилмəз оғуз тəбиəти илə бағлы бир кејфиjjətдир. О, Газан ханла бирликдə онун аиләсини кафирлərдən хилас етмəjə кедəндə дə бу əгидədən чыхыш едир, мүбаризəjə атылыр. Бунунла həм өз гүруруну, мənлијини горудуғуну,həм дə дүшмəндən өлən гардашларынын интигамыны алмаг истədијини билдирир.

Доғрудур, Гарача Чобан хүсуси ад-сан, имтијаз саhиби дејилдир. Садə зəhмəт адамы, ади чобандыр. Онун адынын гаршысында ага, бəj титуллары јохдур. Лакин о, шəхси hүнəр вə ləjагəтдə дастанда тəсвир олунан бəjlərdən, танынмыш оғуз икидləриндən гəтиjjən керидə галмыр. Əксинə, бүтүн мəрhələlərdə онларла ejни сəвиjjədə дајанан бир гəhрəман кими таныныр, севилир.

Оғуз чəмиjjətинин милли-мə'нəви тəкамүлүндə, jүксək инсани дəjərlərə, əхлаги мəзиjjətlərə jиjələнмəсиндə дастанда тəгдим олунан гадын образларынын да ролу, тə'сири чох бөјүк вə əвəзсиздир. Гадын проблеми тарихин бүтүн мəрhələləриндə дүнjанын габагчыл, мүтəрəгги адамларыны дүшүндүрən, нараhат едən бəшəри проблемlərdəндир. Бу вə ја башга бир чəмиjjətин, дөвлəтин ичтимаи-сијаси маhиjjətини, мə'нəви-əхлаги əсасларыны, hагга, азадлыға, сосиал ədаləт принсипинə мүнасибətини мүəjjənləшдирən əсас мə'jарлардан биридир.

Бу чəhətдən "Дədə Горгуд" дастанында тəсвир едилən гədим Оғуз ичтимаи мүhити вə Газын Оғуз дөвлəтинин вар-

лығы бәшәриjjәтин шәхсиjjәт азадлығы, бәрабәрлик вә инсан һагларына һөрмәт әсасында гурулмуш демократик чәмиjjәт уғрунда мүбаризәси тарихиндә мараглы,диггәтәлажиг мәрһәләләрдән биридир, оғузларын һүгуги дөвләт анлајышындан, габагчыл, мүтәрәгги дүнjакөрүшүндән хәбәр верән реал бир фактдыр.

Үмумиjjәтлә, гадына һуманист, демократик мүнасибәт оғуз тәфәккүр тәрзинин, ишыглы оғуз мә'нәвиjjатынын парлаг тәзаһүрүдүр, дөврүнә көрә Шәргдә, бүтүн мүсәлман аләминдә инсан ләjагәтинә һөрмәтин ән jахшы нүмунәсидир. Оғуз чәмиjjәтиндә гадына мүнасибәт "Ана һагты Танры һаггыдыр" тезисинә әсасланыр. "Һагт" сөзү һүгуг анлајышы илә синонимдир, ваһид, jахын мә'на чаларларына маликдир. Елә буна көрә дә оғуз мүһитиндә гадын һүгугу Танры һүгугуна бәрабәр тутулур, тохунулмаз, мүгәддәс сајылыр. Онун аиләдә, чәмиjjәтдә нүфузу, jери, мөвгеји олдугча jүксәкдир, бир чох һалларда әсас, һәлледичидир.

Белә нәчиб мә'нәви-әхлаги дәjәрләрин мөвчуд олдуғу бир чәмиjjәтдә боја-баша чатдығына көрә оғуз гадынлары сағлам мә'нәвиjjата, али инсани кеjфиjjәтләрә маликдирләр. Онлар кишиләрлә бирликдә оғуз чәмиjjәтинин һәjаты, талеји илә бағлы бүтүн саһәләрдә фәал иштирак едир, чәтин анларда әрләри, оғуллары илә чиjин-чиjинә дајаныр,ат минир,силаһа гуршаныр, мүбаризә меjданына атылыр, дүшмәнләрлә чарпышмада гәһрәманлыглар көстәрир, һүнәр вә чәсарәтдә оғуз икидләриндән һеч дә кери галмадыгларыны, һәмишә онлара арха,е'тибарлы дајаг олдугларыны көстәрирләр.

Оғуз гадынлары һәм дә мәнсуб олдуғу оҹағын, аиләнин, әринин шәрәф вә ләjагәтини һәр шеjдән уча тутан, әслиннәслин тәәссүбүнү горумағы бачаран, тәмиз әхлаг, әмәл вә дәjанәт саһибидирләр, намус, гejрәт тимсалы, е'тибар, үлфәт, сәдагәт нүмунәсидирләр. Мәһз бу али кеjфиjjәтләринә көрә оғуз гадыны чәмиjjәтин фәхри, ифтихарыдыр, оғуз милли мәнлиjинин, кенинин, көкүнүн горуjучусудур. Танры сәвиjjәсиндә сәчдәjә, еһтирама лајигдир.

Дастанда тәсвир олунан Боjу узун Бурла хатун, Буғачын анасы, Баныҹичәк, Селчан ханым вә б. мәһз белә гадынлар типик, характер нүмајәндәләридирләр. Бу гадынлар ичәрисиндә оғуз ханымына хас олан ән jахшы инсани хүсусиjjәтләри өз варлығында бирләшдирән Боjу узун Бурла хатун һәм фәдакар ана, һәм дә бир гәһрәман кими даһа jүксәк мөвгедә дајаныр. О, демәк олар ки, оғуз чәмиjjәтинин анасы, баш ханымыдыр. Тале она бир тәрәфдән хошбахт,.дикәр тәрәфдән исә ағыр сынаг вә изтираблардан кечән бир һәjат бәхш етмишдир.

Бурла хатун бүтүн оғуз тајфаларынын савимлиси, дајағы олан Газан хан кими бир шәхсиjjәтин зөвчәсидир, Уруз кими адлы-санлы бир икидин анасыдыр. Лакин онун оғузларын баш ханымы сәвиjjәсинә галхмағы тәкчә бунунла бағлы дејилдир. О, бу ады даһа чох чәтин сынагларда, мә'нәви-әхлаги кеjфиjjәтләри, милли ләjагәти, һүнәр вә дәjанәти һесабына газанмышдыр. Газан ханын еви jағмалананда Шөклү Мәлиjә әсир дүшән Бурла хатун дүшмән гаршысында әсл оғуз гадынына хас олан ирадә, мә'нәви дәjанәт нүмунәси көстәрир. Хүсусилә, өлүм ајағында олан, кәләчәк талеји онун өзминдән, намус вә гejрәтиндән асылы олан оғлу Урузла көрүш сәһнәси бу гадынын дахили аләмини, бир инсан, ана кими нәjә гадир олдуғуну бүтүн чаларлары илә үзә чыхардыр. Уруз дәрин төлаш ичиндә үзүлән, төрәдиҹи кечирдән, одла су арасында галмыш анасына дејир:

"Ханым ана! Габағымы кәсиб нә инләjирсән?
Нијә зарыjырсан, нијә ағлајырсан?
Бағрымы, үрәjими нә дағлајырсан?
Кечмиш күнләрими нә андырырсан?
Сән сағ ол, ханым ана! Атам сағ олсун!
Бир мәним кими оғул тапылмазмы?!"

(Китаби-Дәдә Горгуд. Бакы, 1988, сәһ 145)

Оғлунун ана-ата ләjагәти шәрәфинә өлүмә кетмәjә һазыр олдуғуну көрән Бурла хатун үз-көзүнү чырыр, сачыны jолур, фәрjад копардыр. Анчаг сон анда о, әринин, оғуз елинин намусу, гejрәти jолунда бүтүн әзаб-әзиjjәтләрә дөзмәjә,һәтта jеканә чиjәрпарасы оғлуну белә гурбан вермәjә һазыр олдуғуну нүмајиш етдирир. Бурла хатунун бу сынаг сәһ-

нәсиндә кечирдији һиссләр,дахили изтираблар ону али ана, фәрди арзуларла јашајан бир инсан чәрчивәсиндән кәнара чыхардыр, идеал вә өгидә наминә һәр шејдән кечмәјә гадир олан өлмәз фачиә гәһрәманлары сәвијјәсинә галдырыр.

"Газан бәјин оғлу Уруз бәјин дустаг олдуғу бој"да Бурла хатуну тәкчә фәдакар, һәр чүр дахили сарсынтылара лајагәтлә синә көрмәји бачаран бир ана, чәфакеш гадын кими дејил, артыг башга бир вәзијјәтдә, әсир дүшмүш оғлуну дүшмәнләрдән хилас етмәк үчүн силаһа гуршанмыш, мејданда ат ојнадан, гылынч чалан бир гәһрәман кими көрүрүк. О, Газан ханын һәрби сәфәрдән оғулсуз гајытдығыны биләндә бәрк тәшвишә дүшүр, "үрәји јериндән ојнајыр, гара гыјылмыш көзләри ган-јашла долур", диләк илә, нәзирнијаз һесабына тапдығы бирчә оғлунун нечә олдуғуну сорушур. Бөјүк ана һәссаслығы илә "ачы јелләр әсмәдән гулағым чинкилдәјир, сарымсаг оту јемәдән ичим көјнәјир, сары илан санчмадан бәдәним галхыб-шишир, гуручa синәмдә сүдүм ојнајыр, бағрым јарылыр, јалныз оғул хәбәрини, Газан, сөјлә мәнә, дөмәзсәнсә јана-јана гарғыјарам сәнә" - дејә әрини сорғу-суала тутур вә оғлу дардадырса ону өлүм һесабына олса да өзү хилас едәчәјини билдирир:

"Гаршы јатан учa дағдан
Бир оғул учурдунса, де мәнә,
Күлүнклә јыхдырым!
Чошғун ахан јујрәк судан
Бир оғул учуруб-ахытдынса, де мәнә,
Мәнбәјини-мәнсәбини дағыдым!
Азғын динли кафирләрә
Бир оғул тутдурдунса, де мәнә,
Хан атамын јанына кәдим мән,
Бөјүк гошун, бол хәзинә алым мән,
Јараланыб Газлыг атымдан енәјинчә,
Өтәјимлә алча ганымы силмәјинчә,
Гол-будаг олуб јер үзүнә дүшмәјинчә,
Бирчә оғлумун хәбәрини алмајынча
Кафир јолларындан дөнмәјим мән!"

(Китаби-Дәдә Горгуд. Бакы, 1988,сәһ.171).

Елә белә дә олур. Газан хандан дүз-әмәлли чаваб ала билмәјән Бурла хатун даһа дөзә билмир, Гара ајғыры чәкиб минир, гырх инчә белли гыз-оғланла әринин архасынча дүшмән үстүнә кедир, чәсарәтлә мүбаризә мејданына атылыр, оғлуну әсирликдән хилас едир. Дөјүш заманы о, Газан ханла, онлара көмәјә кәлмиш башга оғуз бәјләри илә чијин-чијинә дајаныр вә һәмишә ән чәркәләрдә вурушур. Дастанда дејилдији кими: "Бојну узун Бурла хатун кафирләрин гарабајрағыны гылынчлады, јерә салды. Төкүр сарсылды, галан дүшмәнләр гачды".

Бу епизод бир тәрәфдән Бурла хатуну оғуз чәмиҹјәтинин севимлисинә чевирән сәбәбләри ајдынлашдырырса, дикәр тәрәфдән онун бир мүбариз, гәһрәман гадын кими характерини тамамлајыр, даһа да камилләшдирир.

Оғуз гадынын ганы, мајасы сафдыр, сүдү һалал, тәмиздир. Оғуз кәнчи бу сүддән гидаланараг бөјүјүр, боја-баша чатыр, илк нөвбәдә онун һесабына сағлам мә'нәвиҹјат саһиби, елинә, обасына лајиг инсан, шәхсиҹјәт кими јетишир, формалашыр. Һәтта һәјатынын ән чәтин анларында, өлүм ајағында белә мүгәддәс ана сүдү онларын дадына чатыр, тутулмуш көзләрини ачан, ағыр јараларыны сағалдан, мө'чүзәли мәлһәмә, шәфа васитәсинә чеврилир. Бунун ән јахшы нүмунәси дастанын "Дирсә хан оғлу Буғач хан боју"нда өз әксини тапмышдыр.

Нахәләф јолдашларынын фитвасы, хәјанәти нәтичәсиндә овда ағыр јара алан Буғач көмәксиз, өлүмчүл бир вәзијјәтдә сәһрада дүшүб галыр. Онун көмәјинә һамыдан әввәл анасы кәлиб чатыр. Башынын үстүндә анасынын ағладығыны, ah-налә, фәрјад гопардығыны дујан Буғач күчлә башыны галдырараг она дејир: "Ана,ағлама, бу јарадан мәнә өлүм јохдур. Боз атлы Хызыр јаныма кәлди, үч дәфә јарамы сыхды. "Бу јарадан сәнә өлүм јохдур. Дағ чичәји илә анан сүдү сәнә дәрмандыр" деди. Оғлан белә дедикдә гырх инчә гыз јајылыб дағ чичәји топлады. Оғланын анасы әмчәјини бир сыхды, сүдү кәлмәди. Икы сыхды, сүдү кәлмәди. Үчүнчүдә өзүнә бир зәрбә вурду, сыхды, сүдлә ган гарышыг кәлди. Дағ чичәји илә сүдү оғланын јарасына чәкдиләр. Оғланы ата миндирдиләр. Көтүрүб евә кәтирдиләр...Оғланын ја-

расы гырх күндә сағалды, сапсағлам олду" (Китаби-Дәдә Горгуд.Бакы, 1988,сәһ.137).

Бу мараглы епизодун һәм дә дәрин рәмзи мә'насы вардыр. Көрүндүју кими, Буғачын јарасы сеһр, чаду, дуа, нәзир-нијазла дејил, ана сүдү вә дағ чичәји кими сырф тәбии васитәләрин көмәји илә мүаличә олунур. Бу ана сүдүнүн гүдрәтини, әвәзсизлијини нүмајиш етдирмәклә бәрабәр, оғуз шүурунун, милли дүшүнчә вә анлајышларынын ишыглы хәһәтләриндән хәбәр верир, онун тәбиәтә, мадди аләмә әсасландығыны, һәмишә бу зәминдән гидаланараг формалашдығыны көстәрир. Мә'лумдур ки, тәбиәт, вәтән торпағы инсан үчүн икинчи анадыр. Она көрә дә инсана вәтән, ону гојнунда бәсләјән, бөјүдән тәбиәт ана гәдәр доғма, әзиз, мүгәддәсдир. Мәһз бу доғмалығын бәһдәти, вањидлији инсан варлығынын әсасыдыр, ону јашадан, һәр чүр тәһлүкәдән горујан һәјат вә шәфа мәнбәјидир. Тәмиз ана сүдү илә пак дағ сисәјиндән һазырланан мөлһәмин күчү, сирри вә һикмәти дә бундадыр.

Јүксәк мә'нәви-әхлаги кејфијјәтләрин дашыјычысы олан оғуз гадыны һәм дә вәфа, сәдагәт, е'тибар нүмунәсидир. Бу хүсусијјәт онларда садәчә өринин, аиләсинин намусуну, гејрәтини горумаг, әһдинә-пејманына садиг галмаг анлајышындан кәнара чыхыр, бөјүјүр, даһа дәрин, үлвү мәзмун кәсб едир, сөзүн әсл мә'насында фәдакарлыг, гәһрәманлыг сәвијјәсинә јүксәлир. Үмумијјәтлә, оғуз аиләсиндә киши-гадын мүнасибәтләри гаршылыглы е'тимада, позулмаз үлфәтә, мә'нәви бирлијә әсасланыр, гибтә олуначаг дәрәчәдә пак, сәмими, демократикдир. Һәр шејдән әввәл, шәхсијјәтә, инсан ләјагәтинә һөрмәт вә мәһәббәт әсасында гурулмушдур.

Оғуз чәмијјәтиндә гадын өринин ән јахын досту, һәмдәми, көнүл сирдашы, чәтин анларда исә архасы, дајағы, мүбариз силаһдашыдыр. Бурада киши ханымыны "башымын бәхти, евимин тахты, гадыным, дајағым, дөл верәним", гадын исә өрини "хан атамын күрәкәни, ханым анамын севимлиси, көз ачараг көрдүјүм, көнүл вериб севдијим, гызыл тахтымын јиђәси икид Бәјим" кими таныјыр, севир, охшајыр вә өмүрләринин сонуна кими бир-бирләринә садиг галырлар.

Бу чәһәтдән гәһрәман оғуз икидләриндән бири олан Дәли Домрулун аиләси даһа сәчијјәвидир. Әзрајылла мүбаһисәдә удузан, артыг өлүм ајағында олан Дәли Домрул арвадынын јанына кәлир, башына кәләнләри она данышыр, уча дағларыны, сојуг булагларыны, гызыл тағлы евини, бүтүн вар-дөвләтини она сахладығыны сөјләјир, "көзүн кими тутарса, көнлүн кими севәрсә она өрә кет, ики оғланчығымы јетим гојма" дејир. Буну ешидән арвад өзүнү сон дәрәчә ләјагәтлә апарыр, әсл оғуз гадынына хас чәсарәт, гәһрәманлыг нүмунәси көстәрир, үзүнү чыхылмаз вәзијјәтә дүшмүш өринә тутараг дејир:

"Нә дејирсән, нә өтүрсән,
Көз ачыб көрдүјүм!
Көнүл вериб севдијим!
"Гоч икидим, шаһ икидим...
Гаршы јатан уча дағлары
Сәндән сонра мән нејләрәм?
Јајлајарсам, корум олсун!
Сојуг-сојуг суларыны мән ичәрсәм,
мәним ганым олсун!
Гызылыны-күмүшүнү хәрчләсәм,
кәфәнлијим олсун.
Төвлә-төвлә атларыны минсәм, мәним табутум олсун!
Сәндән сонра бир икиди севиб сечсәм, өрә кетсәм,
биркә јатсам,
Бир өждаһа илан олуб мәни чалсын!...
Јер шаһид олсун, көј шаһид олсун,
Гүдрәтли Танры шаһид олсун,
Мәним ганым сәнин ганына гурбан олсун!"

(Китаби-Дәдә Горгуд. Бакы,1988,сәһ.181)

Чаван гадынын бу әвәзсиз һүнәри,фәдакарлыгы, чәсарәти, дүнја малындан, вар-дөвләтиндән севкисини, мәһәббәтини үстүн тутмасы, тәрәддүдсүз өринин јеринә өлүмә кетмәјә, ширин ганындан кечмәјә һазыр олмасы көјдә Аллаһы риггәтә кәтирир. О, мәһз бу гадынын әр јолундакы бе-

лə тəмəннасыз фəдаилијини нəзəрə алараг онлара мəрһəмət көстərир, өз əввəлки һөкмүнү дəјишир, һəм Дəли Домрула, һəм дə онун арвадына јенидən узун өмр бəхш едир. Белəликлə, сəдагət, е'тибар, инсани ләјагət өлүмə галиб кəлир, бəјүк, үлви мəһəббətин нəјə гадир олдуғуну нүмајиш етдирир. "Духа гоча оғлу Дəли Домрул боју"нун үмуми идејасы, ичтимаи-əхлагии гајəси дə мəһз будур.

Дастанда тəсвир олунан оғуз гызларынын да һəјаты мараглы, ибрətамиздир. Онлар да чəмиjjətдə азад, сərбəст јашајыр, көнардан мүдахилə олмадан өз талеləриниии өзləри һəлл етмək һүгугуна маликдирлəр. Аилə һəјаты гураркəн аналары кими "көз ачараг көрдүү, көнүл вериб севдиjи" икидлəрə ərə кедирлəр. Оғуз гызларынын сəчиjjəви хүсусиjjətлəриндəн бири дə будур ки, онлар өзləринə һəмдəм, арха сечдикləри икидləри мүтləг мүəjjəн сынаглардан кечирир, јохлајыр, ләјагət вə һүнəрləринə там бəләд олдугдан сонра онларла аилə гурурлар.

"Бəјбөрənин оғлу Бамсы Бејрək боју"нун гыз гəһрəманларындан Банычичək өзүнə көнүл сирдашы сечдиjи Бејрəjин əслини-нəслини јахшы таныдығына, һалалча нишанлысы, көбəккəсдиси олдуғуна бахмајараг ону лазыми имтаһандан кечирмəјənədək нишан үзүнүjү гəбул етмир. Тəсадүфən овда бир-бирилə гаршылашдыглары вахт бу көнчləрин илк көрүшү һəр икисинин характерини ачыб көстərən чох мараглы бир сəһнəjə чеврилир.

Банычичək чохдан һəсрətиндə олдуғу Бејрəjи таныса да, өзүнү о јерə гојмур, нишанлысыны сынаға чəкмək мəгсəдилə јашмагланараг ондан сорушур: "Икид, һардан кəлирсəн?". Бејрək деди: "Ич Оғуздан". "Ич Оғуздан кимин нəjисəн?" "Бајбөрə бəј оғлу Бамсы Бејрək дедикləри мənəм". Гыз деди: "Бəс нə мəгсəдлə кəлмисəн икид?". Бејрək деди: "Бајбичан бəjин бир гызы вар, ону көрмəjə кəлдим!". Гыз деди: "О, елə гыз дејилдир ки, сəнə көрүнə! Амма мən Банычичəjин дајəсијəм. Кəл инди сəнинлə ова чыхаг. Əкəр сəнин атын мəним атымы кечсə, онун атыны да кечəр. Һəм дə ох атаг. Мəни кечсəн, ону да кечəрсəн, һəмчинин сəнинлə күləшək. Мəни бассан, ону да басмыш олурсан" (Китаби-Дəдə Горгуд.Бакы,1988,сəһ.152).

Бејрək она ачыг-ачығына мејдан охујан гызын тəклифləрини гəбул едир. Белəликлə, əсл оғуз икидləринə хас олан мəрданə, күзəштсиз бир јарыш башланыр. Бүтүн сынаглардан гələбə илə чыхан Бејрəjин һəр чəһətдən она лајиг икид олдуғуну көрən Банычичək тəслим олур вə анчаг бундан сонра өзүнүн ким олдуғуну оғлана нишан верир: "Икид, Бајбичанын гызы Банычичək мənəм". Бејрək бармағындан гызыл үзүjүнү чыхартды, гызын бармағына кечирди. "Бу үзүк арамызда нишан олсун, хан гызы" - деди (Китаби-Дəдə Горгуд. Бакы,1988,сəһ.153).

Оғуз чəмиjjətиндə евлəнмək проблеминин характер хүсусиjjətлəриндəн, сон дəрəчə азад, демократик мəзмун вə маһиjjətиндəн хəбəр верən бу спесифик сəһнə көстərир ки, оғузларда аилə мүнасибətləри, вар-дөвлət, имтиjаз үзəриндə дејил, инсани кејфиjjətлəрə көрə ејни мөвгедə дајанан, һүнəр вə шəхсиjjət чəһətдən бир-биринə лајиг олан көнчləрин арасында јаранан гаршылыглы е'тимад, мəһəббət, үмуми разылыг, мə'нəви бирлик əсасында гурулур, формалашыр.

Оғуз гызлары һəм дə вəфа, сədагət тимсалы, севки мəһəббət јолунда өзləрини гурбан вермəји бачаран чəфакешдирлəр. Банычичək өмрүнүн ən көзəл чағларында, һəлə нишанлы икəн аjры дүшдүjү, саг галыб-галмадығы билинмəjən Бејрəји һеч вахт унутмур, узун илләр əһдинə, вəфасына садиг галыр, даим онун хəjалы, һəсрəти илə јашајыр,кечə-күндүз əзаб ичиндə јолуну көзləjир. Он алты ил əсирликдə јашадыгдан сонра евləринə гајытмыш Бејрəjин ону вəфасызлыгда иттиһам етдијини көрən Банычичək дејир:

"Бејрək кедəли Бам-бам тəпə башына чох чыхмышам.
Гарғы кими гара сачымы чох јолмушам.
Алма кими ал јанағымы чох јыртмышам.
Кələндən-кедəндən чох сорушмушам.
"Кетди, кəлмəз бəј икидим, хан икидим Бејрək" -дејə чох ағламышам"

(Китаби-Дəдə Горгуд, Бакы, 1988, сəһ.163).

Гызын бу сәмими е'тирафы Бејрәји мүтәәссир едир вә о "севишдијин Бамсы Бејрәк мәнәм" дејә өзүнү нишан верир. Бејрәјин танијан Банычычәјин севинчи јерә-көјә сығмыр. О,, чүббә-чухасы әјниндә онун ајагларына дүшүр. Бир гәдәр өзүнә көләндән сонра исә сычрајыб ата минир, чапараг муштулуг үчүн Бејрәјин ата-анасына хәбәр апарыр:

"Сыра дағларын јыхылмышды, учалды ахыр!
Ашыб-дашан суларын ахмырды, чағлады ахыр!
Бөјүк ағачын гурумушду, көјәрди ахыр!
Көзәл атын гарымышды, гулун верди ахыр!
Дөвләрин гарымышды, көшәк верди ахыр!
Гојунларын гарымышды, гузу верди ахыр!
Он алты иллик һәсрәтин-оғлун Бејрәк кәлди ахыр!
Гајината, гајынана, нә муштулуг верәрсиз мәнә?"
Гантуралы деди:"Јох, әлбәттә, өлдүрмәлијәм!"
Гыз һирсләниб деди: "Ај әблəһ оғлу, әблəһ!

(Китаби-Дәдә Горгуд, Бакы, 1988, сәһ.164).

Белəликлə, Банычычәји илләрлə һәсрәтдә гојан интизара, мә'нәви әзаблара сон гојулур. О, он алты иллик ајрылыгдан сонра јенидән севкилисинə говушур, хошбәхт олур.

"Ганлы гоча оғлу Гантуралы боју"нда јени аилə һәјаты гурмаға чалышан гызларын башга бир хүсусијјәти илə гаршылашырыг. Бурада тәсвир олунан Селчан ханым севкилиси Гантуралы илə Тәкүр маһалындан оғуз елинə гајыдаркән јолда дүшмәнләр онлара һүчум едир. Гантуралынын вурушда јараландығыны, ал ган ичиндə чарпышдығыны, ағыр бир вәзијјәитə дүшдүјүнү көрән Селчан дөзə билмир, силаһланыб дөјүшə атылыр, бөјүк гәһрәманлыг көстәрир, "кафирләри бир учундан гырыб о бири учундан чыхыр, дүшмәни басыб дағыдыр", һалдан дүшмүш нишанлысыны ата миндириб једәјинə алыр, кери гајыдыр. Гызын бу һәрәкәти Гантуралыја ағыр кәлир. О, белə фикирләшир ки, Селчан ханым оғуз елинə чатанда атасынын-анасынын јанында, гызкәлинин ичиндə ону дүшмән әлиндән хилас етдијини дејиб өјүнәчәк, русвај едәчәк. Буна көрə дә бәрк һирсләниб, "көзүм дојду, көнлүм дөндү, өлдүрәрәм сәни" дејәрәк гызы һәдәләјир.

Гантуралынын бу јерсиз һәрәкәтинə Селчан ханым тәмкинлә, бөјүк әдәб-әрканла, тәвазөкарлыгла чаваб верир, бунаһла јанашы, ләјагәтдə һеч дə ондан кери галмадығыны, лазым кәләрсə онунла төкбәтәк вурушмаға һазыр олдуғуну билдирир:

"Икид бәј, өјүнәрсә, әр өјүнсүн-асландыр!
Довғаланмаг арвад үчүн нөгсандыр.
Өјүнмәклə арваддан киши олмаз...
Ширин дамаг тутараг өпүшмәдик,
Ал дувағым алтында данышмадыг.
Тез севдин, тез дə бездин, әблəһ оғлу әблəһ!
Бир аллаһ билирки, мән сәнə
Сирдашам, јарам, гыјма мәнә!"

Мән ашағы гулпа јапышырам, сән јухары гулпа јапышырсан. Ај әблəһ оғлу, охламы ја гылынчламы вурушурсан? Бәри кәл данышаг!". Атыны сүрүб бир јүксәк јерә чыхды, деди: "Икид, охуну ат!". Гантуралы деди: "Гызларын јолу биринчидир, әввәлчә сән ат!". Гыз бир оху елә атды ки, Гантуралынын башындакы бит ајағына јығылды. Гантуралы ох атмады, ирәли кәлиб Селчан ханымы гучаглајыб барышды, өпүшдүләр..."Өз чаныма гыјардым, сәнә гыјмаздым, сәни сынајырдым деди" (Китаби-Дәдә Горгуд. Бакы, 1988, сәһ.130-131).

Бу епизод көстәрир ки, Селчан ханымла Гантуралы һәм әхлаг, мә'нәвијјат, һәм дə гәһрәманлыг чәһәтдән ејни сәвијјәдә дурур, бири дикәрини тамамлајыр. Дикәр тәрәфдән оғуз гызлары, кәлинләри садәчә аилə гајғысы чәкән, оғлушаг бөјүдән ади ев ханымлары дејил, ејни заманда һәр чәһәтдән севдији икидләрлə бәрабәр сәвијјәдә дајанан, чətин анларда әрләрини, јурдларыны-јуваларыны, оғуз тајфаларыны дүшмәнләрдән горумаға гадир олан һүнәр, рәшадәт, мә'нәви дәјанәт саһибидирләр.

Оғуз гызларыны фәргләндирән, учалдан нәчиб хүсусијјәтләрдән бири дə гардаш мәһәббәтидир. Гардаша мәһәббәт, һормәт анлајышы оғуз чәмијјәтиндə јүксәк бәшəри

мәзмуна маликдир, онун тәрбијә системиндән, әхлаги мәзијјәтләриндән, һуманист тәбиәтиндән ирәли кәлән бир кејфијјәтдир. Бунун ән јахшы нүмунәсини Бејрәјин бачыларынын симасында көрүрүк. Бу гызлар он алты ил сачларынын бирини гара, бирини аг һөрәрәк, бөјүк интизарла дүшмәнә әсир дүшмүш гардашларынын јолуну көзләјирләр. Гардашлары иткин дүшән күндән онлар үчүн санки һәјат дајаныр, мә'насыны, көзәллијини итирир, севинчләри, хошбәхт күнләри, дүнјаја олан мараглары онунла кедир, јоха чыхыр. Онлар гардаш мәһәббәтини јолунда кечә-күндүз әзаб чәкир, гара бағлајыр, јас сахлајыр, шам кими јаныб киләкилә әријирләр, инсани изтибарларын бүтүн чаларларыны јашајан әсл чәфакешләрә чевирирләр. Әвәзсиз фәдакарлыг нүмунәси олан бу бачыларын он алты илдә нечә ағыр һиссләрлә јашадығыны ајдын тәсәввүр етмәк үчүн дастандан кичик бир парчаја нәзәр салмаг кифајәтдир. Әсирликдән хилас олмуш Бејрәк дәли озан гијафәсиндә евләринә кәлир, булаг үстүндә, "Бејрәк, гардашым" дејиб аглајан, гара палтар кејинмиш кичик бачысы илә гаршылашыр, ону сорғу-суала тутур, нә үчүн белә јаса батдығыны сорушур. Үз-көзүнү түк басмыш, көзләри чухура батмыш, һалдан дүшмүш Бејрәји танымајан, гардашыны ади озан һесаб едән гыз она белә чаваб верир:

"Чалма озан, данышма, озан!
Нәјинә көрәк гара кејинмиш бир гызын?!
Гаршы јатан дағы сорушурсанса,
Ағам Бејрәјин јајлағыјды,
Ағам Бејрәк кедәндән јајлаг билмәрәм.
Сојуг-сојуг булаглары сорушурсанса,
Ағам Бејрәјин ичдији судандыр.
Ағам Бејрәк кедәндән сонра о сулардан ичмәрәм.
Төвлә-төвлә атыны сорушурсанса,
Ағам Бејрәјин миндијидир.
Ағам Бејрәк кедәндән о атлара минмәрәм.
Гатар-гатар дәвәләри сорушурсанса,
Ағам Бејрәјин јүкләдијидир.
Ағам кедәндән о дәвәләри јүкләмәрәм.
Јајлагдакы аг гојуну сорушурсанса,
Ағам Бејрәјин шүлənидир.

Ағам кедəндəн шүлənлəрдə шənлənмəрəм.
Гаралы-көјү чадырлары сорушурсанса,
Ағам Бејрәјиндир...
Ағам Бејрəксиз о чадырлара кечмəрəм!"

(Китаби-Дədə Горгуд. Бакы, 1988, сəһ. 159)

Бу сәтирләрдә гәлби гардаш һәсрәти илә алышыб јанан бир бачынын пак, төмиз һисс вә һәјәчанларыны, һәссас үрәк чырпынтыларыны дујуруг. гардаш јолунда шәхси сәадәтини, хошбахтлығыны гурбан верән, мал-дөвләт, чаһ-чәлал еһтирасындан имтина едән фәдакар, чәфакеш бир гызын мүгәддәс дујғуларыны, әбәди, өлмәз мәһәббәтини, үлфәтини көрүрүк.

Јекун олараг демәк лазымдыр ки, "Китаби-Дәдә Горгуд" дастаны гәдим оғузларын ганун мәчәлләси,.милли варлығымызын, мә'нәвијјатымызын вә әхлаги-етик көрүшләримизин парлаг күзкүсүдүр. Али гәһрәманлыг дастыны дејил, һәм дә ағыл, һикмәт хизинәси, мүдриклик нүмунәсидир, көзәл адәт-ән'нәләримизин топлусу,дүнәнимиз, кечмишимиз, тарихи јаддашымыздыр. Бу јаддашы көз бәбәји кими горумаг, јашатмаг бизим мүгәддәс борчумуз, милли вәзифәмиздир. Амин!...

Февral, 2000-чи ил

ГОРГУДШҮНАСЛЫҒА ЈЕНИ ТӘҺФӘ

Ики јүз илдән артыгдыр ки, халғымызын тарихи салнамәси, милли ләјағәт вә ғәһрәманлыг киитабы олан "Дәдә Горгуд" дастанының ады дүнјаны кәзир, мүхтәлиф халгларын дилләринә тәрчүмә олунур, охунур, өјрәнилир,дәрин ичтимаи-бәшәри мәзмунуна, парлаг бәдии мәзиҗҗәтләринә көрә һәмишә елм вә сәнәт биличиләрини һејран гојур. Тәсадүфи дејилдир ки, бу өлмәз сәнәт абидәси һаггында индиҗәдәк Һ.Ф.Фон Дитс, Валтер Рубен, И.Һајн, Һ.Ә.Шмиде, В.В.Бартолд, А.Ј.Јакубовски, В.М.Жирмунски, А.Н.Кононов, Е.Росси, Килисли Рифәт, О.Шаиг, М.Еркин, Ә.Абид, Һ.Араслы, Ә.Дәмирчизадә, М.Һ.Тәһмасиб, Ә.Султанлы, М.Сеҗидов, Х.Короғлу вә с. кими көркәмли шәргшүнас алимләр, фолклоршүнаслар кениш, мүкәммәл елми арашдырмалар апармыш, дәјәрли тәдгигат әсәрләри јазмышдыр.

Сон дөврләрдә дүнја түркшүнаслығында "Китаби-Дәдә Горгуд" дастанына вә онунла бағлы елми-нәзәри проблемләрә мараг даһа кениш елми вүс'әт алмыш вә о, алман, инкилис, италјан, фарс, күрчү, серб дилләринә тәрчүмә олунараг Аустендә (АБШ), Лондонда, Сүрихдә, Ватиканда, Тәбриздә, Вилнјусда, Тбилисидә вә Белградда чап едилмишдир. Бу саһәдә мүасир Азәрбајчан фолклоршүнаслары да диггәтәлајиг наилиҗҗәтләр әлдә етмишдир. Хүсусилә, Т.Һачыјев, А.Нәбијев, С.Әлизадә, К.Вәлијев, Б.Абдулла, С.Әљаров, Е.Әлибәјзадә, К.Абдуллајев,Ф.Әлимирзәјева вә б. алимләримизин, тәдгигатчыларымызын фәалиҗҗәти нәтичәсиндә горгудшүнаслыг бир елм кими даһа да тәкмилләшмиш, јени, јүксәк мәрһәләјә галхмышдыр.

Адларыны чәкдијимиз сон нәсл тәдгигатчылар ичәрисиндә гырх илдән јухары "Китаби-Дәдә Горгуд" дастаныны сәбрлә, тәмкинлә, ардычыл шәкилдә өјрәнән, онунла бағлы бүтүн проблемləри дәриндән арашдырмаға, әсл тарихи һәгигәти үзә чыхартмаға чалышан вә бу јолда бөјүк уғурлар газанан профессор Шамил Чәмшидовун хүсуси јери, мәвгеји вардыр. Ш.Чәмшидов бир алим кими, һәр шејдән әввәл, тәдгиг етдији әдәби-бәдии материала, тарихи абидәјә өзүнүн орижинал дәркетмә вә јанашма методу илә сечилир,

диггәти чәлб едир. Онун нәзәрдән кечирдији бүтүн проблемләрлә бағлы өз хүсуси мөвгеји, фәрди мүнасибәти, инкаредилмәз дәлилләрә,.тарихи һәгигәтә сөјкәнән мө'тәбәр сөзү, фикри вардыр.

Тәгдирәлајиг чәһәтләрдән бири дә будур ки, өмрүнүн бөјүк бир һиссәсини "Китаби-Дәдә Горгуд" дастаны һаггындакы әсл һәгигәтләри үзә чыхартмаг ишинә сәрф етмиш бу фәдакар, чәфакеш алимин нәзәри фикир вә мүлаһизәләриндә елми дәгиглик, әһатә даирәсинин кенишлији, фактик материалын зәнкинлији илә јанашы, һәм дә тәһлил објектинә һәгиги вәтәндашлыг мүнасибәти, бөјүк мәһәббәт, вурғунлуг вә јахшы мә'нада тәәссүбкешлик һисси һакимдир. Бу вурғунлуг вә тәәссүбкешлик тәдгигатчыны һеч вахт биртәрәфлилијә, субјективлијә, јаланчы пафоса, үмуми шәрһчилијә апарыб чыхартмыр, әксинә,.ону даһа инадла, инамла ишләмәјә, гаршысына чыхан бүтүн чәтин проблемләрә ләјагәтлә чаваб вермәјә, мүбаһисәли мәсәләләрин һәллиндә дүзкүн, објектив нәтичәләрә көлмәјә руһландырыр.

Бүтүн бу дејилән мүсбәт хүсусиҗҗәтләр Ш.Чәмшидовун ири һәчмли, нәфис тәртиб олунмуш јени "Китаби-Дәдәм Горгуд" адлы монографијасында даһа камил вә биткин формада өз әксини тапмышдыр. Чәсарәтлә демәк олар ки, узун вә сәмәрәли әмәјин, чидди елми ахтарышларын мәһсулу олан бу әсәр горгудшүнаслыгда јени бир аддым, бүтүнлүкдә фоолклоршүнаслығымыз үчүн лајигли төһфәдир. Мүәллиф китабын әввәлиндә өзүнүн әсас елми мәрамыны шәрһ едәркән јазыр: "Бизим фикримизә көрә Дәдә Горгуд шәхсиҗҗәти нә гәдәр үмумтүрк маһиҗҗәтинә маликдирсә, "Китаби-Дәдә Горгуд" абидәси тәсвир етдији һадисәләрин дили, тарихи, чоғрафи саһәси вә милли-етник мәнсубиҗҗәтинә көрә о гәдәр азәрбајчанчылыг маһиҗҗәтинә маликдир. Әкәр ајры-ајры түрк халгларында абидәнин тәк-тәк мотивләринә раст кәлириксә, онун бүтүн топлусу Азәрбајчан мүһити илә бағлыдыр. Она көрә дә бу мөвзу һәм үмуми вә һәм дә хүсуси шәкилдә тәдгигата еһтијачы олан бир мәсәләдир ки, биз дә бурада һәмин мәсәләнин маһиҗҗәтиндән,бу абидәнин һәм әдәби-бәдии, һәм дә чоғрафи-тарихи чәһәтдән Азәрбајчан мүһити илә бағлылығы мәсәләсиндән бәһс едәчәјик"

(Ш.Чəмшидов. "Китаби-Дədəм Горгуд", Бакы, "Елм" нəшриjjаты,1999,сəh.14).

Бурадан чыхыш едərək алим, илк нөвбədə, "Китаби-Дədə Горгуд" дастанынын мəншəjини, көкүнү, jарандығы чоғрафи-тарихи мүһити Азərбajчандан кənарда ахтармаға чалышан тədгигатчылара гəти е'тиразыны билдирир. Буну тарихи һəгигəтдən узаг, елми əсасы олмajан jанлыш бир консепсиja кими рədд едир. Белə бир иддианын дастанда тəсвир олунан һадисəлəрин бədии реаллығына, тарихи-чоғрафи маһиjjətинə уjғун кəлмədиjини, онун ичтимаи-сиjаси мəзмунун тəһриф етдиjини көстərир.

Бу мүлаһизələри ирəли сүрəркən мүəллиф һеч дə "Дədə Горгуд" дастанынын үмумоғуз, үмумтүрк характерини данмаг, инкар етмək ниjjətиндə дejилдир. Онун елми гənаəтинə көрə дастанда үмумтүрклүк даһа чох "түрк халгларынын гədим тарихи-инзибати бирлиjинин нəтичəси олан бədии үмумиləшдирмədə" өзүнү көстərир, тəзаһүр едир. Мəсələнин хүсуси маһиjjətинə кəлдикдə исə "Китаби-Дədə Горгуд" ичтимаи мəзмун вə мүндəричəсинə, милли спесифик хүсусиjjətləриnə көрə оғуз-Азərбajчан халгынын поетик тəфəккүрүнүн, мə'нəви гүдрəтинин, орижинал ədəби-бədии дүһасынын, идарк вə дүшүнчə тərзинин мəһсулудур, онун шанлы кечмишини, мəишəтини, адəт-ən'ənələриni,гəһрəманлыг дүнjасыны өз сəһифələриндə jашадан, горуjуб сахлajан, нəсилləрдən-нəсилləрə чатдыран өлмəз тарихи салнамəсидир.

Jахшы һалдыр ки, мүəллиф "Китаби-Дədə Горгуд" дастанынын Азərбajчан халгына мəхсус олдуғуну исрар едəркən, һеч вахт үмуми гejдləрлə, мүлаһизələрлə кифajətlənмир, фикирləриni һəмишə, һəр jердə дəгиг, мə'тəбəр елми фактлара, тарихи мənбələрə əсасланараг шəрһ едир, jекунлашдырыр. Бунун үчүн о,һəр шejдən əввəл, дастанын өзүнə, онун əлдə олан jазылы нүсхələриnə вə индиjədək чап олунмуш вариантларына мүрачиəт едир, jерли-jериндə елми мүгаjисəлəр апарыр. Индиjədək горгудшүнаслыгда чохларына мə'лум олмajан мараглы фактлар үзə чыхардыр, jени нəзəри мүлаһизəлəр ирəли сүрүр.

Бу jени факт вə мүлаһизələрə Дрезден нүсхəси үзəриндə тапылан, "Китаби-Дədə Горгуд"ун Азərбajчанда jарандығыны рəсми шəкилдə тəсдигləjən, вахтилə өлкəмиздə һакимиjjətдə олмуш Осман пашанын өлүмүнə даир тарихи гejдин тапылмасы /Бу факт сонрадан фолклоршүнас алимлəр тəрəфиндən елм аləминдə хүсуси кəшф кими гиjмətləндирилмишдир/, "Оғуз" мəфһумунун мүхтəлиф мə'на чаларларыны ајдынлашдыран, онун Азərбajчанла бағлы хүсусиjjətləриni, мүасир нишанələриni əjани формада ачыб көстərəн арашдырмалар, дастанда чəрəjан едəн һадисəлəрин тарихи аһарына əсасланараг Аран-Албаниja əразисиндə мөвчуд олмуш Оғуз дөвлəтинин дəгиг сəрһəдləриni мүəjjənləшдирəн чоғрафи хəритə, абидədə реал əксини тапмыш вə инди дə азərбajчанлылар jашajан бүтүн əразиləрдə өз изləриni горуjуб сахлajан jер, jалəт, мəкан, шəһəр, кənд, мədəни абидə адларынын дəгиг схемини верən кениш чədвəл вə с. ən jахшы, тутарлы нүмунədир. Белəликлə, алим илкин нəтичəjə кəлир: "Китаби-Дədə Горгуд"да сабит сəрһədləрə малик мүтəшəккил Азərбajчан-оғуз дөвлəти мөвчуддур вə онун тарихи варлығыны һеч ким инкар едə билмəз.

Мараглы чəһəт будур ки, Ш.Чəмшидов "Китаби-Дədə Горгуд" дастанына тəкчə халгымызын бədии тəфəккүрүнүн мəһсулу олан шифаһи-jазылы сəнəт нүмунəси кими дejил, һəм дə мүбаризələрлə долу улу кечмишимизин изləриni өзүндə jашадан бир тарихи салнамə кими jанашыр. О, абидə үзəриндə илləр узуну апардығы кениш вə һəртəрəфли тədгигатдан сонра дədəгоргудшүнаслыг елминə jении аспектдən jанашмаға имкан верən мараглы бир консепсиja ирəли сүрүр вə гəти олараг белə гənаəтə кəлир ки, "Китаби-Дədə Горгуд"да тарихилик вə бədиилик үзвү вəһдəт тəшкил едир, бири дикəриni тамамлajыр. Абидəнин һəм милли ədəбиjjатымызда, һəм дə тарихимиздə jериni, мөвгejини, ичтимаи əһəмиjjətини дүзкүн мүəjjənləшдирмək, онунла бағлы əсассыз мүбаһисələрə һəмишəлик сон гojмиаг үчүн мүтləг бу хүсусиjjət нəзəрə алынмалы вə кələчəк тədгигатлар да ən чох бу истигамəтдə апарылмалыдыр. Чүнки мүəллифин өзүнүн дедиjи кими: "Китаби-Дədə Горгуд" Азərбajчан халгынын шифаһи бədии jарадычылығы илə jаранмыш

илк тарихи әсәридир. Даһа доғрусу, бу Азәрбајҹан халғынын јашадығы тарихи сәркүзәштләри, реал тарихи һадисәләри шифаһи халг әдәбијјаты дили илә әкс етдирән өлмәз бир абидәдир...Әкәр Моисеј Галангајтуғлунун "Албанија тарихи" ермәни христиан килсәси мөвгејиндән јазылмыш тарихи әсәрдирсә, "Китаби-Дәдә Горгуд" гәдим азәри Оғуз јурду олан "Аран-Азәрбајҹанын ислам мөвгејиндән јазылмыш тарихидир" (Ш.Чәмшидов. "Китаби-Дәдә Горгуд",Бакы,Елм нәшријјаты,1999,сәһ.46-47).

Белә бир елми консепсијадан, мөвзуја тарихи аспектдән јанашмаг мотодундан бәһрәләнән алим "Дәдә Горгуд" дастанында чәрәјан едән һадисәләрлә о дөврүн тарихи мәнбәләри, реал фактлары арасында мараглы мүгајисә вә паралелләр апарыр, бу һадисәләрин һансы ичтимаи-сијаси зәминлә бағлы олдуғуну ајдынлашдырыр, үзә чыхардыр.Тутарлы дәлилләр әсасында абидәнин мејдана көлдији вә камил бир сәнәт нүмунәси кими формалашдығы мәрһәләләри мүәјјәнләшдирир, онун јазыја алынма вә сонрадан көчүрүлмә тарихләрини дәгиглешдирир вә индијәдәк горгудшүнаслыгда мүбаһисәли галмыш бир чох суаллара ајдын чаваблар верир.

Мәһз, даһа чох бу зәһмәткеш, исте'дадлы тәдгигатчынын сә'ји, сәмәрәли арашдырмалары нәтичәсиндә ајдын олур вә сүбута јетирилир ки, "Китаби-Дәдә Горгуд" һәлә ерамыздан әввәлки дөврләрдән башлајараг XI әсрә гәдәрки Оғуз-Азәрбајҹан халғынын һәјаты, таләји, бүитүнлүкдә ичтимаи-сијаси мүһити, мә'нәви дүнјасы илә бағлы һадисәләрин ајдын, реал бәдии ин'икасы, тарихи әкс-сәдасыдыр. Дастанын бир сәнәт абидәсикими јаранмасы вә там формалашмасы просесинә көлдикдә исә бу, әсасән VII әсрин әввәлләриндән XI әсрә гәдәрки дөврү әһатә едир. Абидәнин јазыја алынмасы исә илк дәфә XI әсрдә баш вермиш вә һал-һазырда әлдә олан Дрезден варианты да XV әсрдә, һәмин илк нүсхәнин әсасында мејдана көлмишдир. Алимин Дрезден әљазмасынын сон сәһифәсиндә алт-алта јазылмыш, һичри тарихини әкс етдирән 444 /милади 1052-чи ил/ рәгәмини көшф етмәси она "Дәдә Горгуд" дастанынын јаранмасы, формалашмасы, јазыја алынмасы тарихләри һаггында сөјләдији елми

фикирләрини бир даһа дәгиг јазылы факта архаланараг тәсдиг етмәјә, әсасландырмаға имкан вермишдир.

Јени монографијада һәм һәчминин бөјүклүјүнә, һәм дә елми тәһлил сәвијјәсинә көрә сечилән, диггәтәлајиг фәсилләрдән бири дә "Китаби-Дәдә Горгуд"ун Дрезден әљазмасындакы тәһрифләрин тәдгиг вә тәснһи" адлы бөлмәдир. Тәдгиг етдији мәтндә чохлу сөз, ифадә, фикир тәһрифләри илә үзләшән мүәллиф гаршысына чыхан чәтинлији арадан галдырмаг үчүн јени, даһа мүвафиг јоллар ахтарыр вә белә гәрара көлир ки, "мәтншүнаслыгда гәбул олунмуш мүасир тәртиб үсулуну "Китаби-Дәдә Горгуд"ун елми мәтни үзәриндә тәтбиг етмәклә иш тамамланмыр. Әслиндә, бу, һеч мүмкүн дә дејил. Чүнки онун Дрезден мәтниндән әлавә дикәр мүкәммәл бир нүсхәси јохдур. Һалбуки, һәр һансы бир јазылы адәби абидәнин елми-тәнгиди мәтни ән азы ики-үч вә даһа артыг нүсхә әсасында һазырланыр". (Ш.Чәмшидов. "Китаби-Дәдә Горгуд",Бакы, Елм нәшрижјаты,1999,сәһ.73-74)

Елә буна көрә дә, алим абидәнин дүзкүн, мүкәммәл текстоложи тәдгиги вә тәртиби үчүн мәтншүнаслыгда өзүнүн јени, орижинал "заһири охшарлыгда мәнтиги ујарлығын вәһдәти" үсулуну ирәли сүрүр. Мәһз бу елми үсулун көмәји илә мүәллиф бөјүк дәгиглик тәләб едән, сон дәрәчә чәтин вә мүрәккәб бир ишин өһдәсиндән ләјагәтлә көлмиш, дастанда тәһрифләрә уғрамыш 809-дан јухары сөзүн мүхтәлиф ифадә, мә'на, мәзмун чаларларыны јерли-јериндә бәрпа етмәјә мүвәффәг олмушдур. Шүбһәсиз, бу јени тәнгиди мәтн һәм Азәрбајҹан әдәбијјатшүнаслығы, һәм дә дүнја түрколокијасы үчүн бөјүк елми әһәмијјәтә маликдир вә о,көләчәкдә дастанын башга дилләрә дүзкүн тәрчүмәсиндә дә мүһүм рол ојнајачагдыр.

Филолокија елмләри доктору, профессор Шамил Чәмшидов дүнја түрколокијасында хүсуси һөрмәти олан танынмыш алимләримиздән биридир. Онун әсәрләри бир чох харичи дилләрә тәрчүмә олунмуш, елми фәалијјәти,хүсусилә горгудшүнаслыг саһәсиндәки хидмәтләри академик А.Н.Кононов /Русија/, И.Меликов /Франса/, Ә.Шмиде /Алманија/, Ә.Чәфәроғлу, Һ.Бајгара, О.Шаиг, Ү.Булдуг /Түркијә/, Һ.Мәммәдзадә, М.Фәрзанә (Иран), Ә.Бәндәроғлу /Ираг/ ки-

ми көркәмли алимләр тәрәфиндән јүксәк гијмәтләндирилмиш, һагтында тәгдирәлајиг фикирләр сөјләнилмишдир. Инанырыг ки, түрколокија саһәсиндә јени елми наилијјәт сајылан, узун ахтарышлар вә бөјүк зәһмәт һесабына баша кәлән "Китаби-Дәдәм Горгуд" монографијасы һәм дә дүнја горгудшүнаслығында өз лајигли гијмәтини алачагдыр.

феврал,2000-чи ил

МҮНДӘРИЧАТ

Ағыл вә һикмәт китабы 3
Өн сөз 10
"Китаби-Дәдә Горгуд" дастанында
чәмијјәт вә шәхсијјәт проблеми 15
Горгудшүнаслыға јени төһфә 74

ХАЛИД ӘЛИМИРЗӘЈЕВ

"КИТАБИ-ДӘДӘ ГОРГУД" ДАСТАНЫНДА ШӘХСИЈЈӘТ ВӘ ҶӘМИЈЈӘТ ПРОБЛЕМИ

"Елм" Редаксија-Нәшријјат вә Полиграфија Мәркәзи

Формат 60x84 1/16. Һәчми 5,25 ч.в.
Тиражы 200. Сифариш № 92.
Гијмәти мүгавилә илә.

"Елм" РНПМ-ин мәтбәәсиндә чап олунмушдур
(Истиглалијјәт күч. 8).